

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI (İSLAM TARİHİ)
ANABİLİM DALI**

**TEBŞİRÂT VE İRHÂSÂT RİVAYETLERİ AÇISINDAN İMÂMIYYE
ŞİASİ'NİN RİSALET ÖNCESİ DÖNEME BAKIŞI
(BİHÂRÜ'L- ENVÂR ÖRNEĞİ)**

Doktora Tezi

Muharrem Samet BİLGİN

ANKARA- 2020

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI (İSLAM TARİHİ)
ANABİLİM DALI**

**TEBŞİRÂT VE İRHÂSÂT RİVAYETLERİ AÇISINDAN İMÂMİYYE
ŞİASİ'NİN RİSALET ÖNCESİ DÖNEME BAKIŞI
(BİHÂRÜ'L- ENVÂR ÖRNEĞİ)**

Doktora Tezi

Muharrem Samet BİLGİN

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Mehmet ÖZDEMİR

ANKARA- 2020

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI (İSLAM TARİHİ)
ANABİLİM DALI**

Muharrem Samet BİLGİN

**TEBŞİRÂT VE İRHÂSÂT RİVAYETLERİ AÇISINDAN İMÂMİYYE
ŞİASİ'NİN RİSALET ÖNCESİ DÖNEME BAKIŞI
(BİHÂRÜ'L- ENVÂR ÖRNEĞİ)**

Doktora Tezi

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Mehmet ÖZDEMİR

Tez Jürisi Üyeleri

Adı Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Mehmet Özdemir

.....

Prof. Dr. Nahide Bozkurt

.....

Prof. Dr. Seyfettin Erşahin

.....

Prof. Dr. Mehmet Azimli

.....

Doç. Dr. Cafer Acar

.....

Tez Sınavı Tarihi

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(...../...../2.....)

Muharrem Samet BİLGİN

TEŐEKKÖR

Doktora süreci boyunca 2211-A Genel Yurt İçi Doktora Burs Programı 2014/1 kapsamında destek veren TÜBİTAK'a Őükranlarımı sunuyorum.

Muharrem Samet BİLGİN

İÇİNDEKİLER

TÜBİTAK Teşekkürü	V
İÇİNDEKİLER	I
KISALTMALAR	IV
ÖNSÖZ	VI
GİRİŞ	1
A. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE ÖNEMİ	1
B. KAYNAKLAR, ARAŞTIRMALAR VE METODOLOJİ	5
C. KAVRAMLAR	10
1. Tebşîrât	10
2. İrhâsât	11
D. MECLİSÎ VE BİHÂRÜ'L-ENVÂR.....	12
1. Meclisî'nin Hayatı, İlmi Kişiliği, Misyonu ve Eserleri.....	12
2. Bihârü'l-Envâr	28
BİRİNCİ BÖLÜM: RİSALET ÖNCESİNE DAİR RİVAYETLERİN TEMEL MOTİVASYON VE ÖZELLİKLERİ	41
A. HZ MUHAMMED'İN RİSALET ÖNCESİ HAYATINA İMÂMİYYE'NİN YAKLAŞIMINI ŞEKİLLENDİREN UNSURLAR	41
1. Kabile Taassubu	41
2. Mezhebî Eğilimler	48

3. Yüceltmeci Tavrı	54
B. RİSALET ÖNCESİ RİVAYETLERİN GENEL ÖZELLİKLERİ	59
1. Hz. Ali ve Ehl-i Beyt Vurgusu	59
2. Rüya Motifi	65
3. Yahudi Fitnesi.....	71
4. Olağanüstülükler	77
İKİNCİ BÖLÜM: TEBŞİRÂT TÜRÜ RİVAYETLER.....	85
A. PEYGAMBERLER VE KUTSAL KİTAPLARIN TEBŞİRÂTI	85
B. EHL-İ KİTAP MENSUPLARININ VERDİĞİ HABERLER.....	90
1. Yahudilere Ait Rivayetler	90
2. Hıristiyanlara Ait Rivayetler	97
C. CÂHİLİYYE DÖNEMİ ARAPLARINA AİT RİVAYETLER.....	100
1. Mekkeli Haniflere Ait Haberler	100
2. Mekke Dışındaki Arapların Verdiği Haberler	102
3. Hz Muhammed'in Akrabalarının Verdiği Haberler.....	106
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: İRHÂSÂT TÜRÜ RİVAYETLER/HABERLER	112
A. NÛR-I MUHAMMEDÎ	112
B. HZ MUHAMMED'İN SOYU VE AKRABALARI	123
1. Hâşim'den Önceki Atalar	127
2. Hâşim b. Abdümenâf	131
3. Abdülmuttalib	134
4. Annesi Âmine, Babası Abdullah	139

5. Ebû Tâlib	143
C. HZ MUHAMMED'İN DOĞUMU İLE İLGİLİ RİVAYETLER.....	145
1. Doğum Esnasında Yaşanan Olağanüstü Hadiseler	145
2. Doğum Sonrasında Yaşananlar.....	149
D. HZ MUHAMMED'İN RİSALET ÖNCESİ YAŞAMINDA MEYDANA GELEN HARİKULADE OLAYLAR	152
1. Sütannesinin Yanında Yaşananlar	152
2. Çocukluk ve Gençlik Döneminde Sahip Olduğu İnsanüstü Meziyetler	160
3. İlâhî Koruma ve Peygamberliğe Hazırlık Süreci.....	163
SONUÇ	171
KAYNAKÇA	174
ÖZET	187
ABSTRACT	188

KISALTMALAR

AÜİFD: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

Bkz. : Bakınız

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Edt. : Editör

h. : Hicri

h.ş.: Hicri Şemsi

İA: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi

Krş : Karşılaştırın

m. : Miladi

ö. : Ölümü

s. : Sayfa

S. : Sayı

sad. : Sadeleştiren

t.siz: Tarihsiz

Tah.: Tahkik

Vd. : Ve diğeri/diğeri

ÖNSÖZ

İranlı yönetmen Mecid Mecidi'nin Hz. Peygamber'in hayatının risalet öncesi dönemini konu edinen *Hz. Muhammed: Allah'ın Elçisi* filmi yayınlandığında büyük bir yankı uyandırmıştı. Ülkemizde de 2016 yılının Ekim ayında gösterime girmiş, o dönem hakkında pek çok tartışma yapılmış, yazılar yazılmış, filmi eleştirenlerin yanı sıra savunanlar da olmuştu. Film gösterime girdikten bir müddet sonra Anadolu Ajansı'na konuşan yönetmen Mecidi, Türkiye'de tahmin ettiği seyirci sayısına ulaşamadığından yakınmıştı. İnsanların yapılan eleştirilerden ve yönlendirmelerden etkilenerek filme gitmekten vazgeçtiğini ifade etmişti. Film İslam dünyasının birlik ve beraberliğine katkı sağlaması amacıyla çektiğini iddia eden Mecid Mecidi, bu sebeple Sünnî ve Şîî dünyanın Hz. Muhammed'in hayatında en fazla uzlaştıkları zaman dilimi olan çocukluk dönemini yönettiği film için konu olarak seçtiğini açıklamıştı. Hatta senaryo için Sünnî kaynaklardan da istifade ettiğini sözlerine eklemişti. Film daha sonra Türkiye'de televizyon ekranlarında defaatle yayınlanmış, böylece daha geniş kitlelere ulaşmıştır. Onun bu açıklamaları İmâmîyye Şiası ile Sünnîler arasında Hz. Muhammed'in çocukluk dönemine yönelik ne tür benzerlikler ve farklılıklar bulunuyor sorusunu gündemimize getirmiştir. Ayrıca filmde fantastik Hollywood sinemasını aratmayacak tarzda sahnelerin bulunması, risalet öncesi döneme ait olağanüstü olayların anlatıldığı tebşîrât ve irhâsât rivayetlerine dikkat kesilmemizi sağlamıştır.

Mezhepler insan unsurundan etkilendikleri gibi kendileri de insanların alışkanlıklarını (dini pratik), düşünce dünyalarını, zihin yapılarını ve tasavvurlarını önemli ölçüde etkilemektedir. Müslümanların Hz. Muhammed'le ilgili tasavvurlarının oluşmasında da mensup oldukları mezheplerin belirleyici bir rolü olduğu muhakkaktır.

İslam mezheplerinden biri olan İmâmiyye Şiası bugün dünya üzerinde yaşayan Müslümanların yüzde onundan fazlasının bağlı olduğu en kalabalık ikinci grubu oluşturmaktadır. Bu zamana değin ülkemizde İmâmiyye Şiası'nın konu edildiği pek çok ilmi çalışma yapılmıştır. Ancak onların Hz. Muhammed tasavvurlarını ortaya koyacak bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmayla geniş ve teferruatlı bir alanda sadece küçük bir adım atılmıştır.

İmâmiyye Şiası'nın Hz. Muhammed tasavvurunu ortaya koyarken geniş bir literatür ve rivayet yekününün varlığı konunun sınırlanmasını gerekli kılmaktadır. Biz de bundan hareketle, İmâmiyye Şiası'nın en önemli eserlerinden biri olan *Bihârü'l-Envâr*'daki Hz. Muhammed'le ilgili tebşîrât ve irhâsât rivayetleri üzerinden sahip oldukları Hz. Muhammed tasavvurlarını tespit etmeye çalıştık. *Bihârü'l-Envâr* ve müellifi Muhammed Bâkır Meclisî, İmâmiyye Şiası tarihinde önemli bir yere sahiptir. Babası Muhammed Tâkî Meclisî (ö. 1070/1659) ve kendisi Safevîler döneminde İmâmîliğin yayılması için etkin bir rol oynamıştır. Hanedanla olan samimi ilişkileri, devletin en yüksek dini makamlarında bulunmasını ve geniş imkânlar elde etmesini sağlamıştır. Bu konumunu iyi kullanarak İmâmî Şiîliğin yayılması için yerine göre nasihat, ihtiyaç halinde tehdit ve son çare olarak ölüm gibi yollara başvurmuştur. Yaklaşık otuz altı yılda öğrencileriyle birlikte meydana getirdiği ve *Bihârü'l-Envâr* adını verdiği ansiklopedik eserde İmâmiyye Şiası'nın bütün rivayetlerini bir araya getirmeyi amaçlamıştır. Böylece adının birlikte anılacağı bir başyapıt, sonraki kuşaklar için bir başvuru kaynağı ortaya çıkmıştır. Araştırmamızda bu ansiklopedik eserin risalet öncesi dönemle ilgili olan bölümleri ele alınıp incelenmiştir. Diğer kaynaklarla mukayese yapılarak aradaki farklar ve benzerlikler gözler önüne serilmiştir. Böylece rivayetlerdeki mezhebi etkinin sınırları ortaya çıkmıştır. Bütün Müslümanların ortak paydası olan Hz. Muhammed'le ilgili İmâmiyye Şiası'nın tasavvurunun tarihsel gerçeklerle olan bağı görülmüştür.

Bir tez bir kişi tarafından hazırlanır ancak arkasında pek çok kişinin maddi ve manevi desteği bulunur. Hakşınaslık ve kadir bilirlilik adına çalışmamızda emekleri ve destekleri olan kişi ve kurumları zikretmenin mühim bir vazife olduğu inancındayım. Bu sebeple bunu yerine getirmekten duyduğum manevi hazzın tarifi yoktur. Öncelikle tezime danışmanlık yapma ltfunda bulunan Prof. Dr. Mehmet zdemir hocama teşekkr ediyorum. Tez İzleme Komitesi yeleri hocalarım Prof. Dr. Seyfettin Erşahin ve Prof. Dr. Sönmez Kutlu'ya, sağladığı huzurlu çalışma ortamı ve destekleri için Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Mehmet Azimli hocama ve bölümümüzdeki tüm hocalarım ve mesai arkadaşlarım a şükranlarımı sunuyorum. Yine bir dönem birlikte görev yaptığım Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi kürsüsündeki hocalarıma ve mesai arkadaşlarım a da teşekkürü bir borç bilirim. Özellikle son aşamadaki katkılarından dolayı Ar. Gör. Fatmanur İbrahimoglu'na ve Ar. Gör. Kevser Beyazyüz Sipahioğlu'na teşekkr ediyorum. Birçok hususta yardımlarını gördüğüm oda arkadaşlarım Ar. Gör. Osman Aydın ve Ar. Gör. Abdullah Sıtkı İlhan'a, tezi okuyarak tashih eden Ar. Gör. Betül Yurtalan'a müteşekkirim. Bu zor süreçte beni motive eden, yol gösteren, destekleyen değerli bilim insanı Doç. Dr. Yasin Meral'in ismini minnetle anmak istiyorum.

Çalışmalarımı maddi ve manevi olarak destekleyen TÜBİTAK'a yaptıkları katkılardan dolayı şükranlarımı arz ederim. Bu listesinin sonunda, her türlü fedakrlığı yaparak tezime adapte olmamı sağlayan eşim zlem Bilgin'e, moral kaynağı kızlarım Hatice Seha ve Hüma'ya, dualarını her zaman yanımda hissettiğim başta sevgili anne babam olmak üzere herkese teşekkr ederim.

Muharrem Samet Bilgin

Ankara, 2020

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE ÖNEMİ

Araştırmamızın konusu İmâmiyye Şiası'nın en önemli eserlerinden biri olan *Bihârü'l- Envâr*'da Hz. Muhammed'in risalet öncesi hayatının irhâsât ve tebşîrât rivayetleri ışığında nasıl ele alındığını gözler önüne sermek ve Sünnî gelenek tarafından muteber kabul edilen kaynaklardaki bu tür rivayetlerle karşılaştırmaktır. Bu bağlamda eserin yararlandığı kaynaklar ve rivayetlerin altında yatan sebepleri irdeleyip değerlendirmek de tezin konuları arasında yer almaktadır. Hz. Muhammed, bütün Müslümanların peygamberi olmasına rağmen tarihte ve günümüzde Müslümanlar arasında onunla ilgili pek çok farklı tasavvur, algı ve kabul ortaya çıkmıştır. Hatta birbirinin tamamlayıcısı olan İslami disiplinler arasında bile Hz. Muhammed'e yönelik yaklaşımlar birbirinin aynısı değildir.¹ Bunların ortaya çıkmasında elbette insan faktörünün, coğrafyanın ve kültürel arka planın etkisi bulunmaktadır. Bu unsurlara insanların bağlı bulunduğu mezhepleri de eklemek yerinde olacaktır. Hz. Peygamber'in hayatı ve nübüvvetiyle ilgili mevzularda, diğer pek çok konuda olduğu gibi İslam mezheplerinin farklı yaklaşımlarından söz edilebilir. Her mezhep kendi düşünce sistemi içerisinde Hz. Muhammed'e bir yer vermiş ve buna göre Peygamberin bazı özelliklerini ön plana çıkarmıştır. Mezheplerin konuyla ilgili tavırlarındaki bu farklılıkların mezhep müntesiplerinin Hz. Muhammed'le ilgili tasavvurlarının oluşmasında belirleyici rolünün olduğu gözden irak edilmemelidir.²

¹ Geniş bilgi için bkz. Tarif Khalidi, *Images of The Prophet Muhammad*, New York, 2009.

² Sönmez Kutlu, "Hz. Peygamber'i Anlamada Tarihsel Muhammed İle Menkabevî Muhammed'i Birbirinden Ayırmanın Önemi", *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu, 20-22 Nisan 2007*, Çorum, 2007, s. 33.

Her biri İslam dininin bir yorumu olan mezheplerden bazıları günümüze ulaşamamışken, bazıları ise güçlü bir şekilde varlığını sürdürmektedir. Bugün dünya üzerinde yaşayan Müslümanların % 10-12'lik kısmı Şii'lerden oluşmaktadır. Bunların da büyük bir kısmı İmâmiyye Şiası'na mensup olan Müslümanlardır.³ İmâmiyye Şiası'nın Hz. Muhammed'in risalet öncesi dönemiyle ilgili görüşlerinin kaynaklarıyla birlikte ortaya konması ve bunların kökenlerine inilmesi gerekmektedir. Ayrıca İmâmiyye Şiası ile -her ne kadar yeknesak olmasa da- Sünni dünyanın Hz. Muhammed tasavvurunun irhâsât ve tebşîrât rivayetleri kapsamında karşılaştırılarak değerlendirilmesi siyer yazıcılığı bakımından önemli bir adımdır. Bununla birlikte İmâmiyye Şiası kaynaklarında konuyla alakalı yer alan bilgilerin, fikirlerin ve harikulade rivayetlerdeki Hz. Muhammed imajının son dönem İmâmiyye eserlerini hangi yönlerden, nasıl ve ne oranda etkilediğini tespit etmek de konunun dikkat çeken başka bir detaydır. Bu bağlamda İmâmiyye tarihinde önemli bir yere sahip olan Allâme Muhammed Bâkır b. Muhammed Tâkî Meclisî'nin (ö. 1110/1698-99) pek çok alanda Şia'ya ait rivayetleri topladığı *Bihârü'l-Envâr* adlı eserini kaynaklarıyla birlikte ele alıp inceledik. Bu eserin en önemli özelliği İmâmiyye Şiası'nın adeta hafızası mesabesinde olması ve ilgili başlıklarda İmamlardan gelen bütün rivayetleri toplamasıdır.

Muhammed Bâkır Meclisî, ulema kökenli bir aileye mensuptur. Babası Muhammed Tâkî Meclisî (ö. 1070/1659) de devrinin önemli âlimlerindedir. Babasının annesi Şah İsmail Devri'nde Lübnan'dan İsfahan'a göç etmiş, ulema ocağı bir aileden gelmektedir. Muhammed Bâkır Meclisî, önceleri İsfahan müftülüğü yapmış, daha sonra ise Safevî Devleti'nin en büyük dini makamı olan mollabaşılık görevini yerine getirmiştir.⁴ Bu görevleri esnasında İmâmî Şiîliğin yayılması için çok çaba harcamıştır.

³ Hasan Onat, "İmamiyye Şiası", *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, (ed. Hasan Onat, Sönmez Kutlu), Ankara, 2012, s. 209.

⁴ Mustafa Öz, "Meclisî", *DİA*, İstanbul, 2003, XXVIII, s. 253.

Zaman zaman vaazla, zaman zaman tehdit ve baskıyla İran'ın Şiileşmesi'nde önemli bir rol oynamıştır.⁵ Belki de onun bu yılmaz gayretleri sebebiyle İran topraklarında ve İmâmiyye sistemi içerisinde ulema ayrı bir yer edinmiştir.⁶

Ahbârî gelenekten gelen Meclisî, İmâmiyye'ye ait eserlerdeki tüm rivayetleri toplamak için çalışmış ve neticede yirmi altı ciltten oluşan *Bihârü'l-Envâr* adlı devasa bir külliyat ortaya çıkmıştır. Müellif, bu eserde kendinden önce yaşamış İmâmiyye Şiası'na mensup müelliflerin kitaplarındaki hemen her konuya ait ahbarı bir araya getirmiştir. Söz konusu eserin altıncı cildi ise Hz. Peygamber'in hayatına tahsis edilmiştir. Diğer ciltlerde de Hz. Peygamber sonrası mücadeleler, hilafet-imamet, fitneler, savaşlar ile ilgili rivayetlere yer verilmiştir. Bunların dışında ilim, iman, fikhî meseleler, kelimâ tartışmalar, ahlakî konularla ilgili rivayetler eserde bir araya getirilmiştir.⁷ Bu özelliği ile *Bihârü'l-Envâr*, İmâmiyye'nin hafızası konumundadır. Belki bundan dolayı Abdülaziz Nasıbî ed-Dihlevî'nin Şiiliği, "Meclisî'nin mezhebi" olarak nitelendirdiği ifade edilmiştir.⁸ Bu denli önemli bir müellif ve telif ettiği ansiklopedik eser ülkemizde yeterince tanınmamaktadır. Ayrıca Şia'nın Hz. Muhammed ile ilgili fikirleri de müstakil bir esere konu edilmemiştir. Bu çalışma ile İmâmiyye'nin önde gelen âlimlerinden Muhammed Bâkır Meclisî (ö. 1110/1698-99)'nin Hz. Peygamber'in nübüvvet öncesi dönemine ait çoğunluğu irhâsât ve tebşîrât türü rivayetleri hangi kaynaklardan yararlanarak ve hangi yaklaşım tarzıyla ortaya koyduğunu tespit etmeye çalıştık. Böylece İmâmiyye Şiası'nın Hz. Muhammed'in peygamber olmadan önceki kırk yılı hakkında hatta kendinden önce büyüklerinin yaşadıkları hayat hakkında nasıl bir tasavvura sahip olduklarını ve bu tasavvuru etkileyen unsurların neler olduğunu öğrenmeye çalıştık. Bu

⁵ Cemil Hakyemez, *Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünnî-Şii İttifakı*, İstanbul, 2014, s. 30; Mehmet Çelenk, *16-17. Yüzyılda İran'da Şiiliğin Seyri*, Bursa, 2013, s. 297; Ahmad Kazemi Moussavi, *Religious Authority In Shi'ite Islam*, Kuala Lumpur, 1996, s. 3.

⁶ Ahmad Kazemi Moussavi, *Religious Authority*, 99.

⁷ Mustafa Öz, "Bihârü'l-Envâr", *DİA*, İstanbul, 1992, VI, s. 139.

⁸ Mazlum Uyar, *Ahbârîlik*, İstanbul, 2000, s. 227.

çalışma sayesinde İmâmî Şîilik ile Sünnîliğın Hz. Muhammed'e yaklaşımları arasında ne gibi benzerlik ve farklılıklar olduğunu risalet öncesi dönem ve irhâsât/tebşîrât rivayetleri özelinde karşılaştırma fırsatını yakaladık. Bu bakımdan da çalışmanın önemli bir amaca hizmet ettiği kanaatini taşımaktayız.

İmâmiyye Şiası yukarıda belirttiğimiz üzere İslam dünyasında önemli bir yere ve ağırlığa sahiptir. Bu mezhep mensuplarının İslam dininin peygamberi, ilk mübelliği ve mübeyyini olan Hz. Muhammed'in hayatının bir bölümünü nasıl ele aldıklarını ortaya koymak son derece önemlidir. İmâmiyye'ye ait bütün ahbârı bir araya getiren *Bihârü'l-Envâr*, bu hususta seçilebilecek en uygun ve değerli eserlerden biridir. Meclisî eserinde incelediği konularla ilgili bütün Şîi rivayetleri toplamaya gayret ettiği için bu çalışma tek bir eserin irdelenmesinden ziyade aslında bütün bir Şîi külliyatını inceleme ve değerlendirme şansına sahip olmuştur. Dahası müellifin sebebi ne olursa olsun bazı konularda Sünnî kaynaklardaki bilgi, yorum ve açıklamalara atıf yapması eseri kıymetli kılan özelliklerden biridir. Sünnî literatürün hangi amaç için kullanıldığını anlamak tezin konusu kapsamına girmekte ve yerine getirmeye çalıştığı gayelerden biri olarak temayüz etmektedir.

Müslüman alimler harikulade rivayetlere Hz. Muhammed'in nübüvvetini ispat ve üstün vasıflarını ortaya koymak için sıkça müracaat etmişlerdir.⁹ Bu rivayetlerin konu edildiği hasâis, delâil, fezâil, şemâil, a'lâm türü eserler İslam kültür tarihinde önemli bir yere sahiptir. Hemen her mezhebe mensup İslam bilgini tarafından bu türlerde eserler kaleme alınmıştır. Biz bu çalışma ile örnek olarak İmâmiyye Şiası'nın Hz. Peygamber'in risalet öncesi dönemine ait irhâsât ve tebşîrât rivayetlerini ele alıp inceledik. Bu örnekler üzerinden rivayetlerdeki mezhebi etkiyi anlamaya çalışıp, zihniyet analizi yapmaya

⁹ Mustafa Özkan, "İrhâsâtla İlgili Rivayetlerin Metin ve Anlam Açısından Değerlendirilmesi", *Şirnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016/2, C. VII, S. 14, s. 24, 25.

çalıştık. Böylece tarihin daha doğru ifadeyle siyerin İmâmiyye Şiası tarafından nasıl inşa edildiğini ve kullanıldığını görmek fırsatını yakalamış olduk.

B. KAYNAKLAR, ARAŞTIRMALAR VE METODOLOJİ

Çalışmamızda Hz. Peygamber'in risalet öncesi hayatını Muhammed Bâkır Meclisî'nin *Bihârü'l-Envâr* adlı oldukça hacimli eserinde yer alan tebşîrât ve irhâsât ile ilgili rivayetlerinden hareketle ele aldık. Çalışmamız için bu eseri seçmemizdeki gaye yazarın İmâmiyye Şiası'na ait rivayetlerin tümünü toplamış olmasıdır.¹⁰ Ayrıca yukarıda bahsettiğimiz üzere Meclisî, İmâmiyye Şiası tarihinin önde gelen isimlerinden birisidir. Bunun yanında mezhebin özellikle İran coğrafyasında yayılmasında önemli rol oynamış ilim adamları arasındadır.¹¹

İmâmiyye Şiası'nın tebşîrât ve irhâsât rivayetleri kapsamında Hz. Muhammed tasavvurunu inceleyeceğimiz bu çalışmada geniş bir literatür taraması yapılmıştır. Tezimizin temel dayanak noktası olan *Bihârü'l-Envâr*'ın Hz. Peygamber'le ilgili altıncı cildindeki rivayetler¹² incelenmiştir. Meclisî, işlediği konunun başında ilgili ayetleri genellikle İmâmiyye'nin en muteber müfessirlerinden Tabersî (ö. 548/1154)'nin *Mecmau'l-Beyân* adlı tefsirinden vermiştir. Biz de bundan hareketle verilen yorumları karşılaştırmak için ilk müfessirler Kummî (ö. III/IX) ve Ayyâşî (ö. 320/932)'nin tefsirlerine müracaat ettik. Yine İmâmiyye'nin önemli isimlerinden, farklı alanlarda eserler telif etmiş olan Ebu Cafer Tusî'nin (ö. 460/1067)'nin *Tibyân*, *Ahbârî* ekolün önemli temsilcilerinden ve Meclisî'nin çağdaşı Hâşim el-Bahrânî (ö. 1107/1696) *el-*

¹⁰ Ethem Ruhi Fırlı, "İsnâaşeriyye", *DİA*, XXIII, s.145; Mustafa Öz, "Bihârü'l-Envâr", s.139.

¹¹ Cemil Hakyemez, *Osmanlı-İran İlişkileri*, 30.

¹² Eserin müellif nüshasına göre altıncı cildi Hz. Peygamber'le ilgilidir. Biz bunu İmâmiyye kaynaklarının yayınlandığı <http://alfeker.net/> adlı siteden temin ederek kullandık. Eserin ayrıca yüz on ciltlik baskısı da mevcuttur. Bu sonradan tertip edilmiş bir baskıdır. Müellifin Hz. Peygamber'e tahsis ettiği altıncı cildin karşılığı bu yeni basımda 15-22 ciltleri arasına tekabül etmektedir.

Burhân fi tefsiri 'l-Kur'an isimli eserlerini de karşılaştırma yapmak için kullandık. Aynı gerekçe ile günümüze ulaşmış ilk tam tefsir kabul edilen Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767)'in kitabına baktık. Rivayet tefsiri denince ilk akla gelen isim olan Taberî (310/923)'nin *Câmi'u'l-Beyân* ve dirayet tefsirinin banisi sayılan Fahreddin Râzî (606/1210)'nin *Mefâtihu'l-Gayb* adlı eserlerine başvurduk. Böylece Sünnî tefsirlerin aynı ayetlere verdikleri anlamları, kullandıkları rivayetleri ve akıl yürütmeleri görmek istedik. Modern zamanlarda İmâmiyye Şiası'nın önemli müfessirlerinden Tabâtabâî (1904-1981)'nin *Mizân* adlı tefsirine müracaat ederek mezhep içinde yaşanan değişimi ya da sabit fikirliliği gözler önüne sermeyi amaçladık.

Bihârü'l-Envâr'da işlenen tebşîrât ve irhâsât konularının genel tarih kitaplarında ve İslam tarihinin ilk kaynaklarında nasıl ortaya konduğunu belirleyebilmek için başka eserlere de bakılmıştır. Bu bağlamda İbn İshak (151/768)'in *Sîre*, İbn Hişam (218/833)'in *Sîretü'n-Nebeviyye*, İbn Sa'd (230/845)'in *et-Tabakât*, Belâzürî (279/892-893)'nin *Ensâbu'l-Eşrâf*, Taberî (310/923)'nin *Târîhu'l-Umem* ve *'l-Mulûk* gibi en muteber kabul edilen ilk siyer, tarih ve tabakât kitaplarına müracaat edilmiştir. Yine sonraki dönemlerde yazılmış geniş hacimli genel tarih kitapları İbnü'l-Esîr (630/1232)'in *El-Kâmil fi't-Tarih*'inden ve İbn Kesîr (774/1373)'in *el-Bidâye ve'n-Nihâye*'sinden yararlanılmıştır. Bunun yanı sıra hem Meclisî'nin yaşadığı döneme daha yakın olmaları hem de *Bihârü'l-Envâr* gibi kendinden önceki rivayetleri biraraya getirmelerinden dolayı Sünnî dünyada kabul görmüş bazı eserlere sıkça başvurduk. Bu bağlamda tıpkı Meclisî'nin eseri gibi bir külliyyat hüviyetinde olan Şemseddin Şâmî (942/1536)'nin *Sübülü'l-Hüdâ* ve *'Reşâd* isimli Hz. Peygamber'in her anlamda konu edildiği hacimli eseri ilk akla gelmektedir.¹³ Bu eserin özellikle ilk iki cildi çalışmamız açısından son derece önemli ve gerekli olmuştur. Aynı şekilde tebşîrât ve irhâsât türü pek çok rivayeti şümüllü eseri *el-Hasâisü'l-Kübra*'da

¹³ Şâmî, Muhammed b. Yusuf, *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fi Sireti Hayri'l-İbâd (XII Cilt)*, Kahire, 1997.

toplama çok yönlü alim Celâleddin Süyûtî (ö. 911/1505)'nin bu kitabı da karşılaştırma ve değerlendirme açısından bize çok yardım etmiştir. Aynı minvalde yazılan Kastallânî (923/1517)'nin *Mevâhibü'l-Ledünniyye* ve onun şerhi Zürkânî (1122/1710)'nin *Şerhu Mevâhib* gibi eserleri de çalışmamız açısından diğer müracaat kaynaklarıdır.

Konunun kelami yönünün olması bizi İmâmiyye Şiası'nın akaid ve kelam kaynaklarını da incelemeye yöneltmiştir. Bu bağlamda İmâmiyye Şiası'nın akaid konularındaki görüşlerini ilk defa sistematik bir şekilde kaleme aldığı kabul edilen Şeyh Sadûk İbn Bâbeveyh (381/991)'in *el-İ'tikâdât* adlı risalesine sık sık atıfta bulunduk. Ayrıca İmâmiyye'nin teşekkülünü tamamladığı hicri üçüncü asırdan, hicri onuncu yüzyıla kadar mezhep mensubu alimler tarafından yazılan yetmiş adet itikad risalesini bir araya toplamış olan *Akîdetü'ş-Şia* bu hususta bize çok büyük kolaylık sağlamıştır.¹⁴ Şeyh Muhammed Rıza el-Ensârî'nin bu derlemesi modern bir çalışma olmasına rağmen içeriği itibariyle klasik dönemi günümüze taşımıştır. Yine müellifimiz Meclisî'nin tevhid, nübüvvet, imâmet ve adalet gibi konuları ele aldığı *Hakku'l-Yakîn* adlı Farsça eseri de zaman zaman başvurduğumuz kaynaklar arasında yer almıştır.¹⁵ Şii zihin dünyasına ve ilgili konulara vakıf olmak adına Türkçe ve diğer dillerde yapılan çağdaş araştırmalardan yararlanılmıştır. Kaynaklardan faydalanılırken Tarih araştırma usullerine ve veri toplama yöntemlerine bağlı kalınmıştır.

Üzerinde çalıştığımız konu bir tarih çalışması olduğuna göre tezimizi hazırlarken tarih ilminin metotlarından azami ölçüde yararlandık. Tezde incelediğimiz konuların İslam tarihi ana kaynaklarında ve Meclisî'nin yaşadığı döneme yakın dönemde yazılan eserlerde nasıl anlatıldığı tespit edilmiştir. Rivayetlerin geçtiği ilk Şii kaynaklarla aynı dönemde yazılan diğer kaynaklar arasında yapılan yatay mukayese ile yetinilmeyip son dönem eserlerindeki bilgilerin karşılaştırılacağı dikey mukayeseye de yer verilmiştir.

¹⁴ Muhammed Rıza el-Ensârî, *Akîdetü'ş-Şia*, Kum, 2016 (h. 1437).

¹⁵ Muhammed Bâkır Meclisî, *Hakku'l-Yakîn*, Kum, 1393.

Elde edilen veriler tezin amaçları doğrultusunda analiz edilmiştir. Burada Hz. Muhammed'in risalet öncesi hayatının her ayrıntısı ile değil, örnek olarak seçilen, belirleyici nitelikteki irhâsât ve tebşîrâtı olay ve konular üzerinden değerlendirme yapılmıştır. Genel olarak deskriptif, tahlilî ve mukayeseli bir yaklaşım benimsenerek tezimiz ortaya konmuştur. Modern dönemde İmamiyye Şia'sına mensup müellifler tarafından yazılan eserlerde ortaya konan Hz. Muhammed imajında *Bihârü'l-Envar*'ın etkisini göstermek için en çok okunan ve muteber kabul edilen eserler tercih edilmiştir. Bu bağlamda Mehdi Pişvaî'nin dilimize *İslam Tarihi* olarak çevrilen eseri ile İbrahim Ayetî'nin *Tarih-i Peygamber-i İslam* adlı Farsça eserlere müracaat edilmiştir. Aynı şekilde her şeyi anlatmaya çalışmak bir doktora tezinin fevkinde olacağından tezimizde örnek olarak seçilen olay ve durumlar üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır.

Ülkemizde Hz. Peygamber'in risalet öncesi dönemini veya irhâsât/tebşîrât rivayetlerini ele alan bazı çalışmalar yol gösterme, kaynaklara ulaşma ve değerlendirme yapma noktasında bize büyük katkı sağlamıştır. Mehmet Özdemir'in 2007 yılında Konya'da düzenlenen *Cahiliyye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed Sempozyumu*'nda sunduğu "Peygamberlik Öncesinde Bir İnsan Olarak Muhammed b. Abdillah" başlıklı tebliğindeki kurgu ve içerik çalışmamız açısından bir rehber niteliğinde olmuştur.¹⁶ Hz. Muhammed ile ilgili rivayetlerdeki bazı hususları bıçakla keser gibi tamamen birbirinden ayırmak mümkün değildir. Hele bir peygamber için bunu yapmak çok daha güçtür. Bununla birlikte Sönmez Kutlu'nun 2007 yılında Çorum'da düzenlenen *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu*'nda sunduğu "Hz. Peygamber'i Anlamada Tarihsel Muhammed İle Menkabevî Muhammed'i Birbirinden Ayırmanın Önemi" başlıklı tebliği de bizim için ufuk açıcı güzel bir örnek olmuştur.¹⁷ Risalet öncesi

¹⁶ Mehmet Özdemir, "Peygamberlik Öncesinde Bir İnsan Olarak Muhammed b. Abdillah", *Cahiliyye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed (Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri)*, 13-15 Nisan 2007, Konya, 2007, 107-136.

¹⁷ Sönmez Kutlu, "Hz. Peygamber'i Anlamada Tarihsel Muhammed İle Menkabevî Muhammed'i Birbirinden Ayırmanın Önemi", 35. Yazar da buna benzer ifadeler kullanmaktadır.

döneme odaklanmaları açısından Bünyamin Erul'un "Hz. Muhammed'in Risalet Öncesi Hayatına Farklı Bir Yaklaşım" başlıklı makalesi¹⁸, onun danışmanlığında Emine Demil tarafından hazırlanan *Hz. Peygamber'in Risalet Öncesi Hayatına Dair Rivayetler* adını almış doktora tezinin kitaplaşmış hali¹⁹ diğer önemli eserlerdir. Yine İsrail Balcı'nın *Peygamberlik Öncesi Hz. Muhammed* isimli kitabından da karşılaştırma, tahlil ve değerlendirme yaparken istifade edilmiştir.²⁰ Gülgün Uyar'ın *Hz. Muhammed'in Risalet Öncesi Hayatına Dair Bazı Rivâyet Farklarının Tespiti (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*²¹ farklı rivayetleri bütün halinde görmemiz açısından yararlı olmuştur. Ancak bu çalışmaların hemen hemen hiçbirinde İmâmiyye Şiası kaynaklarından faydalanılmamıştır. Bazılarında ise çok sınırlı bir şekilde alıntılar yapılmış, değerlendirme ve karşılaştırmada bulunulmamıştır.²²

Nübüvvet, irhâsât, tebşîrât, Nûr-ı Muhammedî gibi konularda da Türkçe yazılmış bazı kitap ve makaleler çalışmamız için çok değerli katkılar sunmuştur. Erdinç Ahatlı'nın *Peygamberlik ve Hz. Muhammed*²³, Mahmut Çınar'ın *İnsan ve Peygamber Olarak Hz. Muhammed* ve *Nûr-i Muhammedî*²⁴, Mehmet Demirci'nin *Nur-i Muhammedî*²⁵, Salih Sabri Yavuz'un *İslam Düşüncesinde Nübüvvet*²⁶ ve Fadıl Ayğan'ın *Son Peygamber'i Müjdelemek-Beşâirü'n-Nübüvve*²⁷ isimli kitapları ilk olarak sayılabilir.

¹⁸ Bünyamin Erul, "Hz. Peygamber'in Risalet Öncesi Hayatına Farklı Bir Yaklaşım", *Diyanet İlmî Dergi-Peygamberimiz Hz. Muhammed Özel Sayısı-*, Ankara, 2003, s. 33-66.

¹⁹ Emine Demil, *Hz. Peygamber'in Risalet Öncesi Hayatına Dair Rivayetler*, Ankara, 2017.

²⁰ İsrail Balcı, *Peygamberlik Öncesi Hz. Muhammed*, Ankara, 2016.

²¹ Gülgün Uyar, *Hz. Muhammed'in Risalet Öncesi Hayatına Dair Bazı Rivâyet Farklarının Tespiti (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul, 1993.

²² Yalnızca Emine Demil'in çalışmasında İmâmiyye Şiası'na ait risalet öncesi rivayetleriyle ilgili olarak *Bihârü'l-Envâr*'a müracaat edilmiştir.

²³ Erdinç Ahatlı, *Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği*, Ankara, 2011.

²⁴ Mahmut Çınar, *Nûr-i Muhammedî İnancının Ortaya Çıkışı ve Kaynakları*, İstanbul, 2017; Mahmut Çınar, *İnsan ve Peygamber Olarak Hz. Muhammed*, İstanbul, 2018.

²⁵ Mehmet Demirci, *Nûr-i Muhammedî*, İstanbul, 2008.

²⁶ Salih Sabri Yavuz, *İslam Düşüncesinde Nübüvvet*, İstanbul, 2012.

²⁷ Fadıl Ayğan, *Son Peygamberi Müjdelemek*, İstanbul, 2017.

C. KAVRAMLAR

1. Tebşîrât

Tebşîrât, sevinmek, mutlu olmak anlamındaki Arapça **bişr** kökünden türetilmiş be-şe-ra fiilinin tef'îl veznindeki müjdelemek, haber vermek, bildirmek manasına gelen masdarı tebşîr in çoğuludur.²⁸ Bir ıstılah olarak ise Hz. Muhammed'in peygamberliğini haber veren önceki dinlerin kutsal kitaplarındaki ibarelere ve bu konuda bilgi veren rivayetleri tanımlamak için kullanılmaktadır.²⁹ Literatürde tebşîrât ile aynı anlama gelen beşâir kavramı daha doğrusu beşâirü'n-nübüvve terkibi daha çok tercih edilmektedir. Aslında tebşîrâtın bir delil ve beşâirü'n-nübüvvenin bir yazın türü olarak ortaya çıkması bir karşı koyuş, bir reddedişin sonucudur. Ehl-i kitap'ın Hz. Muhammed'in peygamberliğini inkâr etmesine karşılık Müslümanlar onların kitaplarında Hz. Peygamber'in nübüvvetini haber veren ifadelerin bulunduğunu iddia etmişlerdir. Onlarla yaptıkları tartışmalarda muarızlarını eleştirmek, tezlerini kuvvetlendirmek için Tevrat ve İncil'den Hz. Muhammed'i işaret ettiğini düşündükleri metinleri delil olarak getirmişlerdir. Müslüman âlimler tarafından yazılan eserlerde de bu bilgiler kullanılmıştır.³⁰

Tebşîrât rivayetleri başlangıçta daha çok Yahudi ve Hıristiyanların kitaplarında Hz. Muhammed'i haber veren metinleri anlatsa da zamanla diğer din ve inançlara ait kutsal kitaplardaki bilgiler de bu kapsama dâhil edilmiştir.³¹ Hatta *Bihârü'l-Envâr*'da olduğu gibi cahiliyye dönemi Araplarının, Haniflerin ve Hz. Peygamber'in ailesinin de

²⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut, 1300, C. IV, s. 62; Ragıp el-İsfahânî, *el-Müfredât*, Beyrut, 2001 (1422), s. 58, 59.

²⁹ Fadıl Ayğın, *Son Peygamberi Müjdelemek*, 30.

³⁰ Mehmet Aydın, "Beşâirü'n-Nübüvve", *DİA*, İstanbul, 1992, V, 549.

³¹ Bkz. Celil Kiraz, "Hz. Muhammed'in Önceki Kutsal Kitaplarda Müjdenmesi (Tebşîrât)", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, C. X, S. I, s. 237-245; A. H. Vidyarthi, U Ali, *Zerdüş, Hindu, Budist Doğu Kutsal Metinlerinde Hz. Muhammed*, Çev. Kemal Karataş, İstanbul, 1994; Mehmet Aydın, "Beşâirü'n-Nübüvve", 549-550.

onun peygamber olarak gönderileceğine yönelik düşünceleri rivayetlerde kendilerine yer bulmaktadır. Biz de çalışmamızda bu rivayetleri tebhîrât başlığı altında ele alarak inceledik ve buna göre değerlendirmeler yaptık.

2. İrhâsât

İrhâsât, **irhâs** kelimesinin çoğuludur. Seyyid Şerif Cürçânî (ö. 816/1413), İslami disiplinlere ait kavramları derlediği meşhur eseri *et-Ta'rifât*'ta irhâs teriminin birbirine yakın üç anlamını vermiştir. Buna göre irhâs, peygamberin ortaya çıkışından önce görülen harikuladeliçlerdir. Mesela peygamberin atalarının alnında onun nurunun olması gibi. Yine bi'setten önce gerçekleşen ve peygamberin bi'setine delalet eden olağanüstü hadiselerdir. Peygamberlerden peygamber olmadan önce sadır olan harikuladeliçlere de irhâs denmektedir. Peygamberler, nübüvvetten önce de evliyalardan üstün oldukları için bu durumları anlatmak için keramet yerine irhâs ıstılahı kullanılmıştır.³² Bilindiği gibi mucize peygamberlerin peygamberliklerini ispat eden, onlara muhalefet eden insanlara meydan okuduktan sonra gerçekleşen ve karşılarında duran bu kimseleri aciz bırakan, Allah tarafından yaratılan olağanüstü olaylardır.³³ Mucizenin bir kimsenin peygamberlik iddiasında bulunmasından ve karşısındakilere meydan okumasından sonra meydana gelmiş olur. Ancak irhâsât yukarıda da verdiğimiz bilgiler ışığında peygamberlik öncesinde yaşanan ve peygamber olacak kişinin nübüvvetine işaret eden olağanüstü durumları ifade etmek için İslam kültürünün ürettiği başka bir kavramdır.

Özellikle delâilü'n-nübüvve, a'lâmü'n-nübüvve, şemâil, fezâil, hilye tarzı eserlerde sıkça kullanılan ve Hz. Muhammed'in peygamberliğine işaret ettiği düşünülen

³² Seyyid Şerif Cürçânî, *et-Ta'rifât*, Beyrut, 2007, s. 74.

³³ Ahmet Akbulut, *Nübüvvet Meselesi*, Ankara, 1992, 16; Adil Bebek, "Kelâm Literatürü Işığında Mucize ve Hz. Muhammed'e Nispet Edilen Hissî Mucizelerin Değerlendirilmesi", *M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 18 (2000), s. 121, 122.

pek çok olay ve durum vardır. Bunları anlatan rivayetler sadece bu tür kitaplarda değil, birçok İslami disipline ait eserlerde kendilerine yer bulmuştur. Ayrıca sadece İmâmiyye Şiası değil hemen hemen bütün fırka ve gruplar bu haberlere itibar etmektedir. Ancak bazı İmâmiyye Şiası'na mensuplarının risalet öncesi dönemde yaşananları peygamberlerin masumiyeti bağlamında ele aldığı iddia edilmektedir.³⁴ Hz. Peygamber'le ilgili Bihârü'l-Envâr'da da çok sayıda irhâsât türü rivayetinin bulunması bizi bunları incelemeye ve diğerleriyle karşılaştırma yapmaya yöneltmiştir.

D. MECLİSÎ VE BİHÂRÜ'L-ENVÂR

1. Meclisî'nin Hayatı, İlmi Kişiliği, Misyonu ve Eserleri

a. Hayatı

Muhammed Bâkır b. Muhammed Tâkî b. Muhammed Maksud Ali el-Meclisî, 1037 /1627 yılının Ramazan ayında İsfahan'da dünyaya gelmiştir.³⁵ Allâme Meclisî, Molla Meclisî, Meclisî-i Sâni, Şeyhülislam Meclisî, Muhaddis Meclisî, Sahibu Bihâri'l-Envâr gibi lakaplarla da tanınmaktadır. Kendisini “İmâmiyye Şiası'nın Reisi” şeklinde niteleyenler de olmuştur. Muhammed Bâkır Meclisî'nin baba tarafından soyunun *Hilyetü'l-Evliya ve Tabakâtu'l-Asfiyâ* isimli eserin yazarı çok yönlü meşhur alim Ebu Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1038)'ye dayandığı iddia edilmektedir.³⁶ Meclisîler, baba Muhammed Tâkî (ö. 1070/1659)'nin annesinin ailesinin Lübnan'ın Cebeliâmil bölgesinden Şah İsmail döneminde İran'a gelerek yerleşmiş bir ulema ailesine mensup

³⁴ Fahreddin Râzî, *Peygamberlerin Masumiyeti*, Çev. Hasan Fehmi Ulus, İstanbul, 1986, s. 21.

³⁵ Abdülhâdî, *Fıkhîzâde, Allâme Meclisî ve Fehmu Hadis*, Kum, 1389, s. 233.

³⁶ Nâsirüddin Ensârî, “Allâme-i Kebîr Molla Muhammed Bâkır Meclisî”, *Mecelle-i Nûr-ı İlim*, C. 11, S. 3, s. 75; Colin Paul, *The Rise Of Twelver Shi'ite Externalism In Safavid Iran And Its Consolidation Under Allâme Muhammed Bâkır Majlisî (1037/1627-1110/1699)*, Durham, 1989, 222.

olmasından dolayı bazen Âmilî olarak da anılmıştır.³⁷ Cebeliâmil bölgesi Lübnan'ın güneyi ile Kuzey Filistin'i kapsayan Şiîlerin ya da Hz. Ali'ye sempati duyanların yerleştiği en eski bölgelerden biri olma özelliğini taşımaktadır. Ayrıca meşhur ve etkili birçok Şiî ilim adamı buradaki medreselerde yetişmiştir.³⁸ Bakıldığı zaman İmâmiyye âlimleri arasında Âmilî künyesini kullanan çok sayıda ilim adamının varlığı dikkatlerden kaçmayacaktır. Söz konusu nitelendirmenin mezhep uleması indinde önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. Ailenin asıl bilinen lakapları Meclisî nisbesi ise Muhammed Bâkır'ın dedesi Maksud Ali'nin edebiyat meclislerinin müdavimlerinden meşhur bir edip ve şair olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü bu lakap ilk olarak ona verilmiştir.³⁹ Başka bir görüşe göre ise aile İsfahan'ın Meclis isimli köyünde veya dış mahallelerinin birinde yaşadıkları için bu lakapla anılmışlardır.⁴⁰ Meclisî'nin babası ve aynı zamanda ilk hocası Muhammed Tâkî veya Meclisî-i Evvel de döneminin büyük hadis ve fıkıh âlimleri arasında yer almaktadır.⁴¹ Ayrıca Muhammed Tâkî'nin Safevî şahlarıyla arasının çok iyi olduğu bilinmektedir.⁴² İleride oğlu Muhammed Bâkır bu ilişkileri daha da geliştirecektir.

Muhammed Bâkır, dördü kız, üçü erkek toplam yedi çocuklu ailenin en küçük erkek çocuğudur. Allâme Meclisî, ilk eğitimini babası Muhammed Tâkî b. Maksud Ali el-Meclisî'den almıştır. Zira o, içinde bulunduğu aile ortamı sebebiyle daha çocukluğunda ilim tahsiline merak salmıştır. Babası da ondaki bu iştiyakı görerek onu yönlendirmiş ve maddi, manevi desteğini oğlundan esirgememiştir.⁴³ Muhammed Bâkır babası vesilesiyle ilim ortamlarına girme fırsatını yakalamıştır. Dönemin önemli ilim

³⁷ Bihâr, *el-Mukaddime ve'l-Fihrist*, s. 5, 7;

³⁸ Mehdî Fermânî Münferid, *Muhâceret-i Ulemâ-yı Şia Ez Cebel-i Âmil Be İran Der Asr-ı Safevî*, Tahran, 1437; Devin J. Stewart, "Safevî İran'a Âmilî Ulemanın Göçüne Dair Notlar", Çev. Habib Kartaloğlu, *Mezhep Araştırmaları Dergisi*, C. IX, S. 2, 2016 Güz, s. 271-314; Mustafa Öz. "Cebeliâmil", *DİA*, İstanbul, 2016, Ek-1, 253.

³⁹ Bihâr, *el-Mukaddime*, 8; Colin Paul, *The Rise Of Twelver Shi'ite Externalism*, 223.

⁴⁰ Seyyid Hasan Kureyşî Kerîn, "Hademât-ı Muhammed Bâkır Meclisî", *Mekteb-i İslam*, yıl 47, S. 7, s. 50.

⁴¹ Rainer Brunner, "Majlesî Muhammad-Bâqer", *EIr.*, 2001.

⁴² Gülây Karadağ Çınar, "Safevî Devleti'nde Dini Otoritenin Temsilcisi Şahlar ve Şiî Ulemayla İlişkileri", *İran Çalışmaları Dergisi*, 2017, C. 1, S. 1, s. 35.

⁴³ Bihâr, *el-Mukaddime*, 8.

adamlarıyla bir arada bulunmuş, onların sohbetlerinden ve derslerinden istifade etmiştir.⁴⁴ Bazı şehirlere seyahatler yapmıştır. Babasının sağlığında birlikte Necef'e gitmiştir. Hac farızasını yerine getirmek üzere h. 1070 yılında Mekke'ye de gitmiş, on yıl sonra bu mukaddes beldeyi tekrar ziyaret etmiş, oradan Medine'ye geçmiştir. Yine mezhep mensuplarınca kutsal kabul edilen ve İmâmiyye Şiası'nın sekizinci imamı Ali er-Rıza (203/819)'nın türbesinin bulunduğu Meşhed şehrine farklı zamanlarda ziyaretler gerçekleştirmiştir. Bu ziyaretlerinde el- Hürr el-Âmilî (1104/1693) gibi Meşhedli bazı âlimlerden icazet almıştır. Çoğu babasının yakın dostu olan yirminin üzerinde âlimden ders ve icazet almıştır.⁴⁵ Ders aldığı bazı kimseler kendi muasırı ve arkadaşlarıdır. Hatta icazet aldığı bazı arkadaşlarına kendisi de icazet vermiştir. Az önce ismini zikrettiğimiz Ahbârîliğin önde gelen ilim adamlarından Meşhedli ünlü âlim Hürr el-Âmilî bunlar arasındadır.

Genç yaşta tamamladığı eğitim sürecinin ardından öğrenci yetiştirmeye ve telifata başlayan Allâme Meclisî, hadis alanına yönelmiştir. Kur'an'ın ancak Hz. Peygamber'in ve imamların sözleriyle anlaşılacağını düşünmüş ve ömrünü hadis ilmiyle uğraşmaya vakfetmiştir. Bunun için mezhebi mensubiyeti gereği özellikle imamlardan gelen rivayetleri doğru bir şekilde tespit etmeyi, anlamayı ve anlatmayı hedeflemiştir. Onlarca cilt eser tercüme ve telif etmiş, şerh etmiş, neşretmiştir. Bu sebeple isminin yanında müdekkik, muhakkik ve muhaddis gibi sıfatlar sıkça zikredilmektedir.⁴⁶ Safevîlerin başkenti İsfahan'ın Cuma imamlığı ve hatipliği (bu görevi ölünceye kadar hiç bırakmamıştır), İsfahan şeyhülislamlığı ve nihayetinde Safevi Devleti'nin en yüksek dini bürokratik makamı olan mollabaşılık görevlerini ifa etmiştir. Muhammed Bâkır Meclisî'nin yetmiş üç yaşında 27 Ramazan 1110 veya 27 Ramazan 1111 tarihlerinde

⁴⁴ Fıkhîzâde, *Allâme Meclisî ve Fehmu Hadis*, 238, 239.

⁴⁵ Bihâr, *el-Mukaddime*, 17-22.

⁴⁶ Mirza Abdullah Efendi, *Riyâdu'l- Ulemâ ve Hiyâdu'l-Fudalâ (VII cilt)*, Kum, 1403, C. V, s. 39.

İsfahan'da öldüğü ve buraya defnedildiği zikredilmektedir. Buna bağlı olarak miladi 1698 veya 1699 yıllarında vefat ettiği ifade edilmektedir. Ramazan ayında doğan Meclisî, yine bir Ramazan ayında vefat etmiştir. Molla Meclisî'nin üç eşinden dördü erkek, beşi kız olmak üzere toplam dokuz çocuğu olmuştur.⁴⁷ Çok sayıda eser telif eden Meclisî, bunun yanı sıra İmâmiyye Şiası tarihinde en fazla öğrenci yetiştiren ilim adamlarından biridir. Bunlarla ilgili ayrıntılı bilgilere bundan sonraki bölümlerde yer vereceğiz.

b. İlmî Kişiliği ve Misyonu

Ulema sınıfından bir aileye mensup olan Allâme Meclisî içinde bulunduğu ortamın etkisiyle küçük yaşlardan ilim öğrenmeye merak salmış ve ilk tahsilini de dönemin önde gelen âlimlerinden olan babasından almıştır. Meclisî-i Evvel Muhammed Tâkî (1070/1659)'nin dini ilimlerle iştigal etmesi için oğlu Muhammed Bâkır'a henüz beşikteyken yaptığı duanın kabul olduğu görünmektedir.⁴⁸ Babasının ardından İmâmiyye'nin diğer önemli isimlerine öğrencilik yapmış, onlardan icazetler almıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: Molla Hasan Ali b. Abdullah et-Tüsterî İsfahanî (ö. 1069) (Usul-i Fıkıh), Seyyid Kadi Emir Hüseyin (?) (Fıkıh-Hadis), Ağa Hüseyin b. Cemaleddin el-Hansârî (1017-1098) (Dil, Kelam, Usul), Molla Halil b. el-Gazi el-Kazvinî (1001-1089) (Hadis, Usul), Molla Muhammed Tahir b. Muhammed Hüseyin Şirazî (ö. 1098) (Fıkıh, Kelam, Hadis) Meclisî bu kişiden icazet almış ve kendisi de ona icazet vermiştir. Ayrıca mezkûr âlim İsfahan'ın Meclisî'den önceki şeyhülislamı ve Cuma imamıdır. Seyyid Nureddin Ali b. Ali el-Musevî (970-1068) (Dil, Edebiyat), Şeyh Ali b.

⁴⁷ Bihâr, *el-Mukaddime*, 84.

⁴⁸ Bihâr, *el-Mukaddime*, 8.

Muhammed el-Amilî (ö. 1103) (Fıkıh), meşhur İmâmî âlim Şehidü's-Sânî (966/1559)'nin soyundan gelen bu âlimden de icazet alıp, icazet vermiştir.⁴⁹

Şeyh Muhammed b. Hüseyin el-Hür el-Amilî (1104/1693) (Hadis, Fıkıh). Hür Amilî, aynen Muhammed Bâkır Meclisî gibi Ahbârî ekolün en önde gelen temsilcilerinden biridir. Meclisî, Hür Amilî'den en son icazet alan kişidir. Kendisi de ona icazet vermiştir. Hür Amilî, İmâmiyye Şiası'nın itibar ettiği pek çok hadis rivayetini topladığı *Vesâilü's-Şia* adlı meşhur eseriyle tanınmıştır.⁵⁰ Meclisî'nin icazet alıp, icazet verdiği Ahbâriyye'nin önemli simalarından bir başkası da Seyyid Muhammed b. Şerefüddin Nimetullah el-Cezâirî (1112/1701)'dir. Ahbârî olduğu için haliyle hadis alanında öne çıkmış ve başta Kütüb-i Erbaa' olmak üzere kendinden önce yazılan hadis eserlerine şerhler yazmıştır. Nimetullah Cezâirî'nin bir diğer hususiyeti de dört yıl yanında bulunup kendisinden kelim ve hadis tahsil ettiği hem öğrencisi hem de hocası sayılan Allâme Meclisî'nin başyapıtı hadis külliyyatı *Bihârü'l-Envâr*'ın hazırlanmasına sunduğu katkılardır.⁵¹ Dönemin ve aynı zamanda Ahbârîlerin büyük ilim adamlarından Muhammed b. El-Murtaza yani bilinen adıyla Muhsin Feyz el-Kâşânî (1090/1679) de Molla Meclisî'nin ders aldığı hocaları arasındadır. El-Kâşânî, hikmet ve hadis alanındaki uzmanlığıyla ön pşana çıkmaktadır. Meşhur İranlı filozof Molla Sadra (1050/1641)'nin öğrencisi olduğu için feksefe ve tasavvufla da yakından ilgilenmiştir. Kütüb-i Erbaa'nın özeti mesabesinde olan *el-Vâfi* adlı hadis eserini kaleme almıştır.⁵² Allâme, Emir Muhammed Mü'min Esterabâdî (ö. 1087) ve oğlu Muhammed Muhsin Esterabâdî (1089)'den de rivayette bulunmuş, bazı konuları istişare etmiştir.⁵³

⁴⁹ Bihâr, *el-Mukaddime*, 19, 20; Bihâr, *Medhâl*, 54.

⁵⁰ Bihâr, *el-Mukaddime*, 21.

⁵¹ İlyas Üzüm, "Ni'metullah el-Cezâirî", *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIII, s. 130.

⁵² Mazlum Uyar, *Ahbârîlik*, 206; Bihâr, *el-Mukaddime*, 21.

⁵³ Bihâr, *el-Mukaddime*, 22.

Muhammed Bâkır Meclisî, isimlerini verdiğimiz bu âlimlerin hepsinden ders okumamıştır. Bazılarından sadece rivayette bulunmuştur. Bazılarıyla aralarında fikir alış veriş olmuştur. İsimlerini andığımız bu hocalardan kimisine ders verdiğine yeri geldikçe değinmiştik. Ancak Meclisî hakkında yazılan eserlerin çoğunda herhangi bir ayırım yapılmaksızın sayılan âlimlerin hepsi onun hocası, şeyhi ve üstadları olarak tek bir başlığın altında incelenmiştir.⁵⁴ Burada dikkat çeken noktalardan biri de Meclisî'nin yaşadığı zaman diliminin önde gelen ulemasıyla hep birlikte olmasıdır. Onların çoğuna hem talebelik hem adeta hocalık yapmasıdır. Bunda elbette yetiştiği aile ortamının ve babasının etkisi vardır. Yukarıda isimleri geçen ulema Safevîlerin ikinci asrında yaşamış ve Ahbâriliğe son kez parlak bir dönem yaşatmıştır. Bir diğer özellikleri de ekolü mutedil bir yapıya kavuşturmalarıdır. Bundan sonraki dönemde Safevîlerin tarih sahnesinden silinmesiyle Ahbârîlik de iyice zayıflamış, lokal bazı bölgeler dışında ulema arasında gücünü yitirmiştir. Ama Şeyhülislam Allâme Meclisî gibi âlimlerin Safevîler döneminde ulemaya kazandırdıkları itibar ve mevki İran'da o zamandan beri varlığını sürdürmektedir.⁵⁵

Şah İsmail (1501-1524), Safevî Devleti (1501-1736)'ni kurup devletin resmi mezhebi olarak aşırı fırkalar yerine, geniş bir yazılı (kitabi) müktesabata sahip olan İmâmiyye Şiîliğini benimsemiştir. Buna uygun bir hukuk sistemi ve devlet yapılanması meydana getirmeyi amaçlamıştır. Kurucusu olduğu devletin ayakta kalabilmesi, kurumsallaşması ve kendisine tabi olanların devlet düşüncesini içselleştirebilmeleri için İsnâaşeriyye'nin manevi gücünden aynı zamanda nazariyatından yararlanmıştır. Birçok farklı etnik ve dini gruptan insanın yaşadığı zorlu bir coğrafyada, hâkimiyeti altında yaşayanları bir devlet fikri etrafında ancak bu sayede toplayabilir ve bir arada tutabilirdi.

⁵⁴ Bkz. Bihâr, *el-Mukaddime*, 17-22; Bihâr, *Medhâl*, 19-22; Nâsirüddin Ensârî, "Allâme-i Kebîr Molla Muhammed Bâkır Meclisî", 77-79.

⁵⁵ Ahmad Kazemi Moussavi, *Religious Authority*, 99; Mehmet Çelenk, *16-17. Yüzyılda İran'da Şiîliğin Seyri*, Bursa, 2013, s. 299-301.

Bunun yanı sıra daha çok sözlü kültür ve ananelere dayanan reayanın dini bilgisini kitabi bir konuma yükseltmeyi amaçlamıştır. Bu gayelere matuf olarak hükmettiği topraklarda yaşayan insanların kendi mezhebini benimsemesini arzulamıştır. Oysa o dönem İran topraklarında Şîliğin pek çok kolu neşv ü nema bulmasına rağmen Sünnî olan Müslümanlar çoğunlukta idi.⁵⁶ Elbette İran coğrafyasında İmâmiyye Şiası mensuplarının daha kalabalık olduğu yerler de vardı. Ama ülkenin geneli az önce belirttiğimiz gibi Sünniler'den müteşekkildi.⁵⁷

Şah İsmail'in düşündüklerini gerçekleştirmesi için kılıç tek başına yeterli değildi. Yeterli olsa bile hedeflerine ulaşabilmesi için silahla kalıcı bir netice elde etmek mümkün görünmemekteydi. O da yukarıdan beri anlattığımız amaçlarına ulaşabilmek için kendi mezhebi olan İmâmiyye Şiası'nın ilke ve prensiplerini insanlara anlatacak, onları aydınlatacak, eğitecek ve ona planlarını uygulamada yardımcı olacak ulemaya ihtiyaç duymuştur. Bu noktada hem İran'da yaşayan İmâmiyye'ye mensup ilim adamlarından yardım almış hem de Irak, Bahreyn özellikle Güney Lübnan'dan yani Cebeliâmil bölgesinden ülkesine çok sayıda ilim adamı getirtmiştir. Getirdiği ilim adamlarından İmâmiyye kültürünün bölgeye yerleşmesi için ellerinden geleni yapmalarını istemiştir. Daha önce belirttiğimiz üzere Molla Muhammed Bâkır'ın babası Muhammed Tâkî Meclisî (ö. 1070/1659)'nin annesinin ailesi de bu dönemde Safevî Devleti'nin topraklarına göç etmiştir. Sonraki hükümdarlar da devletin kurucusu olan atalarının politikasını aynen devam ettirmiştir.⁵⁸

Muhammed Bâkır Meclisî (1037/1627) doğduğu sırada İran'da yüz yılı aşkın süredir Safevî Hanedanı (1501-1726) hüküm sürmekteydi. Bilindiği gibi İran'ın

⁵⁶ Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara, 1976, s. 2.

⁵⁷ Tufan Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, İstanbul, 2013, 71, 72; Cemil Hakyemez, *Osmanlı-İran İlişkileri*, 35.

⁵⁸ Mehdî Fermânî Münferid, *Muhâceret-i Ulemâ-yı Şia*, 79-86; Tufan Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 71, 72; Cemil Hakyemez, *Osmanlı-İran İlişkileri*, 35.

Şiileşmesi büyük oranda bu hanedanın dönemine tekabül etmektedir. Meclisî ailesi Safevî yönetimiyle iyi ilişkiler içerisinde olan bir aileydi. Muhammed Tâkî Meclisî (ö. 1070/1659) gibi oğlu Muhammed Bâkır da babsından devraldığı bu ilişkileri sürdürmüş, hatta resmi görevler alarak daha da ileriye götürmüştür. Özellikle Safevîlerin sekizinci ve dokuzuncu hükümdarları Şah Sâfi II (Şah Süleyman) (1642-1694) ve Şah Hüseyin (1694-1722)'in üzerinde etkili olmuştur. Bu yönüyle Molla Muhammed Bâkır, İran'da ulema otoritesinin yerleşmesinde büyük bir pay sahibidir. Önce Cuma hatipliği ve İsfahan Şeyhülislamlığı görevlerinde bulunan Allâme Meclisî, Şah Hüseyin devrinde devletin en üst dini makamı Mollabaşılığa getirilmiştir. Sahip olduğu bu görevlerin nüfuzunu kullanarak İran'da İmâmiyye Şiası'nın yayılması için elinden geleni yapmıştır. Vaazla, tehditle veya sert cezalarla mezhebin yayılmasını sağlamış ve bunda da büyük oranda başarılı olmuştur.⁵⁹

İmâmiyye âlimleri arasında Sünnî dünyasındaki Ehl-i Hadis ve Ehl-i Rey ekollerine benzeyen bir ayrım söz konusudur. Daha çok rivayetlere, hadislere, naslara değer veren ve hükümlerinde onları önceleyen ulemaya Ahbârî, akli ön plana çıkaranlara ise Usûlî denmektedir. Muhammed Bâkır, aldığı eğitim ve yetiştiği ortamın etkisiyle Ahbârî İmâmîliğe meyletmiştir. Molla Meclisî bu noktada Ahbârî gruba dâhil edilmekte ve ılımlı bir Ahbârî olduğu öne sürülmektedir.⁶⁰ Onun eserlerinin büyük çoğunluğunun hadis ve sünnetle ilgili olması ayrıca bazı kelamcı ve felsefecilere yönelik sert muhalefeti Ahbârî kabul edilmesine sebep olmuştur. Ancak akli büsbütün dışlamayan ve ictihada da önem veren bir ilim adamı olduğu için bazıları tarafından hakkında "ılımlı" sıfatı kullanılmıştır. Buna rağmen Molla Meclisî İmâmiyye Şiası tarihinde Ahbârîliğin ikinci

⁵⁹ Bihâr, *Mukaddime*, 16; Mazlum Uyar, *Ahbârîlik*, 138.

⁶⁰ Ali Mülkî Meyancı, *Allâme Meclisî Ahbârî Yâ Usûlî*, Kum, 1385, 18; Mazlum Uyar, *Ahbârîlik*, 231.

kez parlak devrini geçirdiği zaman diliminde hayat sürmüş ve bu ekolün önde gelen temsilcilerinden biri olarak kabul edilmiştir.⁶¹

Hicrî V. yüzyıldan itibaren İmâmiyye Şiasî'na mensup ilim adamları arasında Usûlîlik egemen ekol haline gelmiştir. Ancak uzun süren sessizliğin ardından Safevîlerin ilk asrının ortalarından itibaren yani hicri onuncu yüzyılda Ahbârîlik yeniden güçlenerek yavaş yavaş hâkim konuma yükselmiştir. Ayrıca Ahbârîlik ilk dönemdeki ahbarı toplayan, onları tedvin eden durumdan sistematik bir yapıya kavuşarak ekolleşmiştir. Bunu sağlayan ise Muhammed Emin Esterabâdî (ö. 1033/1624)'dir. Onun yaptığı fırka içinde var olan fakat uzun süredir küllenmiş haldeki düşünce yapısına yeniden can vermek ve onu sistematize etmektir.⁶² Esterabâdî, Abdullah b. Salih es-Semâhicî (ö. 1135/1722), Mirzâ Muhammed el-Ahbârî (ö. 1232/1816-17) muhafazakâr yani katı Ahbârîler olarak kabul edilmiştir. Bunun yanı sıra genel olarak Mirzâ Muhammed'in Ahbârîliğin son temsilcisi olduğu iddia edilmektedir. Ondan sonra Ahbârîlik gücünü yitirmiştir.⁶³ Bir de daha ılımlı kabul edilen Ahbârîler vardır. Feyz el-Kâşânî, Hür Âmilî, Muhammed Tâkî ve oğlu Muhammed Bâkır Meclisî, Nimetullah Cezâirî ve nihayet fırkayı tamamen mutedil bir zemine oturtan Şeyh Yusuf el-Bahrânî (ö. 1186/1772) ılımlı Ahbârî âlimlerin önde gelenleridir. Bu isimleri yukarıda Allâme Muhammed Bâkır'ın hocalarından bahsederken saymıştık. Görüldüğü gibi baba-oğul Meclisîler de mutedil gruptan kabul edilmektedir.⁶⁴ Ancak Meclisî-i Sâni babasının aksine tasavvuf konusundaki sert tutumu ve Sünnîlere olan tahammülsüzlüğü ile tarih sayfalarında yerini almıştır. Yani bu noktalarda hiçbir şekilde ılımlı tavrından söz etmek mümkün görünmemektedir. Bulduğu makamların otoritesine dayanan yetkilerini ve Safevî

⁶¹ Mazlum Uyar, *Ahbârîlik*, 226-232; Cemil Hakyemez, *Osmanlı-İran İlişkileri*, 35; Mehmet Çelenk, *İran'da Şiîliğin Seyri*, 296.

⁶² Mazlum Uyar, *Ahbârîlik*, 156.

⁶³ Mazlum Uyar, *Ahbârîlik*, 197.

⁶⁴ Ali Mülkî Meyancı, *Allâme Meclisî Ahbârî Yâ Usûlî*, 18; Mazlum Uyar, *Ahbârîlik*, 202-246.

şahlarından aldığı gücü kullanarak toplumun bu kesimlerine karşı pek de hoşgörülü davranmamıştır.⁶⁵

Safevî hanedanının atası ve Safeviyye tarikatının kurucusu olan Şeyh Safiyüddin Erdebilî (ö. 735/1334)'nin soyunun yedinci imam Musa Kâzım (183/799)'a dayandığına dair genel bir kanaat vardır.⁶⁶ Bu düşüncenin şeyhin oğlu Sadreddin Erdebilî (ö. 794/1392)'nin arzusuyla İbn Bezzâz (ö. 759/1358'den sonra) tarafından hazırlanan *Safvetü's-Safâ* adlı menâkıbnameye dayandığı ifade edilmiştir.⁶⁷ Ancak söz konusu eserin farklı nüshalarında sonradan kitaba dâhil edilen ve birbirinden farklı şecerelerin bulunması, bazılarında ise bulunmaması bu düşünceye şüpheyile bakmaya sebep olmaktadır.⁶⁸ Ancak eserin metninde şeyhin kendi ağzından bu bilgiyi doğrular nitelikte sözleri vardır.⁶⁹ Konuyu derinlemesine inceleyen ve müellif nüshasına ulaştığını iddia eden Mirza Abbaslı, Şeyh Safî'nin Hz. Ali soyuna nispetine dair anlatımların sonradan uydurulan hikâyeler olduğu iddiasındadır. Nitekim bu eser yazıldıktan uzun bir süre sonra Tahmasb (ö. 984/1576)'ın saltanatı (1524-1576) döneminde çeşitli müdahalelere maruz kalmıştır.⁷⁰ Bu teknik ve ayrıntılı bilgileri fazla uzatmanın konumuza çok fazla faydası yoktur. Başka araştırmaların inceleme alanına girmektedir. Ancak ilgili makalede ve belirtildiği gibi gerek tarikatlarda gerekse hanedanlarda soyu kutsal kişilere, ailelere bağlamak gibi bir eğilim her zaman söz konusu olmuştur. Safevî hanedanı da buna müstağni kalamamıştır.⁷¹

Meclisî arasının çok iyi olduğu Safevî şahlarına itaati dinin bir gereği olarak kabul etmiştir.⁷² Halkı bu hanedanın üyesi şahlara itaat etmeye yönlendirmiştir. Şah Süleyman

⁶⁵ Ahmad Kazemi Moussavi, *Religious Authority*, 3; Mehmet Çelenk, *İran'da Şiiliğin Seyri*, 297.

⁶⁶ Mirza Abbaslı, "Safevîlerin Kökenine Dair", *Belleten*, C. XL, S. 158, s. 287.

⁶⁷ Reşat Öngören, Safiyüddîn-i Erdebilî, *DİA*, İstanbul, 2008, C. XXXV, s. 476.

⁶⁸ Reşat Öngören, "Safiyüddîn-i Erdebilî", 476.

⁶⁹ İbn Bezzâz, *Safvetü's-Safâ*,

⁷⁰ Mirza Abbaslı, "Safevîlerin Kökenine Dair", 288-291.

⁷¹ Mirza Abbaslı, "Safevîlerin Kökenine Dair", 287, 288.

⁷² Mehmet Çelenk, *İran'da Şiiliğin Seyri*, 298.

(m. 1666-1694) tarafından İsfahan Şeyhülislamlığına atanmıştır. Şah Hüseyin (m. 1694-1722) döneminde ilk defa ihdas edilen, bütün dini makamların üstünde yer alan mollabaşılık görevini deruhte ederek büyük imkânlarla kavuşmuştur. Hocası Aga Hüseyin Hansârî (h. 1017-1098), Şah Süleyman'a taç giydirirken, Allâme Meclisî de onun halefi Şah Hüseyin'e taç giydirmiştir. Bu iki hükümdarla arası gayet iyi olan Molla Meclisî onlar nezdinde ve halk üzerinde müthiş bir kudrete erişmiştir. Hatta Şah Hüseyin'in saltanatında yönetimin fiili olarak Mollabaşı Muhammed Bâkır Meclisî'de olduğuna dair görüşler vardır. Böylece Muhakkık-ı Sâni Kerekî (ö. 940/1534) ile başlayan İran topraklarındaki ulema otoritesi Meclisî ile tavan yapmış, ulemanın mevkiisi iyice kök salmıştır.⁷³ Ayrıca Allâme Meclisî, daha önce kendisine tevdi edilen İsfahan'ın Cuma ve cemaat imamlığını, aldığı diğer vazifelerden sonra da bırakmayarak halkla olan irtibatını asla koparmamıştır. Eserlerinin çoğunu Farsça yazarak İmâmî Şiiğin halk kitleleri arasında anlaşılmasını ve yayılmasını sağlamıştır. Molla Muhammed Bâkır, yanlarında büyük bir itibarı olduğu halkla iyi ilişkiler kurmuştur. Şiiğin popülist taraflarını öne çıkarıp, insan kalabalıklarını etkileyecek Şii ritüellerini yeniden canlandırmıştır.⁷⁴ Buna rağmen başlangıçtan beri sufilerle iyi ilişkiler içerisinde olan, kendileri de tarikat kökenli Safevîlerin bu ilişkilerini zedeleyecek şekilde tasavvufi gruplara karşı kararlar alıp uygulamıştır.⁷⁵ Sünnîlere karşı da aynı tutum ve davranışları sergilemiştir. Yine tartışılan kararlarından biri de İsfahan'da bulunan Hintlilere ait heykelleri yıktırmasıdır.⁷⁶ Bütün bunlar kimi araştırmacılar tarafından İran topraklarının Afganlılar tarafından işgalini hızlandıran gelişmeler olarak kabul edilmiştir.⁷⁷

Muhammed Bâkır Meclisî, ilim adamlığı, onlarca cilt hacimli eserlerin altında imzası bulunan yazarlığı, idari ve dini görevleri yanında hocalığı asla terk etmemiştir.

⁷³ Mazlum Uyar, *Ahbârîlik*, 227, 228.

⁷⁴ Ahmad Kazemi Moussavi, *Religious Authority*, 3.

⁷⁵ Taha Akyol, *Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet*, İstanbul, 2013, s. 113.

⁷⁶ Abbas el-Kummî, *el-Kunâ ve'l-Elkâb (II Cilt)*, Kum, 1425, C. II, s. 619.

⁷⁷ Mehmet Çelenk, *İran'da Şiiğin Seyri*, 298.

Kendi tahsil hayatı bittikten sonra başladığı talebe okutmaya/yetiştirmeye ölünceye kadar devam etmiştir. Çok sayıda öğrenciye icazet veren Allâme Meclisî, bu konuda da İmâmiyye uleması arasında sıvrılmış, diğerlerini geride bırakmıştır. Kaynaklarda ondan ders okuyan öğrencilerin sayısının bini bulduğu belirtilmiştir.⁷⁸ Hatta onun öğrencilerinin konu edildiği eserler bile yazılmıştır.⁷⁹ Bu eserlerden Seyyid Ahmed Hüseyinî'nin *Telâmizetü'l Allâmeti'l-Meclisî*'de onun icazet verdiği öğrencilerin sayısı ise 274 olarak gösterilmiştir.⁸⁰ Özellikle İran'da Meclisî ve Bihârü'l-Envâr hakkında çok sayıda yüksek lisans ve doktora tezi yapılmıştır.⁸¹

c. Eserleri

Muhammed Bâkır Meclisî, eğitimciliği, dini ve idari görevlerinin yanında geride çok sayıda eser bırakmış velud bir müelliftir. Meclisî'nin eserlerinin çoğunluğu hadis alanında olup kendisi bir muhaddis olarak bilinse de başta fıkıh, tarih, kelim, edebiyat ve dua/ziyaret⁸² gibi sahalarda da önemli eserler meydana getirmiştir. Eserlerini hem Arapça hem de Farsça dillerinde yazmış olan Allâme Meclisî, yaptığı bu telifatla Şîi kültürün tabana yani halka yayılması için gayret etmiştir. Bu sebeple kitaplarının çoğunu Farsça yazan Meclisî, Arapça yazılan bazı eserleri de Farsça'ya tercüme etmiştir. Molla Meclisî'nin Arapça yazdığı eserlerin sayısı on civarındayken, Farsça olarak kaleme

⁷⁸ Abbas el-Kummî, *el-Kunâ ve'l-Elkâb*, II, 619

⁷⁹ Bkz. Seyyid Ahmed Hüseyinî, *Telâmizetü'l-Allâmeti'l-Meclisî*, Kum, 1410.

⁸⁰ Seyyid Ahmed Hüseyinî, *Telâmizetü'l-Allâmeti'l-Meclisî*, 171.

⁸¹ Söz konusu tezlerin listesine <https://irandoc.ac.ir/> adresinden ulaşılabilir. Tezler ise indirilememektedir.

⁸² İmâmiyye Şiası'nda başta imamların türbeleri olmak üzere kendilerince kutsal sayılan mekânların ziyaretleri önemli ritüeller arasında yer almaktadır. Bu ziyaretler esnasında takınılacak tavır, uyulacak adap kuralları ve okunacak dualarla ilgili azımsanmayacak sayıda kitap yazılmıştır. Böylece dini ilimler içerisinde bir yazın ve uzmanlık türü ortaya çıkmıştır.

aldıkları ise elliden fazladır. Allâme'nin çok sayıda eseri olduğu için burada bazı eserleri hakkında kısaca bilgi verirken bazılarının ise sadece ismini zikretmekle yetineceğiz.

c.1. Arapça Eserleri

Bihârü'l-Envâr: Tezimizde incelediğimiz, Meclisî anılınca ilk akla gelen eseridir. Sonraki bölümde eserle ilgili ayrıntılı değerlendirme yapacağımız için bu kısımda sadece külliyyatın ismini anmakla yetiniyoruz.

Mir'âtu'l-Ukûl Fî Şerhi Ahbâri Âl-i Resul: Kuleynî (ö. 329/941)'nin *Kâfî* adlı meşhur eserinin şerhidir. On iki cilt olarak basılmıştır. İtibar edilen bir şerhtir.⁸³

Melâzu'l-Ahyâr Fî Şerhi Tehzîbi'l-Ahbâr: Ebû Ca'fer et-Tûsî (460/1067)'nin Kütüb-i Erbaa' arasında yer alan hadis kitabı *Tehzîbu'l-Ahkâm*'a yaptığı şerhtir. Kitabı't-Tahâret bölümünü kendisi bizzat istinsah etmiştir.⁸⁴ Eser, Tehzîb'in hepsini değil Kitab-ı Savm'a kadar olan kısmının şerhidir.⁸⁵

Şerhu'l-Erbâin: Adından da anlaşılacağı üzere kırk hadis şerhidir. On iki bin beyit (satır) olduğu ifade edilmiştir.⁸⁶ Seçilen hadislerin imametle ilgili olduğu kaydedilmektedir.⁸⁷

el-Fevâidu't-Tarîfe Fî Şerhi's-Sahîfe: İmâmiyye Şiası'nın dördüncü imamı Hz. Hüseyin'in oğlu Zeynelâbidîn Ali b. Hüseyin (ö. 94/712)'e ait olan ve ibadetler esnasında yapılacak dualarla akaide dair bazı meselelerden bahseden risaleye Meclisî'nin yaptığı

⁸³ Bihâr (110), *Medhâl*, 45; Mirza Muhammed Bâkır el-Müsevî, *Ravdâtu'l-Cennât Fî Ahvâli'l-Ulemâi ve's-Sâdât*, Kum, t. siz, II, s. 80.

⁸⁴ Mirza Muhammed Bâkır el-Müsevî, *Ravdâtu'l-Cennât*, II, 81; Ali Nasiri, "Şia Hadis Tarihine Genel Bir Bakış", *Misbah: İslami Düşünce ve Araştırma Dergisi*, 2014, C. III, S. 7-8, s. 151;

⁸⁵ Hüseyin Dergâhî, Ali Ekber Telâfi Daryânî, *Kitapşinasi-i Meclisî*, Tahran, 1385 (h.ş.), s. 46.

⁸⁶ Mirza Muhammed Bâkır el-Müsevî, *Ravdâtu'l-Cennât*, II, 81

⁸⁷ Bihâr, *Mukaddime*, 34.

şerhtir. İmâmiyye *Sahife* veya *Sahifetü's-Seccâdiyye* olarak bilinen bu esere çok değer vermiştir. Birçok İmâmî âlim bununla ilgili şerhler yazmıştır. Meclisî de bunlardan biridir.⁸⁸

el-Vecîze Fi'r-Ricâl: Bu eser de adından anlaşılacağı üzere rical ilmi üzerine yazılmış küçük hacimli bir kitaptır. Hadis uleması hakkında kısa ve özet bilgiler ihtiva etmektedir. Ricâlu'l-Meclisî olarak da bilinmektedir. Hicrî 1086'da yazdığı iddia edilmektedir. Defaeten basılmıştır. Kitap alfabetik olarak düzenlenmiştir.⁸⁹

Risâletü'l-İ'tikâdât: Risâletü'l-Akâid olarak da bilinmektedir. Eser Seyyid Mehdî Recaî tarafından tahkik edilmiş, hicrî 1409 yılında yayınlanmıştır. Farsça'ya ise Seyyid Hüseyin b. Nasrallah çevirmiştir. Bu çeviri *Mesâlikü's-Şerî'a* ismiyle h. 1335 yılında Tebriz'de yayınlanmıştır.⁹⁰

Risâletü'l-Evzân: Muhammed Bakır Meclisî'nin ilk yazdığı eseridir. Hicrî 1063 yılı Rebiulevvel ayında, yirmi altı yaşındayken yazmıştır. Eser fıkıhla ilgilidir.⁹¹

Risâletün Fi's-Şukûk: *ez-Zerî'a*'da *Şükûku's-Salât* olarak geçmektedir.⁹² Meclisî'nin bibliyografyasının yazıldığı *Kitapşinasi-i Meclisî*'de ise *Şekk* olarak tanıtılmıştır. Namazla ilgili şüpheli ve unutmaya dayanan hususlara dair bir risaledir.⁹³

el-Mesâilü'l-Hindiyye: Hindistan'da bulunan abisi Abdullah b. Muhammed Tâkî'nin sorduğu suallere verdiği cevapları içeren fikhî bir kitaptır. Hicrî 1083 yılında kaleme

⁸⁸ Allâme Yusuf b. Ahmed el-Bahrânî, *Lü'lüetü'l-Bahreyn*, Manama, t. siz, s. 55; Ahmet Saim Kılavuz, "Zeynelâbidîn", *DİA*, İstanbul, 2013, C. XLIV, s. 365, 366.

⁸⁹ Bihâr, *Mukaddime*, 56.

⁹⁰ Bihâr, *Mukaddime*. 38, 39.

⁹¹ Hüseyin Dergâhî, vd., *Kitapşinâsi*, 77.

⁹² Aga Buzurg-i Tahrânî, *ez-Zerîa ila Tesânîfi's-Şia* (28 cilt), Beyrut, t. siz, C. XIV, 216.

⁹³ Hüseyin Dergâhî, vd., *Kitapşinâsi*, 263.

alınmıştır. Farsça'ya da tercüme edilmiştir. Seyyid Mehdî Recaî'nin tahkikiyle hicrî 1411 yılında yayınlanmıştır.⁹⁴

el-Havâşiyü'l-Müteferrika Âla Kütübi'l-Erbaa': Kütüb-i Erbb' üzerine farklı zamanlarda yazılmış ve ayrı ayrı basılmış olan haşiyelerdir.

Diğer Arapça eserleri: *İcâzâtü'l-Hadis, Şerhu Hadisin Hazarin, Fihristü Ahbâri Müellifâti'l-Ashâb, Vasiyyetnâme-i Allame Meclisî.*

c.2. Farsça Eserleri

Muhammed Bâkır Meclisî'nin telifatının çoğunluğu Farsça'dır. Burada bazıları hakkında kısaca bilgi vereceğiz. Bazılarının da isimlerini vermekle yetineceğiz.

Hakku'l-Yakîn: İmâmiyye Şiası'nın iman esasları olan tevhid, nübüvvet, imâmet, adalet ve mead konularında mezhebin görüşlerini açıklamak ve temellendirmek için yazılmış bir eserdir. Tezimizde de zaman zaman müracaat ettiğimiz bu kitap çeşitli defalar basılmıştır. Kitap, Allâme Meclisî'nin yazdığı son eserdir.⁹⁵

Hayâtu'l-Kulûb: Üç cilt olarak kaleme alınmıştır. İlk cilt peygamberler tarihine, ikinci cilt Hz. Muhammed'e, üçüncü cilt ise imamlara tahsis edilmiştir. Hz. Peygamber'in hayatının anlatıldığı ikinci cilt, J. L. Merrick tarafından İngilizce'ye çevrilmiş ve *The Life and Religion of Muhammed* ismiyle 1850 yılında yayınlanmıştır. Eserin tıpkıbasımı uzun yıllar sonra Zahra Trust tarafından çeşitli düzeltmeler yapılarak 1982 yılında Teksas'ta

⁹⁴ Bihâr, *Mukaddime*, 39, 40.

⁹⁵ Hüseyin Dergâhî, vd., *Kitapşinâsi*, 53.

yayınlanmıştır.⁹⁶ Eser, Urduca'ya da farklı isimlerle birkaç defa çevrilmiştir. Bu eserin üçüncü cildi tamamlanamamıştır.⁹⁷

Aynü'l-Hayât: Hicrî 1073 yılında tamamlanmış eseridir. Hz. Peygamber'in Ebu Zer el-Ğifari'ye yaptığı tavsiyelerin Farsça'ya çevrilip şerh edilerek yayınlandığı hadis eseridir.⁹⁸ Bu kitabın bizzat yazarın kendisi tarafından yazılan *Miškâtü'l-Envâr* adında bir de muhtasarı vardır. Tebriz ve Tahran'da birçok kere basılmıştır. *Mülehhas-ı Aynü'l-Hayât* olarak da bilinir.⁹⁹

Zâdü'l-Me'âd: Safevî Sultanı Şah Hüseyin'e ithaf edilmiş bir eserdir. Hicrî 1107 yılında yazılmıştır. On dört bâb ve bir hâtimedden (sonuç) oluşmaktadır. Çok fazla baskısı yapılmış bir eserdir. Sünnet olan amellerle ilgili bir eserdir.¹⁰⁰

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Meclisî'nin sayısı elliyi aşan Farsça eserlerini tek tek tanıtmak bu tezin mevzuunu çok fazla ilgilendirmediğinden ve sayfa sayısını artırmaktan başka bir işlev görmeyeceğinden burada bazılarının isimlerini zikretmekle yetineceğiz. Kitap isimlerinden onun dini ilimlerin pek çok alanında önemli eserler veren çok yönlü büyük bir âlim olduğu anlaşılmaktadır. *Âdâb-ı Techîz-i Emvât (Ölümlerin Techiz Adabı)*, *Âdâb-ı Nemaz*, *Âdâb-ı Nemaz-ı Şeb (Gece Namazının Adabı)*, *İhtiyârât*, *Evkât-ı Nemaz*, *Bedâ*, *Tahdîd-i Dirhem*, *Tuhfetü'z-Zâhir*, *Tuhfetü'l-Musallîn*, *Tezkiretü'l-Eimme*, *Tercüme-i A'mâl-ı Rıza Der Râh-ı Horasan*, *Tercüme-i Tevhid-i Mufaddal*, *Tercüme-i Hadis-i Sittetü Eşya*, *Tercüme-i Duâ-yı Semmât*, *Tercüme-i Risale-i Zehebiyye*, *Tercüme-i Ziyarât-ı Câmia-i Kebîre*, *Tercüme-i Vasıyyeti-i Emîru'l-Mü'minîn Be Eşter*, *Tâbir-i Hâb*, *Tefsiru Aye-i Nur*, *Cebr u İhtiyâr*, *Celâu'l-Uyûn*, *Cennet ü Nâr*, *Cevâhiru'l-Ukûl*, *Hudûd ve Diyât ve Kısâs*, *Şerh-u Hadis-i Tûl-i Adem ve Havva*, *Hikmet-i Şehâdet-i*

⁹⁶ Mustafa Öz, "Meclisî", 254.

⁹⁷ Hüseyin Dergâhî, vd., *Kitapşinâsi*, 232-240.

⁹⁸ Hüseyin Dergâhî, vd., *Kitapşinâsi*, 279.

⁹⁹ Bihâr, *Mukaddime*, 53.

¹⁰⁰ Aga Buzurg-ı Tahrânî, *ez-Zerîa*, C. 12, s. 12.

*Seyyidü 'ş-Şühedâ, Hilyetü 'l-Müttakîn, Rebi' u 'l-Esâbi', Ric'at, Rıza, Zekat ve Humus ve İ'tikâf, Sual u Cevap, Sihâm, Şerh-u Dua-yı Cevşen-i Kebîr, Şek ve Sehiy, Sirâtu 'n-Necât, Savm-ı Mah-i Şabân, Ukûdu 'n-Nikâh, Fark-u Beyne Sıfat-ı Zât ve Sıfat-ı Fiil, Keffârât, Mâl-i Nâsıbî, Mut'a, Mefâtihu 'l-Ğayb, Müftetehu 'ş-Şuhûr, Makbâsu 'l-Mesâbîh, Münâcâtnâme, Musîbetnâme, Menâsik-i Hac, Nazmu 'l-Leâlî, Hediyyetü 'l-İhvân.*¹⁰¹

Meclisî'nin diğer eserleriyle ilgili kısaca bilgi verdikten sonra çalışmamızın asıl konusunu teşkil eden *Bihârü 'l-Envâr* hakkında daha detaylı bilgiler verelim.

2. Bihârü 'l-Envâr

a. Genel Özellikleri

İçindeki tebşîrât ve irhâsât haberleri üzerinden Hz. Peygamber'in risalet öncesi dönemini incelediğimiz *Bihârü 'l-Envâr*, Muhammed Bâkır Meclisî'nin en çok bilinen ve en hacimli eseridir. Şia'nın hafızası olarak nitelendirilen eserinin tam adı *Bihârü 'l-Envâri 'l-Câmia li Düreri Ahbâri 'l-Eimmeti 'l-Ethâr*'dir. Ancak *Bihâr* ve *Bihârü 'l-Envâr* olarak kısaltılmış şekliyle daha çok bilinmektedir. Eserin ismine Türkçe olarak kabaca “*Temiz (Masum) İmamların Haber İncilerini Toplayan Nurlar Okyanusu*” gibi bir anlam verilebilir. Kitabın isminden de anlaşılacağı üzere müellif bu ansiklopedik eserle masum imamlara (on iki imam) ait bütün rivayetleri bir araya getirip kendinden sonraki kuşaklara bunu aktarmak istemiştir. Bunun için kendinden önceki dönemlerde İmâmiyye Şiası'na mensup ilim adamları tarafından yazılan bütün eserleri toplamıştır.¹⁰² Bulamadığı

¹⁰¹ Geniş bilgi için bkz. *Bihâr, Medhâl; Bihâr, Mukaddime ve Fihrist; Aga Buzurg-i Tahrânî, ez-Zerîa ila Tesânîfi 'ş-Şia* (28 cilt), Beyrut, t. siz; Hüseyin Dergâhî, Ali Ekber Telâfi Daryânî, *Kitapşinasi-i Meclisî*, Tahran, 1385 (h.ş).

¹⁰² İmâmiyye Şiası tarihinde Kütüb-i Erbaa' ortaya çıkmadan önceki dönemde yani imamlar döneminde telif edilen ve sayıları dört yüze ulaşan bazı kitaplara *Dört Yüz Asıl* şeklinde özel bir ad verilmiştir. İmâmiyye hadis yazıcılığı ve rivayet tarihi açısından çok mühim bir yere sahip olan bu eserlerin çoğu piyasada yoktur. Bunların akıbetiyle ilgili farklı rivayetler vardır. Dört yüz tane oldukları öne sürülen bu

eserlerin temininde devlet adamlarından hatta şahlardan destek almıştır. Bu sebeple *Bihârü'l-Envâr*, bugün İmâmiyye'nin elinde olmayan bazı eserlerdeki rivayetleri de ihtiva eden önemli bir ansiklopedidir diyebiliriz. Meclisî, eserin mukaddimesinde gençliğinin baharından beri ilim öğrenmeye hırs derecesinde meraklı olduğunu, bu iştiyakı için zaman harcadığını ve neticede ilmin Allah'ın kitabı ve onun adeta bir tercümesi mahiyetindeki Ehl-i beyt'in rivayetlerinden ibaret olduğunun farkına vardığını dile getirmiştir. Bu sebeple ömrünün geri kalan kısmını bunları toplamaya ayırdığını ifade etmiştir.¹⁰³ Yine insanların bazı meşhur (popüler) kitaplara rağbet edip değerli pek çok kitaptan uzaklaştıklarını gömüş ve kaybolmaya yüz tutan bu eserleri kurtarmayı kendisi için bir görev addetmiştir. Kendi zamanına kadar kimseye nasip olmayan bu eseri ilim tahsil edenler için meydana getirdiğini açıklamıştır.¹⁰⁴

Meclisî, sözünü ettiğimiz amaçları doğrultusunda çalışmaya koyulmuş ve öncelikle İmâmiyye'ye ait bütün külliyatı toplamaya çalışmıştır. Kitapların tek nüshalarıyla yetinmemiş farklı nüshaları elde etmek için çabalamıştır. Bu noktada en büyük yardımcıları öğrencileri olmuştur. Aslında bu eser Meclisî'nin editörlüğünde yürütülen bir komisyon çalışmasının mahsulüdür desek yanlış yapmayız. Ancak Meclisî sıradan bir editör gibi herkese görev taksimatını yapıp bir kenara çekilmemiş, işin her aşamasında belirleyici ve tek karar verici konumda olmuştur. Öğrencilerinden sadece istinsah, eser temini gibi konularda yardım almıştır. Yoksa yazılacak mevzular, konu başlıkları, kullanılacak ayetler ve yapılacak düzenlemeler tamamen Meclisî'ye aittir.¹⁰⁵

Bihârü'l-Envâr müellif tarafından yirmi beş cilt olarak planlanmıştır. Meclisî eserin yazımına hicri 1070 yılında bir fihrist oluşturarak başlamış, otuz altı yıl sürmüş ve

kitapların on altı tanesinin günümüze ulaştığı iddia edilmiştir. Bu on altının on üçü Meclisî tarafından bulunmuş ve bunlar hakkında *Bihârü'l-Envâr*'da bilgi verilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Bekir Kuzudışlı, *Şia ve Hadis*, İstanbul, 2017, s. 187-210; Meclisî, *Bihâr*, I,

¹⁰³ Meclisî, *Bihâr*, I, 2-3.

¹⁰⁴ Meclisî, *Bihâr*, I, 4-5.

¹⁰⁵ *Mu'cemu Müfehres li Elfâzi Ehâdisi Bihârü'l-Envâr*, I, 5-6.

h. 1106 yılında sona ermiştir. Fakat onun ölümünden sonra öğrencileri tarafından istinsah işlemi devam ettirildiği için yazım süresinin daha uzun olduğu iddia edilmektedir.¹⁰⁶ Molla Meclisî dini ilimlerin sahasına giren hemen hemen her konuya dair bütün İmâmî rivayetleri toplamaya gayret etmiş ve bunun için İmâmiyye Şiası'na ait dört yüze yakın risale veya kitaptan yararlanmışır. Bunun yanı sıra kapalı ifade ve kavramları açıklamak, karşılaştırma ve eleştiri yapmak veya kendi fikirlerini desteklemek için Sünnî âlimler tarafından yazılan seksen civarında esere de müracaat etmiştir.¹⁰⁷ Faydalandığı İmâmî kaynaklara rumuzlar vermiştir. Eserin ilk cildi Akıl ve Cehl Kitabıdır. İlmin önemi, ulemanın faziletleri ve tabakaları, kıyasın keraheti gibi konular işlenmiştir. Bu cilt kırk bâbdır. İkinci ciltte Tevhid, Allah'ın isimleri ve sıfatları gibi ulûhiyetle ilgili mevzular otuz üç bâbda incelenmiştir. Üçüncü ciltte kader, kaza, adalet, iradeyle ilgili hususlar ele alınmıştır. İhticâc ve münazara ile ilgili rivayetler dördüncü cildi meydana getirmektedir. İhticâc, Şia'nın imâmet teorisini temellendirmek için yaptığı faaliyetlerdir.¹⁰⁸ Beşinci cilt peygamberler tarihidir. Tezimizin hareket noktası olan altıncı cilt Hz. Peygamber'in hayatı, ahlakı mucizeleri ve ashab içinden Ebu Zer el-Gıfârî, Ammar b. Yâsir, Mikdat b. El-Esved ve Selmân-ı Fârisî gibi sahabilerin hayatlarına ayrılmıştır. Yedinci cildin konusu İmâmettir. Şia'nın en belirgin ve ayırt edici özelliği imâmet inancıyla ilgili hususlar bu ciltte ayrıntılı bir şekilde anlatılmışır. Sekizinci cilt fitnelerle ilgilidir. Hz. Peygamber'in ölümünden sonra yaşananlar, ilk üç halife döneminde meydana gelen olaylar, Cemel (36/656) ve Sıffin (37/657) savaşları ile Emevilerin zulümleri bu cildin mündericâtı içindedir.

Dokuzuncu cilt hayatı, şahsiyeti, ailesiyle Hz. Ali'ye tahsis edilmiştir. Onuncu ciltte ise Hz. Fatıma, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin'in hayatları ve faziletleriyle Muhtar es-

¹⁰⁶ *A'yânü's-Şia*, IX, 181; Etan Kohlberg, "Behâr al-Anwâr", *Encyclopedia Iranica*, IV, 90-91.

¹⁰⁷ Meclisî, *Bihâr*, I, 6-46.

¹⁰⁸ Geniş bilgi için bkz. Nuran Üçok, *Şii İhticâc Geleneği: Kuleynî Örneği*, Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2013, s. 3-12.

Sakafî hareketi ele alınmıştır. Hz. Hüzeyin'in soyundan gelen sekiz imamla ilgili rivayetler dörderli olarak on birinci ve on ikinci ciltlerde bir araya getirilmiştir. Bir sonraki cildin konusu son imam Mehdi-i Muntazar'dır. On dördüncü ciltte kozmoloji ve ontoloji kapsamına giren âlemin yaratılması, insan, hayvan, cin, melek gibi hususlar üzerinde durulmuştur. İman ve küfür on beşinci cildin mevzuudur. Bu bağlamda Şia'nın fazileti, müminlerin özellikleri ve güzel ahlakla ilgili rivayetler toplanmıştır. Sonraki cilt edep ve sünnetle ilgilidir. On yedinci ciltte nasihatlere yer verilmiştir. On sekizinci cilt taharet ve namazla ilgili konular bulunmaktadır. Kur'an ve zikir on dokuzuncu ciltte yer almaktadır. Yirminci cilt zekât, sadaka, humus ve oruç gibi fıkıhla ilgili mevzulardan oluşmaktadır. Hac, umre, emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker yirmi birinci ciltteki konulardır. Yirmi ikinci ciltte Şîî kültürde önemli bir yeri olan kabir ve türbe ziyaretleriyle ilgili rivayetler bulunmaktadır. Yirmi üçüncü cilt akitler ve anlaşmalar, yirmi dördüncü cilt diyetler ve yirmi beşinci cilt icazetler ile eser tamam olmaktadır.¹⁰⁹

Meclisî, *Bihârü'l-Envâr*'ın tümüyle bitmiş halini göremeden vefat etmiştir. Eserin bazı ciltleri farklı isimlerle yayınlanmıştır. Miladî on sekizinci yüzyılın başlarından itibaren her cilt farklı zamanlarda müstakil olarak basılmıştır. Bazı ciltleri Farsça'ya ve Urduca'ya çevrilmiştir. Bütün ciltlerin tamamının bir arada ilk taş baskısı miladi 1885-1897 yılları arasında Tahran ve Tebriz şehirlerinde yapılmıştır. Zengin iki tüccarın masraflarını üstlendiği eserden İmâmî ilim adamlarına hediye edilmiştir.¹¹⁰ Bugün internet ortamında ve kütüphanelerde müellif tertibini esas alan yirmi altı ciltten müteşekkil bir baskısı ile yüz on cilt halinde basılmış olan başka bir numune mevcuttur. Okunmasını ve üzerinde araştırma yapılmasını kolaylaştırmak için eser sonradan yüz on cilt olarak basılmıştır. Yazarın tertibine göre yapılan yirmi altı ciltlik baskı Kum şehrinde

¹⁰⁹ Bihâr, *Mukaddime*, 86-88.

¹¹⁰ Geniş bilgi için bkz. Hüseyin Dergâhî, vd., *Kitapşinâsi*, 94-168; Aga Buzurg-i Tahrânî, *ez-Zerîa*, C. III, 16-27; Bihâr, *Mukaddime*, 85-220; Mustafa Öz, "Bihârü'l-Envâr", 141.

h. 1388 yılında neşredilmiştir. Kütüphanelerde daha yaygın olarak bulunan yüz on ciltlik baskısı ise Beyrut'ta ilk defa 1403/1983 yılında basılarak piyasaya sürülmüştür. Biz çalışmamızda yazarın tertibini esas alan basım üzerinden çalıştık. Ancak diğer neşrin giriş ve fihrist mahiyetindeki cildinden sıkça yararlanıp atıfta bulunduk.

Bihârü'l-Envâr üzerine çok sayıda araştırma, inceleme ve tez yapılmıştır. Meclisî'nin hadis anlayışıyla ilgili yapılan çalışmaların bir kısmı da *Bihârü'l-Envâr*'ın üzerinden ortaya konmuştur. Burada çok fazla ayrıntıya girmeden *Bihârü'l-Envâr*'la alakalı bazı çalışmalardan kısaca bahsedelim. Külliyatla ilgili en önemli eserlerden biri son devrin önemli simalarından Abbas el-Kummî (ö. 1359/1941)'nin dört cilt olarak hazırladığı *Sefînetü'l-Bihâr ve Medinetü'l-Hikem ve'l-Âsâr* adlı katalogdur. *Bihâr* gibi hacimli bir ansiklopedide arama yapılmasını kolaylaştırmak için hazırlanmış konu temelli bir katalogdur.¹¹¹ Söz konusu katalog kelimelere göre düzenlenmiş ve dört ciltten oluşmuştur. Abdülâlâ Sebzvârî'nin *et-Ta'lik Alâ Kitabi Bihâri'l-Envâr* adlı iki ciltlik eseri *Bihârü'l-Envâr*'ın özeti mahiyetindedir.¹¹² Bütün cilt ve bâblardan birkaç tane numune hadis derciyle meydana getirmiştir. Meclisî'nin hadisçiliğini, hadise yaklaşımını *Bihârü'l-Envâr*'ı dikkate alarak yazılmış Farsça bir çalışma da *Allâme Meclisî ve Fehmu Hadis*'tir.¹¹³ Bu araştırma eseri Abdülhâdî Fıkhîzâde'ye aittir. Hadis alanında bir başka fihrist niteliğindeki çalışma *Garîbu'l-Hadis Fî Bihâri'l-Envâr*'dır. *Bihârü'l-Envâr*'daki anlaşılması güç olan lafızların harf tertibine göre tahrir edildiği kitap, Hüseyin Hüsnü Bircendî tarafından yayına hazırlanmıştır.¹¹⁴

Bihâr'la ilgili değerli ve ilginç çalışmalardan başka bir tanesi ise *Hulâsatü'l-Esrâr Min Bihâri'l-Envâr*'dır. Ahmed el-Hakîm tarafından üç cilt olarak yayına hazırlanan bu eser, *Bihârü'l-Envâr*'da yer alan veciz sözleri bir araya getirmiştir. Bunlar dört bâbda

¹¹¹ Abbas el-Kummî, *Sefînetü'l-Bihâr ve Medinetü'l-Hikem ve'l-Âsâr (IV Cilt)*, Meşhed, 1426.

¹¹² Abdülâlâ Sebzvârî, *et-Ta'lik Alâ Kitabi Bihâri'l-Envâr (II Cilt)*, Kum, 1422.

¹¹³ Abdülhâdî Fıkhîzâde, *Allâme Meclisî ve Fehmu Hadis*, Kum, 1389.

¹¹⁴ Hüseyin Hüsnü Bircendî, *Garîbu'l-Hadis Fî Bihâri'l-Envâr*, Tahran, 1379.

toplannmıştır. İçinde kelami konuların da işlendiği İlim ve Cehalet, Kasas-ı Enbiyâ, İmâmet ve birçok farklı konudan müteşekkil Müteferrikât bâbıdır. İlk cildin sonu, ikinci cilt ve üçüncü cildin başı imâmetle ilgili hadislere ayrılarak eserin en hacimli bölümünü oluşturmaktadır.¹¹⁵ Allâme Meclisî'nin tüm eserlerinin kaynakçasını bir araya getirerek kitaplaştırmış¹¹⁶ olan Hüseyin Dergâhî, *Bihârü'l-Envâr*'ı tahkik ederek, on dört ciltlik bir muhtasarını da yayına hazırlamıştır. Bu geniş çaplı muhtasara *Menâhilü'l-Ebrâr Fî Telhîsi'l-Ebrâr* ismini vermiştir.¹¹⁷

b. Siyerle İlgili (Altıncı) Cilt ve Meclisî'nin Siyer Kaynakları

Şeyhülislam Molla Meclisî, külliyyatın altıncı cildini Hz. Peygamber'in siretine ayırmıştır. Bu sebeple bir rivayet/ahbar ansiklopedisi mahiyetindeki derlemesinin sözcüğü konusu cildine *Peygamberimizin Tarihi* ismini vermiştir. Bu kapsamda Hz. Muhammed'in hayatı, ahlakı, hasâisi, delâili, şemâili, davranışları, mücadelesi ile bazı sahabilerin hayatlarına ait rivayetler bu ciltte bir araya getirilmiştir. Müellif tertibine göre yapılan neşir, yedi yüz elliser sayfalık iki cilde bölünerek basılmıştır. Yüz on ciltlik neşrin ise on beş ile yirmi ikinci ciltleri arasındaki sekiz cildi siyer rivayetlerine ayrılmış durumdadır. Çalışmamızın ilerleyen safhalarında Meclisî'nin siyer kaynaklarının ve rivayetleri ele alış biçiminin üzerinde duracağız. Ancak öncelikle külliyyatın siyere tahsis edilmiş olan altıncı cildi hakkında kısaca bilgi vermek suretiyle işe başlamanın daha doğru bir adım olacağı kanaatini taşımaktayız.

Altıncı cilt, Hz. Peygamber'in hayatı, mucizeleri, örnek ahlakı, ailesi ve Şia'nın muteber kabul ettiği bazı sahabilerin hayatları ve faziletlerine ait rivayetlerin toplandığı

¹¹⁵ Ahmed el-Hakîm, *Hulâsatü'l-Esrâr Min Bihâri'l-Envâr*, Kum, 1999.

¹¹⁶ Hüseyin Dergâhî, Ali Ekber Telâfi Daryânî, *Kitapşinasi-i Meclisî*, Tahran, 1385 (h.ş.).

¹¹⁷ Hüseyin Dergâhî, *Menâhilü'l-Ebrâr Fî Telhîsi'l-Ebrâr (XIV Cilt)*, Kum, 1422.

bir cilttir. Eserin Hz. Ali'yi ele alan dokuzuncu cildinden sonra en hacimli cildi, üzerinde inceleme yaptığımız altıncı cildir. Eserin geneli gibi altıncı cilt de bâblardan oluşmaktadır. Altıncı ciltte toplamda seksen dört bâb bulunmaktadır. Allâme Meclisî, pek çok kaynaktan topladığı rivayetleri ilgili oldukları bâbların altında bir araya getirmiştir. Bu ciltteki bâblar bazen kronolojiyi esas alarak sıralanırken, bazense tematik olarak birbirlerini takip etmektedir. Bir derleme hüviyetini haiz *Bihârü'l-Envâr*'da yazarın tanzim ettiği bâb başlıkları ve yer yer bu bâblara çatı olarak düşündüğü üst başlıklar onun konulara yaklaşımını ortaya koymasına bakımından önem arz etmektedir. Cildin başındaki ilk on sekiz bâb için herhangi bir üst başlık kullanılmamıştır. Her biri bağımsız bir bölüm olarak kurgulanmıştır. Ancak daha sonraki bâbların büyük bir kısmı, az önce bahsettiğimiz gibi üst başlıkların altında bir araya getirilmiştir.

Birinci bâbda Hz. Peygamber'in yaratılması, nurunun başlangıcı ve bu nurun Hz. Adem'den itibaren ortaya çıktığı durumlarla temiz soyu ele alınmaktadır. Bu kısımda özellikle büyük dedesi Hâşim b. Abdümenâf, dedesi Abdülmuttalib, anne-babası ve amcası Ebu Tâlib üzerinde durulmaktadır. Elbette bunlar anlatılırken cahiliye döneminin özellikleri ve önemli olaylarına dair rivayetlerden bahsedilmektedir. Hâşimîlik vurgusu bu bölümde kendisini iyiden iyiye hissettirmektedir. İkinci bâb tebşîrât rivayetlerine ayrılmıştır. Tebşîrât rivayetlerinin bir kısmı peygamberlerin dilinden aktarılan sözler, bir kısmı ise kutsal kitaplarda Hz. Peygamber'i işaret ettiği düşünülen anlatımlardır. Bunların yanı sıra gerek Hz. Peygamber'den önce gerekse onun yaşadığı dönemde diğer dinlere mensup insanlar tarafından verilen ve onunla ilgili olduğu düşünülerek aktarılan bilgiler de bu bâbın muhtevasına dâhil edilmiştir. Bu muhteva genelde Hz. Peygamber'in doğumunu ve nübüvvetini haber veren rivayetlerden meydana gelmektedir. Ayrıca bu bâbda fetret dönemi olarak adlandırılan, herhangi bir peygamberin olmadığı cahiliye döneminde, yazarın mümin olduklarını ileri sürdüğü isimlerle ilgili rivayetler mevcuttur. Bu kişilerin diğer kaynaklarda isimleri sıkça geçen kimseler (Hanifler) olduğunu yeri

gelmişken ifade etmeliyiz.¹¹⁸ Devamında gelen bâb içerisinde Hz. Peygamber'in doğumunda meydana geldiği iddia edilen olağanüstü olaylar anlatılırken, doğum tarihiyle ilgili farklı rivayetler de tartışma konusu yapılmıştır. Sonrasında çocukluk döneminde yaşanan ve onun nübüvvetine delalet eden mucizevi olayların anlatıldığı dördüncü bâb gelmektedir. Beşinci bâbda ise pek çok faziletinden bahsettiği Hz. Hatice ile Hz. Muhammed'in evliliğini, bu evliliğe giden süreci ve evlilik hayatına ait rivayetler bulunmaktadır.

Baştaki on sekiz bâbın bahsettiğimiz ilk beşini kronolojiye göre tanzim eden müellif, sonrasında kronolojiye ara vererek Hz. Peygamber'in kişisel özelliklerini anlatan rivayetlerden oluşan on üç bâbla siyeri anlatmaya devam etmiştir. Hz. Muhammed'in isimleri ve bu isimlerin illetleri, ümmî olması, her dili bilmesi, mühürleri, kıyafetleri, silahları, binek hayvanlarıyla ilgili rivayetler altıncı bâbda ele alınmıştır. Duhâ ve İnşirah surelerinin konusu olan yetimliği, dinden habersiz olması, yoksulluğu, inşirâh-ı sadr ile kendinden sonraya erkek çocuğunun kalmamasıyla ilgili rivayetlerse yedinci bâbı meydana getirmiştir. Yaratılış özellikleri, şemâili ve son peygamber oluşu sekizinci, Allah'ın edeplendirdiği ahlakının, siyerinin ve sünnetinin güzelliğinden bahseden rivayetlerse dokuzuncu bâblardadır. Onuncu bâb birkaç sayfadan müteşekkil olup nadir de olsa mizahı ve gülmesiyle ilgili birkaç rivayet derç edilmiştir. On birinci bâb hasâise, on ikincisi ise fazileti ve diğer peygamberlere üstünlüğüne dair rivayetlere ayrılmıştır. Bu iki bâbın ardından gelen bâblar Hz. Peygamber'e tam itaati ve bunun nasıl yapılması gerektiğini anlatan bâblardır.

On beşinci bâbda Hz. Peygamber'in ismetinden bahsedilirken, bunun hilafı gibi görünen rivayetlerin tevili yapılmıştır. Uyku ve unutma sebebiyle namazı kaçırmaması, ilmi, fesahat ve belagati takip eden bâblardır. Az önce ifade ettiğimiz ilk on sekiz bâbdan sonra

¹¹⁸ Neşet Çağatay, *İslâm Dönemine Dek Arap Tarihi*, Ankara, 1989, s. 159-169.

Hz. Peygamber'in mucizelerini anlatan rivayetlere yer verdiği on iki bâb için *Ebvâbu Mu'cizâtihi* (*Onun Mucizeleri Bâbları*) şeklinde bir üst başlık mevcuttur. Bu üst başlığın ilk bâbında bütün mucizelerin anası olarak nitelendirilen Kur'an'ın i'câzı ele alınmıştır. Ardından da diğer mucizelerle ilgili rivayetlere yer verilmiştir. Semavî ve garip mucizeler içerisinde ayın yarılması gibi mucizeler anlatılırken, bütün varlıkların onu selamlayıp onunla konuşmasına dair mucizelere de diğer bâblarda değinilmiştir. Bunlara benzer pek çok mucize bu on iki bâbın altında toplanmıştır.

Sonraki bâblarda bi'setten Medine'ye kadar olan döneme ait rivayetler bulunmaktadır. Bunlara da üst başlık olarak *Bi'setten Medine'ye Varışa Kadarki Hallerinin Bâbları* adını taşımaktadır. Fakat hicretten sonraki dönemlerin özellikle gazvelerin ele alındığı bâblarla ilgili hiçbir bölümlenme yapılmamıştır. Geriye kalan bâblar ise iki üst başlık altında toplanmıştır. Bunlar Hz. Peygamber'in çocukları, eşleri, ailesi (aşiret/kabile/boy), ashabı ve ümmetinden bahseden on iki bâb ile öncesi ve sonrasıyla vefatının ele alındığı üç bâbdır. Bu iki gruba da anlattıkları konularla ilgili uzun başlıklar verilmiştir.

Meclisî'nin diğer ciltlerde olduğu gibi altıncı ciltte de konuları ele alış yöntemi değişmemektedir. Bâbın başında o konuyla ilgili olduğunu düşündüğü bütün ayetlerin metinlerini vermekte, sonrasında ise bu ayetlerin tefsirine geçmektedir. Tefsirde genellikle ünlü İmâmî müfessir Tabersî (ö. 544/1154)'nin *Mecma'u'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân* adlı eserini kullanmaktadır. Bâblar genelde konuyla ilgili seçilen ayetlerin metinlerinin ve sonrasında tefsirlerinin verilmesiyle başlamaktadır. Tefsir olarak az önce ifade ettiğimiz gibi büyük oranda Tabersî (548-1154)'nin *Mecma'ul-Beyân* adlı tefsiri tercih edilmektedir. Sonrasında ise diğer kaynaklardan alınan rivayetler sıralanmaktadır. Rivayetlerin çoğu Ebu Abdullah künyeli, altıncı imam Câfer es-Sâdık (ö. 148/765)'a dayanmaktadır. Bazı konularda Ehl-i sünnet ile karşılaştırmalar yapılmakta ve farklı

görüşler eleştirilmektedir. Ayrıca aynı bâb altında birbiriyle çelişen pek çok rivayet bulunmaktadır. Meclisî verdiği rivayetlerin sıhhatiyle ilgili olarak genelde yorum yapmaktan kaçınmış, sadece İmâmiyye'nin diğer ekollerden ayrıştığı noktalarda kendini göstererek mezhebin düşüncelerini savunan açıklamalar yapmıştır.

Her disiplinden İmâmiyye'ye ait kaynaklar konuyla olan ilgisine göre kullanılmasına rağmen tefsir, hadis ve kelam ilim dallarına ait eserlerin daha çok kullanıldığını özellikle belirtmeliyiz. Bunun yanında bu ciltte, İmâmiyye Şiası'nın kültüründe mühim bir yeri bulunan imamların hayatlarını ve faziletlerini ele alan eserlerle, dua ve ziyaretlerle ilgili telif edilen kitaplar da Molla Meclisî'nin çok sık müracaat ettiği diğer kaynak türleridir. Dikkat çeken bir hususu burada zikretmenin yerinde ve gerekli olduğu kanısındayız. İncelediğimiz kısımlarda Meclisî'nin eserine aldığı rivayetlerin kaynakları arasında Sünnî dünyasının itibar edip, kullandıklarından farklı herhangi bir siyer ve tarih eserine tesadüf edemedik. Molla Meclisî'nin bu türde yazılan eserlerden kullandıkları Ehl-i sünnet alimlerinin de vazgeçilmez kaynaklarıdır. Yani İbn İshak, İbn Hişam, Vâkıdî, Taberî gibi siyer ve tarih alanında herkesin eserlerine müracaat ettiği alimlere Meclisî de yeri geldikçe başvurmuştur. Ancak Meclisî'nin bunları kullanma oranı çok düşüktür. Allâme, genellikle az önce belirttiğimiz türlerde ve İmâmiyye âlimlerince yazılan eserlerden iktibasta bulunmuştur. Bu durumda İmâmiyye'nin Sünnilerden farklı olarak itibar edip kullandığı bir siyer ve tarih kitabından söz etmek güç görünmektedir.

Bihârü'l-Envâr, İmâmiyye Şia'sının hafızası konumunda hacimli bir eserdir. Şu an İmâmiyye'nin elinde bulunmayan pek çok eserden rivayetlerin bulunduğu *Bihâr*, bu özelliğiyle kendinden önceki dönemle kendinden sonraki dönem arasında adeta köprü vazifesi görmektedir. Her bir cildi müstakil bir eser hüviyetindedir. Dini ilimlerin hepsine dair İmamlardan gelen rivayetleri bir araya getirme amacıyla telif edildiği için kaynak

çeşitliliği bakımından da zengindir. Siyere ayrılan altıncı cildin kaynakları çalışmamızın konusu itibariyle bizim için önem arz etmektedir. Meclisî'nin Hz. Peygamber'i anlatırken hangi kaynaklardan yararlandığına, hangi kaynakları hangi olgu ve olayları anlatırken kullandığına eğilmeye çalışacağız. Öncelikle Meclisî toplamda seksen dört bâbdan oluşan siyer bölümünün hemen her bâbına Kur'an ayetlerinin metinlerini ve yorumlarını vererek başlamaktadır. Ayetlerin tefsirinde genellikle ünlü Şii müfessir Tabersî (ö. 544/1154)'nin *Mecma'u'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân* adlı eserini kullanmaktadır. Yine bir Eş'arî kelamcısı ve Şafii hukukçusu olan Kadı Beyzâvî (685/1286)'nin *Envaru't Tenzîl ve Esraru't Te'vil* adlı eserine çokça müracaat etmektedir. Şia'nın ilk dönem kaynakları arasında yer alan Ali b. İbrahim el-Kummî (ö. III/IX)'nin *Tefsîru'l-Kummî* ve Ayyâşî (ö. 320/932)'nin *Tefsîru'l-Ayyâşî* adlı eserlerine de atıflarda bulunmaktadır.

Müellif konuyla ilgili ayetlerin yorumunu verdikten sonra tefsir, hadis, kelim, fıkıh, usul, tarih vs. eserlerinde yer alan ve çoğunluğu imamlara özellikle de altıncı imam Cafer es-Sâdık'a dayanan rivayetleri sıralamıştır. Meclisî yararlandığı kaynaklara bir ya da birkaç harften müteşekkil bir rumuz belirlemiştir. Yukarıda verdiğimiz tefsir eserlerinden sonra rivayetleri en fazla aktardığı tefsir eserlerinden biri de Furat b. İbrahim el-Kûfî (310/922)'in *Tefsir*'idir. Kummî, Ayyâşî, Furat b. İbrahim, İmamlar sonrası dönemde yaşamış kendilerinden sonra yazılmış tefsir ve hadis kitaplarına kaynaklık eden eserler ortaya koymuşlardır.¹¹⁹ *Bihârü'l-Envâr*'ın yaratılışın başlaması, misak, Nûr-ı Muhammedî, Hz. Peygamber'in atalarının ve cahiliye döneminin anlatıldığı birinci babında çok çeşitli kaynaklardan rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetler genellikle Kuleynî'nin *Kâfî*, Şeyh Sadûk'un *Me'âni'l-Ahbâr ve 'İleli's-Şerâi'*, Ebû Cafer Tûsî'nin *Emâlî*, Muhammed b. Saffâr (ö. 290)'ın *Besâiru'd-Derecât*, isimli hadis eserlerinden alınmıştır. Yine Şii âlimler *Nehcü'l-Belâga* şârihi Kutbüddin er-Râvendî (573/1178)'nin

¹¹⁹ Aslan Habibov, "İmâmiyye Şiâsi'nin Tefsir Tarihi ve Günümüze Ulaşan En Eski Şii Tefsirler", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (1), 2008, s. 214, 215.

el-Harâic ve'l-cerâ'ih fi'l-mu'cizât ve Kısasü'l-Enbiyâ, İbn Şehrâşûb (588/11192)'un *Menâkıb-i Ali b. Ebî Tâlib* adlı eserlerinden de rivayetler vardır. Bu bölümde Ebu Hasan el-Bekrî'den sayfalar dolusu uzunlukta ve kesintisiz bir iktibas yer almaktadır. El-Bekrî'nin ilk Türkçe siyer olan Erzurumlu Mustafa Darîr'in *Sîretü'n-Nebî*'sini¹²⁰ yazarken en fazla yararlandığı müellif olduğunu hatırlatalım. Bu kişinin kassâs olduğu, eserinin de hayal mahsulü hikâyelerden oluştuğu, bu sebeple de hadis uleması tarafından yalancılık ile itham edildiği bilinmektedir. Hatta Zehebî onu yalancı peygamber Müseylimetü'l-Kezzâb'dan daha yalancı olarak nitelendirmektedir.¹²¹ Meclisî, Hz. Peygamber'in Hz. Hatice ile yaptığı evlilikle ilgili olarak yine bu kişinin kısaca *Kitabu'l-Envâr* adlı eserinden uzun bir rivayeti Bihâr'a almıştır. Bu rivayette evlilik öncesinde ve sonrasında yaşanan olaylar ayrıntılı ve abartılı bir şekilde anlatılmaktadır.¹²²

Meclisî sadece Şîi kaynaklardan yararlanmamıştır. Pek çok Ehl-i sünnet müellifinin eserlerine de müracaat emiştir. Kendi mezhebinin düşüncelerini desteklemek veya kapalı kavramları açıklamak için ya da fikir ayrılıklarını göstererek karşı görüşlerin fikirlerini çürütebilmek adına Şîi olmayan âlimlerin eserlerini de kullanmıştır. Şia, Hz. Peygamber'in atalarının hepsinin mümin olduğuna dair bir inanca sahiptir. Bu konuda tartışılan hususlardan biri de Hz. İbrahim'in babası Azer'in durumudur. Bu tartışmalı konuda Meclisî, Fahreddin Râzî (606/1210)'nin tefsirinden alıntı yapmış ve ondan “onların imami” şeklinde bahsetmiştir.¹²³ Bunun yanı sıra Zemahşerî (ö. 538/1144)'nin *el-Keşşâf*, Süyûtî (ö. 911/1505)'nin *el-İtkân* ve İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201)'nin eserlerinden ve Fîrûzâbâdî' meşhur *el-Kâmûsü'l-Muhît* adlı ansiklopedik lügatinden kavramları ve kapalı ifadeleri açıklamak için yararlanmıştır.

¹²⁰ Mustafa Darîr, *Kitâb-ı Siyer*, sad. M. Faruk Görtünca, İstanbul, 1963.

¹²¹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n- Nübelâ*, Beyrut, 1984, XIX, 36.

¹²² Meclisî, *Bihâr*, VI,

¹²³ Meclisî, *Bihâr*, VI, 50, 51.

BİRİNCİ BÖLÜM RİSALET ÖNCESİNE DAİR RİVAYETLERİN TEMEL MOTİVASYON VE ÖZELLİKLERİ

A. HZ MUHAMMED'İN RİSALET ÖNCESİ HAYATINA İMÂMİYYE'NİN YAKLAŞIMINI ŞEKİLLENDİREN UNSURLAR

1. Kabile Taassubu (Seçkin Bir Soy Olarak Hâşimîlik ve Diğer Kabilelerle Olan Rekabeti)

Bilindiği üzere Arapların toplumsal yapısının temeli -coğrafyanın da etkisiyle- kabile denilen, aynı soydan gelen insanların oluşturduğu birlikteliğe dayanmaktadır.¹²⁴ Arapların tarihi bir bakıma kabilelerin tarihidir. Bu tarihin önemli bir kısmını da kabilelerin birbirleriyle olan mücadeleleri oluşturmaktadır. Bu mücadeleler iktisadi ve sosyal hayatın, dil ve edebiyatın gelişmesine katkı sağlamıştır. Hz. Muhammed, Mekke'nin çevresindeki bölgelerde dağınık bir halde yaşarken, onun dedelerinden Kusay b. Kilâb (ö. miladi 480 civarı) önderliğinde Kâbe'nin etrafına yerleşen Kureyş kabilesine mensuptur. Hz. Peygamber, Kusay'ın oğlu Abdümenâf'ın çocuklarından Hâşim'e nispet edilen Hâşimoğulları ailesinin bir ferdidir. Bu bakımdan İmâmiyye'nin siyer rivayetlerinde Hâşimîlik vurgusu öne çıkmaktadır. Hz. Peygamber'in soyundan gelenler nasıl masumiyet ve ona has olan özelliklerle anılmışlarsa onun geldiği soy da bu hasletlerden nasibini almıştır. Aslında soy asalet ve ariyetini ön planda tutan Şia'nın bir altın silsile fikrinde olmasını yadırgamamak gerekir. Kanaatimizce Hâşim'e ve onun soyuna özel bir değer verilmesinin bir diğer sebebi ise mezhebin en önemli kişisi olan Hz. Ali'nin bu ailenin bir üyesi, Hz. Muhammed'in amcaoğlu ve damadı olmasıdır.

İmâmiyye Şiası, Hz. Muhammed'in atalarını ve neslini masum kabul ettiğinden

¹²⁴ Adem Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, İstanbul, 2018, 161, 162.

buna göre bir tarih görüşü geliştirmiştir.¹²⁵ Yaşananlar kimi zaman, Hâşimoğullarının üstün bir aile olması, onlara dost ve düşman olanlar zaviyesinden ele alınmıştır diyebiliriz. Hz. Peygamber'in risalet öncesi dönemde başından geçen bazı olaylar yorumlanırken ve bunlarla ilgili birtakım çıkarımlarda bulunulurken de aynı yaklaşım sergilenmiştir. Yani tarihin geriye doğru işletilmesi söz konusudur. Aslında bu sadece İmâmiyye Şiası'na değil, İslam Tarihinde ortaya çıkmış bütün mezheplere ait bir tavrıdır. Ama bu konuda Şia diğerlerine nazaran daha öndedir.¹²⁶ Hz. Muhammed'in peygamberlikle görevlendirilip İslam'ı tebliğe başlamasıyla rivayetlerde bu rekabetçi, düalist tarih anlayışının izlerini bulmak mümkündür. Burada gözden ırak edilmemesi gereken husus yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Şia açısından en kıymetli mevkiî haiz olan Hz. Ali'nin mensubiyetidir. Hz. Ali'nin annesi ve babası Hâşim'in torunlarıydı. Babası Ebu Tâlib, Abdülmuttalib'in oğlu, annesi Fatıma da Hâşim'in diğer oğlu Esed'in kızıdır. Bu iki kardeş çocuğunun evliliğinden doğan Hz. Ali de yine bir Hâşimî olan Hz. Peygamber'in kızı Fatıma ile evlenmiştir. Onların çocukları, Şia'nın bütün kollarının ikinci ve üçüncü imam olarak kabul ettiği Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin bu evlilikten dünyaya gelmiştir. Yani Hz. Ali usul ve fûrû (ataları ve nesli) olarak tamamen Hâşimoğulları olan bir soy ağacının tam ortasında bulunmaktadır. Şia'nın Hâşimî ailesine bu denli değer vermesinin altında yatan en önemli gerekçelerden birisi verili bu durumdan kaynaklanmaktadır. Şia'nın itibar ettiği tarih rivayetlerinde Hâşimîlerin haklılığının, rakiplerinin ise haksızlığının bir inanç derecesinde savunulduğunu söyleyebiliriz.

Kabileleri meydana getiren boyların veya ailelerin kendi aralarında rekabet içerisinde olduklarını kaynaklardan öğrenmekteyiz. Kureyş'i oluşturan boylar arasında da çeşitli sebeplerle kıyasıya mücadeleler yaşanmıştır. Hatta aile ve boyları savaşın

¹²⁵ Meclisî, *Bihâr*, 40; Seyyid Nebil el-Hüseyinî, *eş-Şiatü ve 's-Sîretü'n-Nebeviyyetü*, Kerbelâ, 2009, s. 61-62.

¹²⁶ Şaban Öz, "Siyer Anlatılarında Mezhebî İzdüşüm Üzerine Bazı Mülâhazalar", *Siyer Araştırmaları Dergisi*, Temmuz-Aralık 2017, S. II, s. 66.

eşiğine getiren ya da aralarında kalıcı husumete dönüşen bazı önemli anlaşmazlıklar meydana gelmiştir.¹²⁷ Kâbe ve Hac ile ilgili görevleri elde etme, kazanılan itibarı kıskanma, ekonomik ve siyasi gücü elinde toplama gibi sebeplerle Kureyş kabilesine mensup aileler birbirleriyle rekabet içerisinde olmuşlar ve mücadele etmişlerdir. Bunlardan biri de Ümeyyeoğulları ile Hâşimoğulları arasındaki çekişmedir. Bu aileler arasındaki husumetin temelleri amca Hâşim ile yeğeni Ümeyye'nin arasında yaşananlara dayanmaktadır.

Çevredeki krallıklarla yaptığı ticaret anlaşmalarıyla haklı bir şöhret ve saygınlık kazanan Hâşim'i çekemeyen yeğeni Ümeyye onunla üstünlük yarışına girmiş ve bunu kaybetmiştir. Bunun sonucunda on yıl Mekke'den uzakta Şam'da ikamete mecbur kalmıştır.¹²⁸ Bu olayla başlayan ve sonradan meydana gelen başka hadiselerle devam eden iki akraba aile arasındaki çekişme İslam dini geldiği sırada üstü örtülmüş bir haldeydi. Hatta Hâşimoğullarından Abbas ile Ümeyyeoğullarından Ebu Süfyan'ın çok yakın arkadaş oldukları bilgisi bazı kaynaklarda yer almakta ve konunun uzmanı bazı araştırmacılar tarafından ifade edilmektedir.¹²⁹ Yine Harb b. Ümeyye'nin kızı Ümmü Cemil ile Abdülmuttalib'in oğlu Ebu Leheb, Abdülmuttalib'in kızı Safiyye ile de Harb'in oğlu Hâris evlenmiş ve berdel sayılabilecek bu evliliklerle iki aile arasında akrabalık tazelenmiştir.¹³⁰

Abdülmuttalib'in ölümünden sonra iki aile arasındaki rekabette dengeler Ümeyyeoğulları lehine değişmiştir. Emevi ailesine mensup bazı kimseler kervan ticareti sayesinde ekonomik olarak güçlenip Mekke'de söz sahibi konumuna yükselirken, Hâşimîler onlara nazaran daha mütevazı kazanç elde ediyorlardı ve Mekke'deki ağırlıkları git gide azalıyordu.¹³¹ Mekke'de iki aile böyle bir süreci yaşadığı esnada Hz.

¹²⁷ İbrahim Sarıçam, *Emevî-Hâşimî İlişkileri*, Ankara, 2008, 61-68; 88-104.

¹²⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, Kahire, 2001, I, s. 57.

¹²⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, II, 80; İrfan Aycan, "Ebû Süfyan", *DİA*, İstanbul, 1994, X, 230.

¹³⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, s. 34; İbrahim Sarıçam, *Emevî-Hâşimî İlişkileri*, 73. 150.

¹³¹ Adem Apak, *Asabiyet ve Erken Dönem İslam Tarihindeki Etkileri*, İstanbul, 2004, s. 66.

Muhammed peygamber olarak görevlendirilmiştir. Bir Hâşimî olarak İslam dinini tebliğ başladığında, geçmişi cahiliyye dönemine kadar uzanan mücadelenin etkisiyle Mekke’de ona en fazla karşı çıkan ailelerden biri Ümeyyeoğulları olmuştur. Müslümanların Medine’ye hicretinin ardından (m. 622) özellikle Bedir Savaşı (m. 624)’ndan sonra Mekke müşriklerinin liderliği Emevi ailesinden Ebu Süfyan b. Harb’in eline geçmiştir. Müslümanlarla yapılan savaşlarda hep en önde yer alan ve pek çok ferdini bu savaşlarda kaybeden Ümeyyeoğulları, Mekke’nin fethiyle İslam dinini kabul etmişlerdir. Hz. Peygamber çoğunun maddi durumu iyi olmasına rağmen müellefe-i kulûbtan (kalpleri İslam’a ısındırılacak olanlar) kabul ettiği Emevîlere ganimetlerden büyük paylar vermiştir.¹³²

Emeviler Müslüman olduktan sonra savaşlara ve fetihlere katılmışlar, birtakım bürokratik görevlerde bulunmuşlardır. Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer’in hilafeti zamanında onların yöneticilik vasıflarından yararlanılmıştır. İlk iki halifeden sonra iktidara gelen Ümeyyeoğulları ailesine mensup üçüncü halife Osman b. Affan’ın yaptığı atamalarda genelde kendi akrabalarını tercih etmesi tepkiyle karşılanmıştır. Onun son altı yılında yaşananlar neticesinde isyancılar tarafından şehit edilmesi ve yerine bir Hâşimî olan Hz. Ali’ye biat edilmesi iki akraba aile arasındaki rekabeti başka bir boyuta taşımıştır. Dönemin Şam valisi Emevilerden Muaviye b. Ebu Süfyan, Hz. Osman’ın katlinden Hz. Ali’yi sorumlu tutarak ona biat etmemiştir.¹³³ Böylece iki aile bir kez daha karşı karşıya gelmiştir. Bu anlaşmazlık Sıffin Savaşı (37/657) gibi Müslümanların birbirini öldürdüğü, dini, siyasi ve sosyal sonuçları günümüze kadar ulaşan bir savaşın yaşanmasına sebep olmuştur. Haricilik ve Şiilik gibi ilk siyasi ve itikadi İslam mezhepleri bu olayların neticesinde ortaya çıkmıştır. Diğer mezheplerin oluşumunun temelinde de bu olaylara

¹³² İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-Ğâbe Fî Ma’rifeti’s-Sahabe*, Beyrut, t.siz, III, 9.

¹³³ Taberî, *Tarihu’t-Taberî*, Kahire, t. siz, IV, 561, 562.

farklı yaklaşımlarının ve değerlendirmelerinin belirleyici bir rol oynadığını söylemekte bir beis yoktur.

Hz. Ali'nin Hariciler tarafından şehit edilmesinden sonra Kufe'de kendisine biat edilen büyük oğlu Hz. Hasan, kısa süreliğine yürüttüğü hilafeti Müslümanların tekrar birbirine düşmelerinden ve birbirlerinin kanını dökmelerinden endişe ederek anlaştığı Muaviye'ye bırakmıştır.¹³⁴ Müslümanların arasında yaşanan karışıklık ve iç savaşlardan sonra kan dökülmeden sulh yoluyla yönetimin el değiştirmesinden dolayı, 41/661 senesine Âmü'l-Cemaa' (birlik yılı) denilmiştir.¹³⁵ Böylece Müslümanların başına yaklaşık beş yılın ardından tekrar Emevi ailesinden bir halife geçmiştir. Yirmi yıla yakın iktidarda kalan Muaviye, kendinden sonra halifelik görevi için oğlu Yezid'i veliaht tayin etmiş ve onun adına biat isteyerek İslam tarihinde ilk hanedan devletinin temellerini atmıştır. Yezid döneminde meydana gelen ve Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hüseyin'in şehit edildiği Kerbela faciası (61/680) sadece Emevi-Hâşimî ilişkilerinin değil, bütün bir İslam tarihinin en dokunaklı ve hüzün verici hadisesi olarak görülmüştür. Yaklaşık doksan yıl ömür süren Emevî saltanatı (661-750), Hâşimî Abbasoğulları ile onlara destek veren Alioğullarının ve taraftarlarının titizlikle yürüttükleri bir ihtilal sonucunda sona ermiştir. Bu ihtilal esnasında Emevî ailesine mensup birçok kimse öldürülmüş hatta mezarları tahrip edilmiştir. Abbasîler döneminde isyan eden Emevîler ve taraftarları ağır bir şekilde cezalandırılmışlardır.¹³⁶

Kısa bir özet halinde verdiğimiz, mazisi Cahiliyye devrine uzanan ve İslam geldikten sonra da devam eden Emevî-Hâşimî mücadelesinin birçok alanda yansımaları olmuştur. İslam tarihinde mezheplerin ortaya çıkışı bu mücadelenin en önemli

¹³⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, Beyrut, 1987, III, 273.

¹³⁵ İbn Sa'îd, *Tabakât*, VI, 26; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, III, 269.

¹³⁶ Ebu Hanife ed-Dineverî, *Ahbâru't-Tivâl*, Çev. Zekeriya Akman, Hüseyin Siyabend Aytemür, Ankara, 2017, 424-427; Carl Brockelmann, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, Çev. Neşet Çağatay, Ankara, 2002, s. 86; Nahide Bozkurt, *Abbasiler*, İstanbul, 2013, s. 50-51, 76; Hakkı Dursun Yıldız, "Abbasiler", *DİA*, İstanbul, 1988, I, 35.

neticelerindendir. Bu bağlamda Şia'nın varlık sebeplerinden birisi de yukarıdan beri bahsettiğimiz tarihi süreçte yaşananlardır.

İmâmiyye Şiası mutat olduğu üzere bazı Kur'an ayetlerini de Emevileri zemmederken kullanmıştır. Kimi İmâmî müellifler mesela İsrâ suresi altmışıncı ayetinde geçen “lanetlenmiş ağaç” ifadesinin Ümeyyeoğullarının şeceresine işaret ettiğini iddia etmişlerdir.¹³⁷ Ancak ayet, pek çok müfessirin eserlerinde aktardığına göre cehennemdeki bir ağaçtan, zakkum ağacından bahsetmektedir.¹³⁸ Meşhur Şîî müfessir Tabersî ifadenin bu manasını vermekle birlikte, Emeviler ve Yahudilerle ilgili olduğunu ileri süren rivayetlere de tefsirinde yer vermiştir.¹³⁹

Hz. Peygamber'in isimlerinin ele alındığı bâbda Kur'an ayetlerinden hareketle, Hz. Muhammed'in isimleri ve sıfatları ele alınmıştır. Burada bazı ayetlere İmâmî Şiası kaynaklarında yapılan yorumlar dikkat çekicidir. İbrahim Furat'ın tefsirinden alınan ve İkrime'ye dayanan, İbn Abbas'ın da aynen tasdik ettiği bir rivayette, Şems suresinin ilk dört ayetinde geçen kavramların kimleri temsil ettiğine yönelik bir yorum yapılmıştır. Buna göre güneş Hz. Muhammed'i, ay Hz. Ali'yi, gündüz Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i anlatırken gece ise Benî Ümeyye'ye karşılık gelmektedir. Surenin başındaki bu ilk dört ayetin Türkçe anlamı ise şu şekildedir: “Güneşe ve onun aydınlığına andolsun, onu izlediğinde Ay'a andolsun, onu ortaya çıkardığında gündüze andolsun, onu bürüdüğünde geceye andolsun.”. Ayetler Kur'an'daki diğer örneklerinde olduğu gibi Allah'ın bazı varlıklara ve olaylara yemin etmesinden ibarettir. Ancak burada güneş, ay ve gündüz parlaklıkları, aydınlıkları ile maruf olduklarından Hz. Peygamber, Hz. Ali ve oğullarına nispet edilirken, gece ise karanlığından dolayı Ümeyyeoğullarına nispet edilmiştir. Böyle bir rivayet ya da yorum Mukatil, Taberî gibi ilk dönem müfessirlerinin eserlerinde

¹³⁷ Muhammed Murtaza el-Kazvinî, *Hafâyâ Emeviyye*, Beyrut, 1994, s. 13, 14.

¹³⁸ Mukatil b. Süleyman, *Tefsir*, II, 538; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XIV, 647-653.

¹³⁹ Tabersî, *Mecma'u'l-Beyân*, VI, 202.

bulunmadığı gibi İmâmiyye'nin en önemli müfessirlerinden olan Tabersî'nin *Mecmau'l-Beyân* adlı eserinde de yoktur.¹⁴⁰

Şia'nın bir bakıma varlığını borçlu olduğu ve fırkanın ortaya çıkışına sebep olan Hâşimoğulları ile Emeviler arasındaki iktidar mücadelesinin etkisiyle Ümeyyeoğulları ailesine olan önyargılı bakış açısı diğer bazı aileler için de geçerli olmuştur. Bunların etkisini risalet öncesi rivayetlerde dahi görmek mümkündür. Ebu Talib'e dayandırılan rivayetin bir cümlesi bu konuda bize ipucu vermektedir. Ebu Cehil, Hz. Muhammed'e çocukluğundan beri düşmanlık beslemiştir. Benî Mahzum'un çocuklarını etrafına toplamış ve onlara ben sizin emirinizim demiştir. Bunun üzerine Benî Hâşim ve Benî Abdülmuttalib Hz. Peygamber'in etrafında toplanarak sen bizim emirimizsin demişlerdir.¹⁴¹ Rivayette anlatılan bu olayın zamanıyla ilgili herhangi bir bilgi yoktur. Ancak rivayetin başında Hz. Muhammed'in yedi yaşındayken yaptıklarından ve sonrasında da yine çocukken yaptıklarından bahsedilmiştir. Söz konusu ifadelerin içinde de çocukların toplanması anlatıldığından hadisenin çocukluk dönemine ait bir olay olduğu fikri zihinlerde oluşmaktadır. Bu düşünceden hareketle sonradan yaşananlara göre tarihin yeniden kurgulanması gibi bir yorum yapılabilir. İbn Şehrâşub'un *Menâkıb*'ından alınan rivayete başka kaynaklarda tesadüf edilmemektedir. Ancak bunun gibi Hz. Muhammed'in çocukluk döneminde Ebu Cehil'le aralarında geçen başka bir hadise diğer bazı eserlerde anlatılmıştır. Hz. Peygamber, Bedir Gazvesi (m. 624) sonrasında yaralanalar arasında Ebu Cehil'in bulunup bulunmadığına yönelik araştırma yapılırken sahabilere dizinde yara izi olup olmadığına bakmalarını istemiştir. Zira çocukken Abdullah b. Cud'an'ın verdiği bir ziyafette Ebu Cehil'le tartıştığını, tartışmanın kavgaya dönüştüğünü, bu sırada onu ittiğini ve itmenin etkisiyle büyük bir tencereye düşen Ebu Cehil'in dizinin parçalandığını söylemiştir. Yüzünden tanınmazsa bu sayede Ebu Cehil'in

¹⁴⁰ Tabersî, *Mecma'u'l-Beyân*, X, 283-287.

¹⁴¹ Meclisî, *Bihâr*, VI, 145, 146.

tespit edilebileceğini ifade etmiştir. Nitekim Ebu Cehil bu şekilde bulunmuştur.¹⁴² Yapılan son araştırmalarda Ebu Cehil ile Hz. Peygamber'in yaşının yakın olamayacağı iddia edilmiştir. Hz. Muhammed ile Ebu Cehil'in oğlu İkrime b. Amr'ın yaşlarının yakın olduğu, dolayısıyla Ebu Cehil'in Hz. Peygamber'den yaşça büyük olduğuna işaret edilmiştir.¹⁴³ Bu sebeple iki rivayete de ihtiyatla yaklaşmanın doğru olacağı kanaatindeyiz.

Tarihsel süreçte yaşananlar da Emeviler karşısında Hâşimî ailesinin masumiyetini ve üstünlüğünü savunan Şia'nın elini güçlendirmiştir. Hz. Peygamber risalet görevini yerine getirirken Emevilerin sert muhalefetiyle karşılaşmıştır. İçlerinden İslam dinine girenler olsa da büyük çoğunluğu Mekke'nin fethinden sonra İslam'ı kabul etmiştir. Bu süreçte Mahzumîler gibi bazı ailelerle birlikte adeta müşriklerin bayraktarlığını yapmışlardır. Mahzumîler de aslında Hz. Peygamber'in babaannesinin mensup olduğu aileydi. Yani Hz. Peygamber'in her iki aileyle yakın akrabalık ilişkileri vardı. Hz. Peygamber'den sonra meydana gelen ve çoğunda Hâşimoğullarının özellikle Hz. Ali kolunun yaşadığı mağduriyet, Şia'nın tarihe daha duygusal bakmasına sebep olmuştur.¹⁴⁴ Bu bakış açısıyla geçmişte yaşanan olaylar değerlendirilmiş ve yorumlar yapılmıştır. Kur'an ayetleri ve Hz. Peygamber'in hadisleri bu minval üzere tevil edilmiştir.

2. Mezhebî Eğilimler

Şia, Hz. Muhammed'den sonra hilafet ve imamet makamına en layık kimsenin Hz. Ali ve onun Hz. Fatıma'yla yaptığı evlilikten gelen neslinin olduğu inancını mezhebin

¹⁴² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, III, 266; Beyhâkî, *Delîlü'n-Nübüvve*, III, 85.

¹⁴³ Muhammet Ali Özer, *Bir İktidar Mücadelesi: Ebu Cehil ve İlk Müslümanlar (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar, 2014.

¹⁴⁴ Sonraki dönemde Hz. Ali'nin soyundan gelenlerin yaşadıkları ve karıştıkları hadiseler için bkz. Gülgün Uyar, *Ehl-i Beyt İslam Tarihinde Ali-Fatıma Evladı*, İstanbul, 2018; M. Bahaüddin Varol, *İslam Düşüncesinde ve Tarihinde Ehli Beyt*, Ankara, 2018; Cafer Sübhânî, *el-Eimmetü'l-İsnâ Aşera*, Beyrut, 2010.

temel prensibi haline getirmiş ve düşünce sistemini bunun üzerine bina etmiş bir fırkadır.¹⁴⁵ Siyasi bir fırka olarak ortaya çıkan Şiilik, ilerleyen süreçte inanç haline getirdiği düşünceleriyle itikadi bir ekole dönüşmüş ve içinden birçok grup ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri de İmâmiyye veya İsnâaşeriyye (On İki İmamcı) adı verilen fırkadır. Bu fırka altıncı imam Câfer es-Sadık (ö. 148/765)'tan sonra yedinci imam olarak oğlu Musa Kazım (ö. 183/799)'ın imametini savunması ve imamları on ikiyle sınırlayıp en son imamın gaybette olduğunu ileri sürmesiyle diğerlerinden ayrılmaktadır.¹⁴⁶ Şiî ekoller içerisinde dünyada en çok mensubu olan grup İmâmiyye'dir.¹⁴⁷ Fırkanın bu ayırt edici vasıfları tarih anlayışlarını ve nihayetinde siyere yaklaşımlarını önemli ölçüde etkilemiştir.

İmamet düşüncesi, Şia'nın en önemli ayırt edici vasfı ve temel prensibidir. Mezhep, bu düşünce etrafında şekillenmiştir. Yani İslam dininin temel inanç kaideleri olan tevhid, nübüvvet ve ahiretle ilgili meselelere Şiî fırkalar imamet penceresinden yaklaşmıştır. Bunlar içerisinde de nübüvvet, Şia'nın imamet inancıyla en yakından ilgili olanıdır diyebiliriz. Onlara göre nübüvvet adeta imametın mütemmim bir cüzüdür. Şiî fırkalardan İmâmiyye, nübüvvet ve imameti çoğu kere aynı akli ve nakli gerekçelerle temellendirmiştir. Enbiyaya ait olan hemen hemen tüm niteliklerin imamlarda da bulunduğu düşüncesi İmâmiyye tarafından genel kabul görmüştür. Peygamberlere has olan ismet sıfatı başta Hz. Ali olmak üzere bütün imamlar için geçerlidir. İmamlar meleklerden üstün, peygamberlerle ise aynı konumdadırlar. Sona eren nübüvvet kurumunun yerini gayb âlemiyle irtibatlı olan bu imamlar almıştır. Bu sebeple onların masumiyetinin inkâr edilemeyeceği düşüncesindedirler.¹⁴⁸ Rivayetler incelendiğinde bu

¹⁴⁵ İbn Bâbeveyh Şeyh Sadûk Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali el-Kummî, *el-İ'tikâdât*, Kum, 1413, s. 93; Abdülaziz Sachedina, "Allah'ın Velisi ve Peygamberin Vasisi On İki İmamcı Şii İnancında Ali Bin Ebî Tâlib", *Tarihten Teolojiye İslam İnançlarında Hz. Ali* (Ed. Ahmet Yaşar Ocak), Ankara, 2014, s. 4.

¹⁴⁶ Ethem Ruhi Fıçlalı, "İsnâaşeriyye", *DİA*, XXIII, İstanbul, 2001, 149.

¹⁴⁷ Hasan Onat, "İmamiyye Şiası", 209, 210.

¹⁴⁸ Kuleynî, *Usul-u Kâfi*, Çev. Vahdettin İnce, İstanbul, 2007, 1,332-335, 443; Salih Sabri Yavuz, *İslam Düşüncesinde Nübüvvet*, İstanbul, 2012, 126-128.

inancın yansımalarını görmek mümkündür. Aynı şekilde siyer rivayetlerinde Hz. Ali'nin başat bir rol oynadığını belirtmemiz gerekir. Hz. Peygamber'in yaşadığı pek çok olayda Hz. Ali merkezli bir anlatım söz konusudur. Ona özgü olan birçok hasleti anlatan rivayetlerde Hz. Ali ve imamlar zikredilmeden geçilmemiştir.

Hz. Peygamber'in risalet öncesi dönemini veya daha öncesi zaman dilimlerini anlatan rivayetlerde mezhebe ait bazı kavramların kullanıldığını tespit etmiş durumdayız. Vasî, imâmet, gaybet, takiyye gibi kurumsallaşmayla birlikte anlam kazanan bu kavramlar,¹⁴⁹ Hz. Peygamber'in atalarının veya akrabalarının Müslümanlığını ispatı sadedinde rivayetlerde kendilerine yer bulmaktadır. Bu, daha önce de vurguladığımız gibi tarihi geriye götürmek veya tarihi kendine göre tasarlamak anlamına gelmektedir. Yine Şia açısından önemli olan beş, on iki ve on dört sayıları bazı rivayet metinlerinde geçmektedir. Bilindiği gibi beş sayısı Hz. Peygamber, Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'den müteşekkil Âl-i Abâ'yı temsil etmektedir. On iki sayısı on iki imamı, on dört ise onlara ilaveten Hz. Peygamber ve Hz. Fatıma'nın da dâhil olduğu bütün bir Ehl-i beyt'i işaret etmektedir.¹⁵⁰ Aynı şekilde Nûr-ı Muhammedî düşüncesinde Hz. Peygamber'le birlikte Hz. Ali'nin aynı nurdan yaratılması, temiz sulblerde gezdirilmeleri (her kuşakta mümin babaların sulbü), diğer imamların da nura dâhil edilmeleri, taraftarları olan Şiilerin de bu teorinin bir parçası haline gelmeleri rivayetlerdeki mezhebi etkiyi açıkça gözler önüne sermektedir. Zira Nûr-ı Muhammedî ile ilgili farklı kaynaklarda yapılan taramalar sonucunda rivayetlerde Hz. Ali, Ehl-i beyt, on iki imam veya Şia'ya dair hiçbir atfın olmadığı görülmektedir. İmâmiyye'nin mezhebi eğilimleri elest bezminden bahseden A'râf suresinin 172. ayetinin yorumunda da açıkça ortaya çıkmaktadır. Söz konusu ayette Allah'ın insanların sulplerinden zürriyetlerini alarak kendilerini şahit göstererek “*Ben sizin rabbiniz değil miyim?*” şeklinde bir sual sorduğu

¹⁴⁹ İlgili kavramların anlamı ve tarihsel gelişimiyle ilgili geniş bilgi için Cemil Hakyemez, *İmamiyye Şiası ve Temel Kavramları*, Ankara, 2019.

¹⁵⁰ Meclisî, *Bihâr*, VI, 6, 13.

anlatılmıştır. Ayette bildirildiğine göre tüm ruhlar da Allah'ı doğrulayarak, soruya olumlu karşılık vermiştir. Pek çok İslami disiplinin ve mezhebin üzerinde çeşitli yorumlar yaptığı bu ayet siyer yazıcılığında ise Hz. Peygamber'in fazileti ve delâilü'n-nübüvve bağlamında ele alınmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber'in ezeldeki bu sözleşmede Allah'ın sorusuna cevap veren ilk insan olduğu düşüncesi hâkimdir.¹⁵¹ İmâmiyye ise ayetin tevilinde bu fikre başka eklemelerde de bulunmaktadır. Buna göre Allah ezelde insanlardan sadece kendi rububiyetine şahadet etmelerini istememiştir. Bunun yanı sıra Hz. Peygamber'in nübüvvetine, Hz. Ali'nin ve rehber olan diğer imamların imametine de şahitlik etmelerini istemiştir. İnsanlar da bunu kabul etmiştir. Âl-i İmrân suresi 81. ayet bağlamında Allah'ın inanılması ve yardım edilmesi gereken kişi olarak Hz. Ali için peygamberlerden söz aldığını, onun velâyeti ve imâmetini ümmetlerine haber vermelerini istediği dile getirilmiştir.¹⁵²

Meclisî, İmâmiyye Şiası'nın Hz. Peygamber'in bütün atalarının Müslüman olduğu yönündeki genel kabulünü mezhebe ait kavramları kullanarak şu şekilde ifade etmiştir: "*İmamiyye-Allah onlardan razı olsun- Hz. Peygamber'in ebeveyninin ve Adem'e kadar bütün ecdadının Müslüman olduklarında ittifak etmiştir. Belki siddik, belki gönderilmiş peygamber veya masum vasfydiler. Belki bazıları İslam dini üzere olduklarını takiyye yahut maslahat-ı diniyye icabı açık etmemişlerdir.*"¹⁵³ Aynı şekilde mezhebi kavramların kullanıldığı bir başka rivayette Abdülmuttalib için **hüccet**, Ebu Tâlib içinse **vasî** yakıştırması yapılmıştır. Bilindiği gibi hüccet kavramı dini ve hukuki terminolojide başta delil olmak üzere çeşitli anlamlara gelmektedir. Bunun yanı sıra genelde Şia, özelde ise İmâmiyye Şiası içinde hüccet terimi pek çok anlama gelecek şekilde kullanılmaktadır.¹⁵⁴ Allah'ın yeryüzünü hüccetsiz bırakmayacağı¹⁵⁵

¹⁵¹ Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 101.

¹⁵² Meclisî, *Bihâr*, VI, 11.

¹⁵³ Meclisî, *Bihâr*, VI, 40.

¹⁵⁴ İlyas Üzüm, "Hüccet", *DİA*, İstanbul, 1998, XVIII, 451-452.

¹⁵⁵ Kuleynî, *Usul-u Kâfî*, I, 268, 292-295.

düşüncesinden hareketle, bir peygamberin bulunmadığı dönemde gelecek son Peygamberin dedesinin Allah'ın emir ve yasaklarını uygulayacak hüccet olarak kabul edilmesine şaşırılmamalıdır. Elbette her hüccetin bir yardımcısı, bir vekili olduğu gibi Abdülmuttalib'in yardımcısı da oğlu Ebu Tâlib'den başkası olamayacaktır. Bu sayede Abdülmuttalib ile Ebu Tâlib'in sıradan insanlar olmadıkları vurgulandığı gibi, mezhebin teşekkülüyle var olan anlamından başka içerikler kazanan veya manalar yüklenen bir kavram geçmişte yaşayan insanları tavsif etmek için kullanılmıştır.

Haniflerden olduğu kaynaklarda geçen Kus b. Saide'nin¹⁵⁶ takiyyeyi yapan ve insanlara tavsiye eden bir kişi olarak gösterilmektedir.¹⁵⁷ Böylece müellif bir yandan mezhebin bu konudaki düşüncesini ortaya koyarken, bir yandan da mezhebe ya da mezhebe ait kavramlara yahut ilke ve prensiplere meşruiyet kazandırma çabası içerisindedir. Geçmişin kendileri açısından önem ifade eden ve artık bir akide haline gelmiş kavramlarla anlatılması böyle bir yorumu akla getirmektedir. Takiyye, İmâmiyye'nin en kadim esaslarından biri olarak erken dönemlerde belirginleşmiş ve mezhebin tarih yorumunda çok önemli bir işlev görmüştür. İmâmiyye Şiası müntesiplerince ilk insandan itibaren tarihte meydana gelen pek çok hadise bu kavramın çatısı altında değerlendirilmiştir.¹⁵⁸

Bihârü'l-Envâr'da ilk vahiy ve ilk davetle ilgili rivayetlerde de Hz. Ali ön plana çıkmaktadır. Hz. Peygamber'in Hira mağarasında vahiy öncesi geçirdiği günler için **gaybet** tabiri kullanılmış ve bu durumu sadece Hz. Ali'nin bildiği ifade edilmiştir.¹⁵⁹ Hz. Peygamber'in soyundan daha doğru ifadeyle Hz. Ali ve Hz. Fatıma'nın çocuklarından ve torunlarından bahsedilirken rivayetlerde genellikle *itre* kavramı tercih edilmiştir. Hatta

¹⁵⁶ İbn Hişam, *Sîre*, I, 151.

¹⁵⁷ Meclisî, *Bihâr*, VI, 78-79.

¹⁵⁸ Hakyemez, *İmâmiyye Şiası ve Temel Kavramları*, 49, 50.

¹⁵⁹ Meclisî, *Bihâr*, VI, 638.

bir rivayette Kâ'b'u'l-Ahbâr, bu kelimenin hangi anlama geldiğini soran Muaviye'ye, Fatıma evladı olduğunu açıklamıştır.¹⁶⁰

İmâmiyye Şiası'nın Hz. Peygamber'in etrafındaki insanlarla ilgili müspet veya menfi düşünceleri de *Bihârü'l-Envâr*'daki rivayet metinlerine yansımıştır. Hz. Muhammed'in yaptığı ilk evlilik ve Hz. Hatice'nin faziletleri anlatılırken bu anlayışla karşı karşıya kalmaktayız. İbn Bâbeveyh Şeyh Sadûk (381/991)'un *El-Hisâl* adlı eserinden alınan bir rivayette, Hz. Peygamber'in bir gün eve geldiğinde Hz. Aişe ve Hz. Fatıma çekişmektedir. Hz. Aişe, Hz. Fatıma'ya annesinin hangi özellikleri sebebiyle kendilerine üstün olduğunu sormaktadır. O sırada babasını gören Hz. Fatıma ağlamaya başlamıştır. Hz. Peygamber niçin ağladığını sorunca Hz. Fatıma da Aişe'nin annesini küçümsediğini ifade etmiştir. Bunu duyan Hz. Peygamber çok sinirlenmiş ve Hz. Aişe'ye Hz. Hatice'nin kendisi için doğurduğu çocuklarını saymış ve onun ise kendisine hiçbir çocuk vermediğini hatırlatmıştır.¹⁶¹ Ebu Hasan el-Erbilî'nin *Keşfü'l-ğamme* adlı eserinden alınan ve Hz. Ali'ye dayanan başka bir rivayette de Hz. Peygamber hanımlarının yanındayken Hz. Hatice'yi andığında ağlamaya başlamıştır. Hz. Aişe, “*Benî Esed'den yaşlı mı yaşlı kadın için mi ağlıyorsun*” deyince Hz. Peygamber, “*siz yalanlarken o doğruladı, siz inkâr ederken o inandı, siz kısırken o doğurdu*” şeklinde karşılık vermiştir.¹⁶² Rivayetin başka bir versiyonu da eserde yer almakta, o rivayette ise “*insanlar beni inkâr ederken o inandı, onlar beni terk ederken o benimleydi, yalanlarken o doğruladı, beni rızıklandırdı*” şeklinde ifadeler yer almaktadır.¹⁶³ Konuyla ilgili rivayetin bu şekli başka kaynaklarda da geçmektedir. Ancak eserden aktardığımız rivayetin ilk hali diğer kaynaklarda yer almamaktadır.

¹⁶⁰ Meclisî, *Bihâr*, VI, 113.

¹⁶¹ Meclisî, *Bihâr*, VI, 179.

¹⁶² Meclisî, *Bihâr*, 182.

¹⁶³ Meclisî, *Bihâr*, VI, 184.

Bir sabah namazı sonrası Hz. Peygamber ashaba seslenerek, “*Kim güneşi ararsa aya tutunsun, kim ayı ararsa zöhreye (Venüs/çoban) yıldızına tutunsun, kim zöhreyi ararsa kutup yıldızlarına tutunsun. Ben güneşim, Ali ay, Fatıma zöhre, Hasan ve Hüseyin de kutup yıldızlarıdır.*” demiştir. Nahl suresi 16. Ayetinde geçen yıldızın Hz. Peygamber, alametlerin de ondan sonra gelen imamlar olduğu ifade edilmiştir.¹⁶⁴

3. Yüceltmeci Tavır

İnsanlar sevdikleri ve kıymet verdikleri kimselerin değerlerini, önemlerini ve büyüklüklerini ortaya koyabilmek için onların var olan özelliklerini anlatmakla yetinmezler. Bunların yanı sıra onlarla ilgili birtakım abartılı anlatımlara da başvururlar.¹⁶⁵ Hatta tarih yanılgısı denilen anakronizme düşme pahasına o kimselerin yaşamaları mümkün olmayan olayları ya da sahip olmadıkları nitelikleri bile onlara atfedebilirler.¹⁶⁶ Bilhassa tarihte yaşamış büyük insanları anlatan eserlerde bu duruma daha sık rastlanmaktadır. İslam kültüründe de buna örnek olacak pek çok eser ve yazım türü mevcuttur. Menâkıb, delâil, hasâis, fezâil türleri abartılı anlatımlara daha sık yer vermekle birlikte diğer türlerde yazılmış eserlerin içerisinde de bu minvalde rivayetlere ve bilgilere tesadüf edilmektedir. Bütün bu eserlerin odak noktasında İslam dininin peygamberi Hz. Muhammed bulunmaktadır.¹⁶⁷ Hz. Peygamber’e olan aşırı sevgi ve onu diğer peygamberler veya önemli şahıslarla karşılaştırmaktan/yarıştırmaktan ileri gelen sebeplerden dolayı genellikle Müslüman müellifler onun hayatını yüceltmeci bir

¹⁶⁴ Meclisî, *Bihâr*, VI, 217.

¹⁶⁵ Ahmet Önkâl, “İslam Tarihçiliğinde Tarafsızlık Problemi”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 1992, C. VI, S. 3, s. 189; Bünyamin Erul, “Hz. Peygamber’in Risalet Öncesi Hayatına Farklı Bir Yaklaşım”, *Diyanet İlmî Dergi*, Ankara, 2003, s. 33; H. Musa Bağcı, *Beşer Olarak Hz. Muhammed*, Ankara, 2010, s. 51.

¹⁶⁶ Mehmet Özdemir, “Siyer Yazıcılığındaki Değişim Üzerine”, *Çağımızda Sosyal Değişme ve İslam (2002 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereler)*, Ankara, 2007, s. 200.

¹⁶⁷ Mehmet Evkuran, *Müslüman Kültürdeki Mitolojik Unsurlar (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1997, s. 35.

yaklaşımına ele almışlardır. Böyle bir tavrın ortaya çıkmasında Arapların İslam öncesi dönemlerine ait efsanelerinin, genişleyen İslam coğrafyasında yaşayan kültürlerin ve bu kültürlere mensup olup sonradan Müslüman olanların etkisini de unutmamak gerekir.¹⁶⁸

Ona inanmayanların bile kabul ettiği ortada olan hakikate göre Hz. Peygamber sıradan bir insan değildir.¹⁶⁹ Hz. Muhammed Allah'ın insanlara din olarak seçtiği İslam'ı¹⁷⁰ anlatmak (tebliğ) ve açıklamak (tebyin), bunu yaparken de uygulayarak (teşri) örnek olmak (üsve-i hasene) üzere gönderdiği peygamberlerin sonuncusudur.¹⁷¹ Yani Kur'an'da Hz. Peygamber'in insan¹⁷², elçi¹⁷³, güzel ahlak sahibi¹⁷⁴ ve örnek olma¹⁷⁵ vasıfları ön plana çıkarılmaktadır. Bunlardan ilki hariç geri kalan üç tanesi Hz. Muhammed'i diğer insanlardan ayıran veya onlardan üstün olduğu nitelikleridir. Kur'an'ın Hz. Muhammed'le alakalı verdiği bilgiler ve ashabın onunla ilgili anlattıkları aşikâr¹⁷⁶ olmasına rağmen kendisine inanan insanların Hz. Muhammed'e olan hissiyatı ve ona duydukları özlem bu bilgilerden ziyadesini ve abartılısını onun hayatında bulmak isteğini doğurmuştur. Genellikle iyi niyet eseri çabaların sonucunda Kur'an'ın onun hakkında söylediği en güzel örnek ve en mükemmel ahlaka sahip insan, Allah'ın son elçisi Hz. Muhammed¹⁷⁷ gerçeğiyle yetinilmemiştir. Yüceltmeci yaklaşımın etkisiyle onun peygamberliğini ispat ve diğer peygamberlerden daha üstün olduğunu kanıtlamak için pek çok yeni rivayet üretilmiştir. Bir müddet sonra çevre kültürlerin de işin içine girmesiyle Kur'an'ın ve sahih haberlerin çizdiği Hz. Muhammed portresinden farklı

¹⁶⁸ Bünyamin Erul, 33-34. Ahmet Yaşar Ocak, *Menâkıbnâmeler*, Ankara, 1997, s. 30.

¹⁶⁹ Thomas Carlyle, *Kahramanlar*, Çev. Behzat Tanç, İstanbul, 2013, s. 66-109.

¹⁷⁰ Maide, 3.

¹⁷¹ Ahzab, 41.

¹⁷² Kehf, 110; Fussilet, 6.

¹⁷³ Âl-i İmrân, 144; Fetih, 29.

¹⁷⁴ Kalem, 4.

¹⁷⁵ Ahzab, 21.

¹⁷⁶ Mesela meşhur olayda Hz. Aişe'ye Hz. Peygamber'in ahlakı hakkında sorulduğunda “*Onun ahlakı Kur'an idi*” cevabını vermiştir. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XLI, 148.

¹⁷⁷ Ahzab, 40; Kalem, 4.

mitolojik karaktere bürünmüş bir imaj ortaya çıkmıştır.¹⁷⁸ O zamandan günümüze İslam dünyasının genelinde Hz. Muhammed'e yönelik yüceltmeci yaklaşımın egemenliği yadsınamaz bir gerçekliktir. Aslında tarih boyunca insanlar gerek peygamberlerle ilgili hususlarda gerekse diğer konularda inandıkları dinlerin vaaz ettikleriyle yetinmemişler mutlaka farklı ve sıra dışı mahiyette abartılı bir din anlayışı geliştirmişlerdir. İnsanoğlunun tabiatından da kaynaklanan bu anlayış o dine inananlar arasında daha fazla yaygınlık kazanmış ve halk kitleleri tarafından tercih edilmiştir. Bu durum İslam ve Hz. Peygamber mevzu bahis olduğunda da geçerliliğini korumaktadır.¹⁷⁹

Sadece Hz. Muhammed'in üstünlüğünü anlatmak için yazılmış hasâis, delâil, fezâil, menâkıb, şemâil türü kaynaklar değil birçok hadis, siyer, megâzi, tarih, tabâkât eseri de yüceltmeci anlayışla onun hayatına yaklaşmıştır. Varlığı, soyu, çevresi, şahsiyeti, yaşamı, yapıp ettikleri, fiziksel ve biyolojik özelliklerini bu anlayışın çerçevesinde aktaran rivayetler ortaya çıkmıştır. Hz. Muhammed'in ruhunun/nurunun âlemin yaratılışının sebebi ve ilk yaratılan varlık olması, Hz. Adem'den itibaren temiz bir soydan gelmesi (isimlerin hepsi tespit edilmiş¹⁸⁰, masum ve mümin insanlar, nikahlı birliktelikler), diğer peygamberlerle mucize ve üstünlük yarışına sokulması, doğumundan itibaren harikulade olayların başından geçmesi bu yaklaşımın tezahürleridir. Sürekli korunması, tehlikeleri atlattığı, bebeklik ve çocukluğunda yaşının fevkinde fiziksel aktiviteleri gerçekleştirmesi, terinin misk-i amber kokması ve def-i hâcet gibi tüm insanların ortak biyolojik ihtiyaçlarından azade oluşu, cinsel gücünün kırk erkeğin gücüne denk olması Hz. Peygamber'e ait sayılabilecek diğer hususiyetlerden

¹⁷⁸ Mustafa İslamoğlu, *Üç Muhammed*, 82-83; Ahmet Yaşar Ocak, "İslâm'ın Temel İnançları Etrafında Oluşan "Mitolojik" Kültür: "İslâm Mitolojisi" ", *Milel ve Nihal*, 2009, C. VI, S. 1, s. 158; Mahmut Çınar, *İnsan ve Peygamber Olarak Hz. Muhammed*, İstanbul, 2018, s. 135, 136.

¹⁷⁹ Ahmet Yaşar Ocak, *Menâkıbnâmeler*, 30.

¹⁸⁰ Hz. Peygamber'in ataları sayılırken Adnan'da durulmasını tavsiye etmesine rağmen pek çok müellif Hz. Adem'e kadar onun şeceresini uzatmıştır. Bihârü'l-Envâr'da da Meclisî Hz. Peygamber'in bu sözünü vermekle birlikte Hz. Adem'e kadar olan listeleri sıralamaktan da geri durmamıştır.

bazılarıdır.¹⁸¹ Bu türden rivayetlere istisnasız tüm mezheplere mensup ilim insanlarının yazdığı eserlerde tesadüf edilmektedir. Akla en fazla itibar eden ve akılcılığıyla ön plana çıkan Mutezile mezhebinin müntesipleri bile bu anlayıştan tamamen uzak duramamışlardır.¹⁸² Hz. Peygamber'in hayatını ele alırken de bu duygu ve düşüncelerle hareket etmişlerdir. Ancak kimi mezhepler yapısı itibariyle yüceltmeci tavra daha meyyalken kimisi biraz daha mesafelidir. İmâmiyye Şiası, Şuarâ suresi 217-219. ayetlerinin Hz. Peygamber'in soyunun temizliğine yorumlanması ve bu soyun her kademesinde peygamberlerin yer aldığı görüşündedir.¹⁸³ Onlara göre Hz. Ali-Hz. Fatıma vesilesiyle devam eden soyunun masumiyeti de Ahzâb suresi 33. ayetiyle zaten garanti altına alınmıştır.¹⁸⁴ Böylece aşırı yüceltmeci tavrın Hz. Muhammed'i her şeyden tenzih eden bakış açısının etkisiyle masumiyet zırhının sınırları olabildiğince genişletilmiştir.

İmâmiyye Şiası'na ait bütün ahabârı bir araya getiren *Bihârü'l-Envâr*'da da Hz. Peygamber'in risalet öncesi hayatını anlatan rivayetlerin büyük bir kısmı aşırı yüceltmeci yaklaşımdan izler taşımaktadır. Bu sadece Meclisî'nin eserine veya sadece İmâmiyye Şiası kaynaklarına has bir özellik değildir. Daha önce de dile getirdiğimiz üzere Hz. Peygamber'in hayatını kaleme alan Müslüman müelliflerde genel olarak böyle bir eğilim söz konusudur.¹⁸⁵ Karizmatik kişi otoritesinin mezhebin temel dayanak noktası olduğu İmâmiyye Şiası'nda bu tutumun en üst düzeyde görülmesi gayet normaldir. Nitekim mucize ve hasâis kelimelerinin geçtiği en eski eserler İmâmiyye Şiası'na mensup ilim

¹⁸¹ Bkz. İbn Sa'd, *Tabakâtu'l-Kübrâ*, Süyûtî, *Hasâisü'l-Kübrâ*, Kastallânî, *e-l-Mevâhibü'l-Ledünniyye*, Kastallânî'nin şerhi olan Zürkânî, *İşrâku Mesâbi's-Sîreti'n-Nebeviyye bi Mezci Esrâri'l-Mevâhibü'l-Ledünniyye*, Şâmî *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd*. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Bünyamin Erul, "Uydurma Rivayetlerde Peygamber Tasavvuru", *İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri Kutlu Doğum Sempozyumu 2001*, Ankara, 2003, s. 419-438; İslamoğlu, *Üç Muhammed*, 91-103.

¹⁸² Örnekler ve geniş bilgi için bkz. Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu Delâilü'n-Nübüvve -Mucizelerle Hz. Peygamber'in Hayatı (Metin-Çeviri)*-, Çev. M. Şerif Eroğlu, Ömer Aydın, Edt. Hüseyin Hansu, İstanbul, 2017; Benzer değerlendirmeler için bkz. Goldziher, "Hadiste Yeni- Eflatuncu, 414.

¹⁸³ Meclisî, *Bihâr*, VI, 6.

¹⁸⁴ Khalidî, *Images of Mohammad*, 125.

¹⁸⁵ İbn Sa'd, *Tabakâtu'l-Kübrâ*, Süyûtî, *Hasâisü'l-Kübrâ*, Kastallânî, *e-l-Mevâhibü'l-Ledünniyye*, Kastallânî'nin şerhi olan Zürkânî, *İşrâku Mesâbi's-Sîreti'n-Nebeviyye bi Mezci Esrâri'l-Mevâhibü'l-Ledünniyye*, Şâmî *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd* gibi meşhur eserlerde buna dair örnekler görmek mümkündür.

adamları tarafından yazılmıştır.¹⁸⁶ Ayrıca İmâmiyye Şiası peygamberlerin ve imamların doğumlarından itibaren masum olduklarına yani büyük veya küçük günahları bilerek ya da bilmeyerek işlemeyeceklerine inanmaktadır. Bu bakımdan yüceltmeci tavrın en önemli göstergesi sayılabilecek olan Hz. Peygamber'in nübüvvet öncesi başından geçen olağanüstü hadiseler veya gösterdiği harikuladelikler İmâmiyye'ye göre aynı zamanda mucize niteliği taşımaktadır.¹⁸⁷

İmâmiyye Şiası'na göre Hz. Muhammed varoluşu itibariyle, diğer imamlar da onun soyundan geldikleri için doğuştan sarsılmaz, ilahi bir karizma ve otoriteye sahiptirler.¹⁸⁸ Yine yüceltmeci anlayışın başka bir boyutu olarak imamların doğum günlerinin tespiti ve bugünlerin değerini anlatan eserlerin telif edilmesi İmâmî alimler tarafından başlatılmış bir uygulama olarak görünmektedir. İşin ilginç yanı bu tür eserler ilk olarak Hz. Peygamber'den ziyade mezhep için bir arketip olma özelliği taşıyan Hz. Ali için kaleme alınmıştır.¹⁸⁹ Kesin olmamakla birlikte İslam tarihinde Hz. Peygamber'den sonra, kahramanlıkları, ahlakı, ilmi, konuşmaları ve faziletleri konu edilerek en fazla hakkında eser telif edilen kişi Hz. Ali'dir.¹⁹⁰

Kaynaklarda verilen bilgiler ve yapılan birçok araştırmaya göre İslam tarihinde Hz. Peygamber'in doğumunu anmak adına yapılan mevlid kutlamalarının geçmişte Fatımîlere (909-1171) yahut Selahaddin Eyyûbî'nin kayınbiraderi Erbil Atabeyi Muzafferüddin Kökböri (ö. 1233)'ye kadar dayanmaktadır.¹⁹¹ Fakat bazı çağdaş

¹⁸⁶ Bu eserler Hicri dördüncü asırda kaleme alınmıştır. Ebu'n-Nadr Muhammed b. Mes'ud el-İyâşî (320/932)'nin *Kitâbu ihticâci'l-mucize*, Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed el-Kummî (203/819)'nin *Hasâisü'n-nebî ve âli beytih* ve *Fadlu'n-nebî* adlı eserler türlerinin ilk örnekleridir. Bkz. Erdinç Ahatlı, *Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği*, Ankara, 2011, s. 83, 85.

¹⁸⁷ Muhammed Bâkır Meclisî, *Hakku'l-Yakîn*, Kum, 1393, 35; Mehmet Bulut, *Ehl-i Sünnet ve Şia'da İsmet İnancı*, İstanbul, 1991, s. 81, 82.

¹⁸⁸ Sönmez Kutlu, "Karizmatik Otorite ve Temsil Sorunu: Mehdilik", *Dini Temsil Sorunu Sempozyumu- Tebliğler-*, 28-29 Nisan 2017, İstanbul, 2018, s. 101-134.

¹⁸⁹ Marion Holmes Katz, *Mevlid*, Çev. Sidar Bayram, İstanbul, 2014, s. 23-25.

¹⁹⁰ Mesela Kütüb-i Sitte yazarlarından Nesâî (303/916)'ye ait *Hasâisü Ali* adlı eser bu kavram kullanılarak ve Hz. Ali konu edilerek yazılmış ilk eser olarak bilinmektedir. Bkz. Nesâî, *Hasâisü Ali b. Ebî Tâlib*, Kuveyt, 1985.

¹⁹¹ Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 439-454; Necla Pekolcay, "Mevlid", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, Mayıs-Haziran 1971, C. X, S. 109-110, s. 190-192.

araştırmacılar, Hz. Peygamber'in doğumuyla ilgili kutlamaların ortaya çıkışının mezhebi yönünün göz ardı edildiği kanaatindedirler. Bu sebeple bu kutlamaların miladının Fatimilere veya Erbil Atabeyliğine dayandırılmasını şiddetle eleştirilmektedirler.¹⁹². Onlara göre erken dönem İmâmiyye Şiası'nın önde gelen alimleri başta Hz. Ali olmak üzere imamlarla ilgili bu türden eserler yazmışlardır. Bu da İmâmiyye arasında bu günlerin bilindiğini ve ihya edildiğini göstermektedir. Zira mezhep müntesibi ulema tarafından yazılan kitaplarda bu özel günlerde oruç tutmanın ve diğer ibadetleri yerine getirmenin çok büyük sevabı olduğuna dair bazı bilgiler verilmiştir.¹⁹³

Şia'nın bütün kolları muhalif, mücadeleci ve adanmışlığı öne çıkararak kimlikleri sebebiyle, önem verdikleri insan, zaman, mekân, olgu ve olaylara olduğundan daha büyük değer atfetmişler ve söz konusu hususları bu doğrultuda mübalağalı bir şekilde ele almışlardır. Onları kendileri için yani varoluşları için vazgeçilmez birer sembole dönüştürmüşler ve sonraki kuşaklara bu şekilde aktarmışlardır.¹⁹⁴ Bunları yaparken tarihi çok iyi kullanmışlardır.¹⁹⁵ Böylece hem yaşattıkları duygu yoğunluğuyla mensupları arasındaki safları sıklaştırıp davaya bağlılığı artırmışlar hem de hissiyatı diri tutup davanın devamlılığını sağlamışlardır.

B. RİSALET ÖNCESİ RİVAYETLERİN GENEL ÖZELLİKLERİ

1. Hz. Ali ve Ehl-i Beyt Vurgusu

Hz. Ali'nin İslam tarihindeki ve Hz. Peygamber'in hayatındaki yerini ve önemini bütün Müslümanlar kabul etmektedir. Hz. Muhammed'in amcasının oğlu, damadı ve

¹⁹² Katz, *Mevlid*, 17.

¹⁹³ Bkz. İbn Tavus, *el-Yakîn*, Beyrut, 1989. İbn Tavus bu kitapta Hz. Ali'nin doğumuyla ilgili bugün elde olmayan İbn Bâbeveyh'in *Mevlîdu Mevlanâ Ali* adlı eserinden iktibaslar yapmıştır.

¹⁹⁴ Hamid Dabashi, *Şizm Bir Protesto Dini*, Çev. Belgin Çallı, İstanbul, 2015, s. 8.

¹⁹⁵ Abdulaziz Muhammed Nûr Velî, *Şia ve Tarihi Rivayetler*, Çev. Mücahit Yüksel, Ankara, 2014, s. 331.

Müslümanlar arasındaki kardeşlik sözleşmesinde (muâhât) kendisiyle kardeş olduğu kimsedir. Hz. Ali, Hz. Muhammed peygamberlik vazifesiyle görevlendirildiği sırada henüz dokuz on yaşlarında bir çocuktur. Babası Ebu Talib'in maddi durumunun kötüye gitmesinden dolayı Hz. Peygamber'in evinde yaşamaktaydı. Bu sırada peygamberlikle görevlendirilen Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği dine ilk inananlardan biri olmuştur. Medine'ye hicretten sonra Hz. Muhammed'in kızı Hz. Fatıma ile evlenmiş, Peygamberin soyu onun vesilesiyle devam etmiştir. Hz. Osman'ın isyancılar tarafından şehit edilmesinden sonra Müslümanların dördüncü halifesi (m. 656-661) olarak görev yapmıştır. İlmi, cesareti ve dürüstlüğüyle ashab arasında öne çıkmıştır.¹⁹⁶ Bu özellikleriyle istisnasız bütün Müslümanlar nezdinde saygıdeğerdur.¹⁹⁷ Ancak Hz. Ali Şia için bunların ötesinde bir anlam ifade etmektedir. Şia'nın tüm kolları açısından Hz. Ali en önemli tarihi şahsiyettir. Daha da önemlisi, kendisi ve soyundan gelenlerin masum olduğuna inanılan Hz. Ali'nin, Hz. Muhammed'den sonra bütün Müslümanların imamı ve halifesi olması gerektiği fikri İmâmîyye Şiası'nın bir iman esasıdır.¹⁹⁸ Şii düşüncesi ve kültürü bütün olarak bu esas üzere bina edilmiştir.¹⁹⁹ Haliyle bu inanç her şeye sirayet etmiş, birçok konuda belirleyici olmuştur. Buna bağlı olarak Hz. Ali tarihsel kişiliğinin ötesinde bir role bürünmüştür. İlgili ya da ilgisiz pek çok olay onu merkeze alarak anlatılmıştır. Hz. Peygamber'in hayatını inceleyen siyer adeta onunla birlikte Hz. Ali'nin de hayatını anlatmak için kurgulanmıştır.²⁰⁰ Bunun yanı sıra Ehl-i beyt kavramı İmâmîyye Şiası tarafından önemsenen ve Hz. Ali'nin imametini ve masumiyetini ile birlikte vurgulanan bir diğer husustur.

¹⁹⁶ Belâzürî, *Ensâbu'l-Esrâf*, Beyrut, 1996, II, s. 345-359.

¹⁹⁷ Abdülaziz Sachedina, "Allah'ın Velisi ve Peygamberin Vasisi On İki İmamcı Şii İnancında Ali Bin Ebî Tâlib", *Tarihten Teolojiye İslam İnançlarında Hz. Ali* (Ed. Ahmet Yaşar Ocak), Ankara, 2014, s. 3.

¹⁹⁸ İbn Bâbeveyh Şeyh Sadûk Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali el-Kummî, *el-İ'tikâdât*, Kum, 1413, s. 93.

¹⁹⁹ Hasan Onat, *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiilği*, İstanbul, 2016, s. 29; Metin Bozan, "Şii Literatürde Hz. Ali", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 2011, C. III, S: 5, s. 29; Abdülaziz Sachedina, 4.

²⁰⁰ Tarif Khalidi, *Images Of Muhammad*, 129; Sönmez Kutlu, "Hz. Peygamber'i Anlamada Tarihsel Muhammed İle Menkabevî Muhammed'i Birbirinden Ayırmanın Önemi", s. 33.

Ehl-i beyt'in tanımı, kapsamı ve konumu ile ilgili çok farklı yaklaşımlar söz konusudur. Mezheplerin bu kavramla alakalı görüşlerin oluşmasında belirleyici rolü bulunduğu gibi mezheplerden bağımsız olarak farklı fikirlere sahip âlimlerin sayısı azımsanmayacak kadar çoktur.²⁰¹ İmâmiyye Şiası'na göre Ehl-i beyt Hz. Peygamber, Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ile onun soyundan gelen dokuz imamı kapsamaktadır. İmâmiyye, Ehl-i beyt için genellikle "ıtre" kavramını kullanmaktadır.²⁰² *Bihârü'l-Envâr*'daki risalet öncesini anlatan rivayetlerin çoğunda Hz. Ali ve Ehl-i beyt, Hz. Peygamber'le birlikte ya doğrudan ya da dolaylı olarak zikredilmiştir. Söz konusu vurguda Hz. Ali'nin hem anne hem de baba tarafından Haşimî olmasının etkisi vardır. Nitekim babası Ebu Tâlib ile annesi Fatıma bt. Esed'in babaları kardeşlerdir. Ebu Talib, Hâşim'in oğlu Abdülmuttalib'in, Fatıma da diğer oğlu Esed'in çocuğudur.²⁰³ Hz. Ali böyle bir evlilikten doğmuşken kendisi de yine bir Hâşimî olan Hz. Peygamber'in kızı Fatıma ile evlenmiştir. Yani onun çocukları olan, İmâmiyye'nin ikinci ve üçüncü imamları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin de her iki taraftan Hâşimî ailesine mensuptur. İmâmiyye'nin soya verdiği önem ve Hâşimoğulları sülalesine özellikle Abbasîlere ve Tâlibîlere nazaran Alevî kola üstünlük tahsisinde böyle bir akrabalık altyapısının etkisi vardır.

Hz. Muhammed'in yaratılanların ilki olduğu ve her şeyin ondan neşet ettiği fikrine dayanan Nûr-ı Muhammedî ya da Hakikat-i Muhammediyye teorisinde İmâmiyye Şiası'na göre Hz. Ali mütemmim bir cüzdür. Allah'ın konuştuğu ilk kelimenin nur olması ve bundan Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin yaratılması, Hz. Adem yaratılmadan önce Hz. Peygamberle birlikte Hz. Ali'nin var olması, Hz. Adem'in yaratılmasıyla onun sulbüne

²⁰¹ Ehl-i beytin kapsamı ve konumu ile ilgili farklı görüş ve değerlendirmelerin özeti için bkz. Sönmez Kutlu, "Ehl-i Beyt Sembolik Kapitalinin Tarihi Süreç İçinde Semerelendirilmesi", *İslâmiyyât*, Ankara, 2000, C. III, S: 3, s. 99-120; Faruk Ömer Fevzi, "Ehl-i Beyt Kavramı Üzerine", Çev. M. Bahaüddin Varol, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Konya, 2000, S. 9, s. 397-404; Hasan Gümüšoğlu, "Ehl-i Sünnet ve İmamiyye Şiasının Ehl-i Beyt Kavramına Yükdükleri Anlamlar", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, C. XVIII, Sayı: 2, s. 291-318.

²⁰² İbn Bâbeveyh, *İ'tikâdât*, 93, 94.

²⁰³ İbn Sa'd, *Tabakât*, X, 51.

konup temiz sulblerde gezdirilmeleri ve birinin Abdullah'ın diğerinin de Ebu Talib'in sulbünden dünyaya gelmeleri *Bihâr*'da birçok yerde anlatılmıştır.²⁰⁴ Nûr-ı Muhammedî ile ilgili bazı rivayetlere Hz. Ali'nin yanı sıra Hz. Fatıma, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve onun soyundan gelen imamlar yani Ehl-i beyt de dâhil edilmiştir. Böylece Hz. Peygamberle birlikte on dörde ulaşan Ehl-i beyt mensuplarının sayısı ile ilgili hadis metinleri *Bihâr'ül-Envâr*'da karşımıza çıkmaktadır.²⁰⁵ Aynı şekilde eserdeki rivayetlerin birinde Ehl-i beyt imamlarından altıncı imam Ca'fer es-Sâdık (148/765) yer, gök yaratılmadan önce siz neredeydiniz sorusuna muhatap olmuş. O da bu soruya “*Adem yaratılmadan elli bin yıl önce arşın etrafında Allah'ı tesbih eden ı ışık tanecikleriydik*” şeklinde mukabelede bulunmuştur.²⁰⁶ Bunun daha ileri boyutunu ise ünlü âlim Ebu Ca'fer et-Tûsî (460/1067)'nin *Emâlî* adlı hadis eserinden alınan rivayette görmek mümkündür. Bu rivayete göre Hz. Peygamber, kendisinin Allah'ın nurundan yaratıldığını, Ehl-i beyt'inin de kendi nurundan yaratıldığını, Ehl-i beyt'i sevenlerin de onların nurundan yaratıldıklarını, diğerlerinin ise ateşten yaratıldıklarını açıklamıştır.²⁰⁷ Yani Hz. Peygamber'in hasâisinden (özgü) sayılan ve farklı kültürlerin etkisiyle İslam kültürüne girmiş bulunan Nûr-ı Muhammedî inanişinde sadece Hz. Ali ve Ehl-i beyt değil doğrudan Şia'ya da bir gönderme vardır. Nitekim bu rivayetin hemen altında yine *Emâlî*'den alınan bir başka haberde Hz. Peygamber'in kendilerinin ve Şialarının cennette çok güzel bir karışıma sahip çamurdan yaratıldıklarını, bu çamurdan olmayanların kendilerinden olmadıklarını dile getirmiştir.²⁰⁸

Nûr-ı Muhammedî rivayetlerinde çoğu İmâmiyye tarafından benimsenmiş Hz. Ali'ye dair sıfatlar geçmektedir. Ca'fer es-Sâdık'tan gelen bir rivayete göre diğer varlıklar

²⁰⁴ Meclisî, *Bihâr*, VI, 6-10; Krş, Mahmud Erol Kılıç, *Hermesler Hermes*, İstanbul, 2017, 127.

²⁰⁵ Meclisî, *Bihâr*, VI, 13.

²⁰⁶ Meclisî, *Bihâr*, VI, 7.

²⁰⁷ Meclisî, *Bihâr*, VI, 12. Rivayetin metninde diğerlerinin ateşten yerine ateşte oldukları şeklinde bir kullanım vardır. Fakat dipnotta fi harf-i ceri yerine min harf-i cerinin başka bir nüshada kullanıldığı ifade edildiği için bu mana verilmiştir.

²⁰⁸ Meclisî, *Bihâr*, VI, 12.

yaratılmadan iki bin yıl önce Allah'ın elleri arasında parlayan nuru gören melekler bu nurun ne olduğunu sormuşlar, Allah da onlara bu nurun kendi nurundan meydana geldiğini, aslının nübüvvet, fer'inin ise imamet olduğunu vahyetmiştir. Rivayetin devamında Allah meleklerle nübüvvetin kulu ve elçisi Muhammed'e, imametinin ise velisi (dostu) ve hücceti Ali'ye ait olduğunu bildirmiştir. Asıl dikkat çeken husus rivayetin sonunda Allah'ın “eğer bu ikisi olmasaydı yarattığımı yaratmazdım” buyurmasıdır.²⁰⁹ Rivayetin son cümlesi bazı kaynaklarda geçen ve muhakkik ulema tarafından sahih olmadığı beyan edilen meşhur *levlâke hadisine*²¹⁰ benzemektedir. İki rivayet arasındaki en önemli fark *levlâke* (sen olmasaydın) yerine *levlâhümâ* (o ikisi olmasaydı) ifadesinin geçmesidir. Örnek olarak sunduğumuz bu rivayet, yukarıdan beri anlatmaya çalıştığımız İmâmîyye Şiası'nın konuya yaklaşımını en açık bir şekilde göstermektedir. Mahlûkatın varoluş nedeni sadece Hz. Muhammed'e bağlanmamış, Hz. Ali'nin de Hz. Peygamber'le bu noktada aynı konumda olduğu açıkça ortaya konmuştur. Bu rivayetin öncesinde ve sonrasında yer alan Nûr-ı Muhammedî ile alakalı diğer rivayetlerde Hz. Peygamber'in nübüvvetine dair hususlar belirtilirken, Hz. Ali'nin payına ise vasîlik, cesaret, fesahat ve kazâ (yargılama/hukuk) gibi görev ve niteliklerin düştüğü ifade edilmiştir.²¹¹ Yani rivayetlerde Hz. Ali ve Ehl-i beyt'e yönelik mutlaka bir vurgu, işaret ve ima gözden kaçmamaktadır. *Bihârü'l-Envâr*'da yer alan çeşitli Şîh tefsir kaynaklarından iktibas edilmiş rivayetlerde bezm-i eleste Hz. Ali'nin imameti ve müminlerin emirliğiyle ilgili söz alınmıştır.²¹²

²⁰⁹ Meclisî, *Bihâr*, VI, 9. Bu rivayet İbn Bâbeveyh Şeyh Sadûk'un *Me'âni'l-Ahbâr* adlı eserinden iktibas edilmiştir. Bu rivayet pek çok İmâmî kaynaktan bulunmaktadır.

²¹⁰ لو لآك لو لآك لما خلقت الافلاك (Sen olmasaydın, alemleri yaratmazdım). Hz. Peygamber'in Allah katındaki değerini ortaya koymak için söylenmiş fakat literatüre kutsî hadis olarak girmiş bir söz. Güvenilir hadis kaynaklarında bulunmamakla beraber bazı eserlerde zikredilmiştir. Aclûni bunun sahih olmadığını ancak mana olarak doğru olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Aclûni, *Keşfu'l-Hafâ*, Beyrut, t.siz, II, 164.

²¹¹ Meclisî, *Bihâr*, VI, 9, 10.

²¹² Meclisî, *Bihâr*, VI, 11.

Hz. Muhammed'in beklenen peygamber olduğunu bildiren rivayetlerin pek çoğunda Hz. Ali'ye dair bilgiler bulunmaktadır. Bu bağlamda sözü dinlenen ve saygı gören bir haham, Hz. Peygamber'in babasını ortadan kaldırmak isteyen Yahudilere Allah'ın takdirinin değişmeyeceğini, gelecek peygamberin yakınları içerisinde bir yardımcısının olacağını ifade etmiştir. Şüphesiz söz konusu rivayette ismi geçerse de kastedilen kişi Hz. Ali'den başkası değildir.²¹³

Hz. Muhammed'in anne babasının Müslüman olduklarının ispatı sadedinde yer verilen bir rivayette Hz. Peygamber mezarlarından kalkarak şehadet getiren ebeveyninden Hz. Ali'nin velayetini de tasdik etmelerini istemiştir. Rivayete göre Hz. Ali bu hadisede Hz. Peygamber'in yanında bulunmuş ve olanlara tanıklık etmiştir.²¹⁴

Hz. Peygamber'in isimleri ve vasıfları anlatılırken Kur'an ayetlerine sıkça atıfta bulunulmuştur. Kummî (343/954) ve Kuleynî (329/941)'den yapılan iktibaslarda Şems Suresinde geçen güneşin Hz. Peygamber'i, ayın Hz. Ali'yi temsil ettiği vurgulanmıştır. Yine Kummî'nin tefsirinden alınan başka bir rivayette ise Tîn Suresinde üzerlerine yemin edilen incirin Hz. Muhammed'i, zeytinin Hz. Ali'yi, Sînâ Dağı'nın Hasan ve Hüseyin'i, güvenilir belde tabirinin ise diğer imamları temsil ettiği iddia edilmiştir.²¹⁵

Hz. Peygamber'in hayatındaki en önemli zamanları anlatan rivayetlerde Hz. Ali'ye Şia tarafından verilen değer yansımalarını görmek mümkündür. Hz. Muhammed doğduktan sonra Kâbe içerisinde Kureyş'e hitaben bir ses işitilmiştir. Onun uyarıcı ve müjdecî gibi vasıflarının sayılmasının ardından, kendisinden sonra insanların en hayırlılarının soyundan gelenler olduğu vurgulanmıştır. Hz. Muhammed'in nesli

²¹³ Meclisî, *Bihâr*, VI, 39-40.

²¹⁴ Meclisî, *Bihâr*, VI, 46.

²¹⁵ Meclisî, **Bihâr**, VI, 216.

yeryüzünde olduğu sürece insanların dünyada azaba duçar olmayacakları da eklenmiştir.²¹⁶

Doğumla ilgili başka bir rivayette ise Fatıma bt. Esed, Ebû Tâlib'e Hz. Muhammed'in doğumunu müjdelediğinde, eşi ona “*sen de onun vezirini, vasîsini doğuracaksın*” şeklinde karşılık vermiştir. Hatta bazı rivayetlerde bu doğumun kaç sene sonra olacağı bile ifade edilmiştir. Söylenen süre Hz. Peygamber ile Hz. Ali'nin yaş farkına tekabül etmektedir.²¹⁷ Küçük yaşlarda annesi ve dedesini kaybeden Hz. Muhammed, evleneceği zamana kadar Ebu Talib'in evinde yaşamıştır. Bu zaman zarfında amcası ve yengesi ondaki hususiyetleri fark etmişlerdir. Rivayetlere göre Hz. Peygamber'in sahip olduğu olağanüstü yetenekler ve güzel ahlakı özellikle yengesinde onun gibi bir çocuğa sahip olma hissiyatı uyandırmıştır. Hatta bir gün Allah'a “*Göklerin rabbi Allah'ım beni Muhammed'e kardeş olacak bir erkek çocuğu ile rızıklandır*” diye dua etmiş ve o gece Ebu Tâlib'le ilişkiye girdiğinde Hz. Ali'ye hamile kalmıştır. Hz. Ali hiçbir zaman putlara yaklaşmamış ve onlara secde etmemiştir.²¹⁸

Hz. Peygamber'in Hira mağarasında vahiy öncesi geçirdiği günler için **gaybet** tabiri kullanılmış ve bu durumu sadece Hz. Ali'nin bildiği ifade edilmiştir.²¹⁹

2. Rüya Motifi

Rüya ve yorumuna tarih boyunca hemen hemen bütün din, kültür ve medeniyetler tarafından değer atfedilmiştir.²²⁰ Haliyle rüyalar tarihin de konusu olmuş ve hatta tarih

²¹⁶ Meclisî, **Bihâr**, VI, 113.

²¹⁷ Meclisî, **Bihâr**, VI, 119.

²¹⁸ Meclisî, **Bihâr**, VI, 146.

²¹⁹ Meclisî, *Bihâr*, VI, 638.

²²⁰ İsmail, Taşpınar, *Dinler Tarih ve Sembolizm*, İstanbul, 2017, s. 132; Annamari Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, İstanbul, 1999, s. 53; Hasan Avni Yüksel, *Türk İslam Tasavvuf Geleneğinde Rüya*, İstanbul, 1996, s. 13-17;

yazıcılığının unsurlarından biri haline gelmiştir.²²¹ Sembolik değeri haiz olması sebebiyle pek çok tarihi olayın anlatımında rüyalara başvurulmuştur. Özellikle mitolojik, epik ve destansı anlatımlarda rüyaların daha fazla kullanıldığı görülmektedir. Rüyalar yapısı itibariyle bu tarz anlatımlarla da benzeşmektedir.²²²

Diğer din ve kutsal kitaplarda olduğu gibi İslam kültür ve medeniyetinde de rüyalara önem verildiğini belirtmemiz gerekir. Rüyaların tabiriyle alakalı pek çok eser kaleme alınmıştır. Bütün din ve kültürlerde olduğu gibi İslâm âlimleri rüyaları anlamlandırmaya yönelik birtakım teoriler geliştirmişlerdir.²²³ Öncelikle Kur'an-ı Kerim'de anlatılan bazı kıssalarda rüyalara çok mühim bir yer verildiğine özellikle işaret etmeliyiz. Bu kıssalarda bahsedilen rüyalar peygamberlerin, yakınlarının yahut çevrelerindeki insanların gördüğü rüyalar olup yaşanan hadisatın gidişatına büyük tesirleri olmuştur. Kronolojik olarak baktığımızda Saffât Suresinin ilgili ayetlerinde Hz. İbrahim'in rüyasında oğlunu kurban ettiğini görmesi ve bunun gereğini yerine getirecekken Allah tarafından büyük bir kurbanlıkla müjdelenmesi anlatılmaktadır.²²⁴ Kur'an'ın meşhur kıssalarından olan ve içinde bulunduğu sureye adını veren Yusuf kıssasında da rüyalar ve yorumları belirleyici bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Hz. Yusuf rüyasında güneş, ay ve on bir yıldızın kendisine secde ettiğini görmüş, babası Yakup Peygamber oğlunu rüyasını kimseye anlatmaması hususunda ikaz etmiştir. Kıssanın sonunda babası, annesi ve kardeşlerinin şükran duygularıyla Mısır'da önemli bir mevki edinen Hz. Yusuf'u selamlamaları üzerine Hz. Yusuf gördüğü rüyanın tezahür ettiğini babasına hatırlatmıştır. Yine kendisine rüyaları tabir etme mucizesi verilen Hz. Yusuf'un yorumladığı rüyalar kıssada anlatılan diğer örneklerdir. Zindandaki iki mahpus

²²¹ Ahmet Güneş, "Tarih, Tarihiçi ve Meşruiyet", *OTAM*, S. 17, 2005, s. 23.

²²² Erich Fromm, *Rüyalar, Masallar, Mitolar*, Çev. Aydın Arıtan, Kaan H. Ökten, İstanbul, 1992, s. 16; H. Hande Duymuş Florioti, Elvan Eser, "Kutsal Kitaplar ve Mitolojik Kaynaklar Işığında Eski Yakındoğu'da Rüya Olgusu ve Algısı Üzerine", *Turkish Studies*, Ankara, 2013, C. 8, S. 2, s. 73.

²²³ İlyas Çelebi, "Rüya", *DİA*, İstanbul, 2008, C. XXXV, s. 309-310.

²²⁴ Saffât, 100-113.

arkadaşının gördüğü rüyaları ve Mısır kralının gördüğü rüyayı tabir eden Yusuf peygamberin yorumları aynen çıkmış ve kendisine haklı bir şöhret kazandırarak zindandan kurtulup Mısır idaresinde önemli görevler üstlenmesini sağlamıştır.²²⁵ Elbette bu olay Kur'an'dan önceki semavi kitaplar tarafından da ele alınmaktadır.²²⁶

Hz. Peygamber'in gördüğü ve Hudeybiye Antlaşması'yla Müslümanların umre yapmak üzere Mescid-i Haram'ı ziyaret etmelerinin ve Mekke'nin fethinin önünün açılmasına yorulan rüyası Kur'an'da bahsedilen bir başka tarihi vakadır.²²⁷ Vahyin geliş şekillerinden birinin de rüyalar olduğu kaynaklarımızda geçmektedir.²²⁸ Yine Hz. Peygamber'in bi'setten altı ay kadar önce gördüğü ve o gecenin sabahında aynen çıkan rüyaları onun peygamberlik vazifesine hazırlık süreci olarak değerlendirilmiştir.²²⁹ Öte yandan eldeki eserlerden hareketle tarihte yaşanmış pek çok önemli olayın arkasında rüyaların bulunduğunu öne sürmek abartılı bir iddia değildir. Nitekim bir devletin temellerinin atılmasında, bir fetih hareketinde, savaş kararı alınmasında, bir sulh yapılmasında²³⁰ daha da öze inerek evlilik, doğacak çocuk, çocuklara verilecek isim vs. konularında çoğu zaman rüyalara özellikle atıfta bulunulduğunu belirtmek gerekir. Bu sayede rüyaların insanları motive eden gücünden faydalanılırken, yaşananlara da adeta bir kutsiyet izafe edilmiştir. Az önce ifade ettiğimiz gibi tarihte meydana gelen pek çok olayın en büyük sebebi ve olayların akışını doğrudan etkileyen özellikte olmalarından dolayı rüyalar tarih yazıcılığının vazgeçilmez bir motifi haline gelmiştir.²³¹ İslam dünyasına bakıldığında da tarih ve hadis kaynaklarının rüya rivayetleri bakımından oldukça zengin olduğu görülecektir. Rüyaların bir bilgi kaynağı olup olmadığı hem İslam

²²⁵ Yusuf suresi

²²⁶ Tevrat, *Tekvin*, 37/ 1-11.

²²⁷ Fetih, 27; Ebu Osman Amr b. Bahr el-Câhiz, *el-Osmâniyye*, Beyrut, 1991, s. 78; Vakıdî, *Meğâzî*, Beyrut, 1989, II, 507, 572, 607, 623.

²²⁸ İbn Hişam, *Sîre*, I, 234;

²²⁹ İbn Hişam, *Sîre*, I, 234; Buharî, *Kitâbu't-Tâbir*, 1.

²³⁰ Hakan Öztürk, "İbn Haldûn'da Rüya Motifi ve Devlet Kuruluşlarında Rüya Motifi", *Uluslararası İbn Haldun Sempozyumu (1-3 Kasım, 2013)*, Edt. Mesut Okumuş, Ömer Dinç, Çorum, 2015, s. 649.

²³¹ Güneş, 23; Fatma Yıldırım, "İslami Destanların Rüya Motifi Bağlamında Geçiş Dönemleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2016, C. 9, S. 46, s. 157, 158.

bilginleri hem de mezhepleri tarafından tartışılmış ve değerlendirmeler sonucunda rüyalarla ilgili farklı farklı tasnifler yapılmıştır.²³² Kelami, felsefi ve psikolojik yönleri olan bu tasniflerden ziyade bu çalışmada bizi rüyaların tarihi vakalarla ilişkilendirilmesi ilgilendirmektedir. Ayrıca İmâmiyye Şiası'nın rüyalara yaklaşımı ve onlara yükledikleri anlam tezimiz açısından önem arz etmektedir.

Eldeki veriler, İslam bilginlerinin yukarıda bahsettiğimiz Kur'an-ı Kerim ayetlerini ve Hz. Peygamber'in hadislerini, rüyaları bilgi kaynağı olarak değerlendirilmesini sağlayan bir zemin olarak kullandıklarını göstermektedir.²³³ Bu temel üzerine tarihsel süreçte bina edilen yorumlar ve üretilen argümanlarla, rüyaların değeri daha da artmıştır.²³⁴ Diğer ilim adamları gibi İmâmiyye Şiası'na mensup alimler de rüyalarla ilgili çeşitli tezler ortaya koymuşlar, tarihi vakaları anlatan eserlerinde rüya rivayetlerine sıkça yer vermişlerdir. Hatta diğerlerine nazaran rüyalardan daha çok yararlanmışlardır diyebiliriz. Mezhebin ezoterik, batınî ve sembollere aşırı önem atfeden yapısının bunda rolünün olduğunu ifade edebiliriz. Son dönem Şîî ilim adamlarından Mirza Hüseyin Tabersî (ö. 1330), dört cilt olarak kaleme aldığı eserinde pek çok rüyayı aktarmış, rüyalarla ilgili ayrıntılı bilgiler vermiştir. Müellif, Hz. Muhammed, önceki peygamberler ve on iki imama ait rüyaları bir araya getirerek böylece kendine göre sadık rüyaları bir araya toplamıştır.²³⁵ Bu hacimli eserden de İmâmiyye'nin rüyalara verdiği değer ve yüklediği anlam anlaşılmaktadır.

Bihârü'l-Envâr'da içinde rüyaların geçtiği rivayetlere çok sık müracaat edilmiştir. Kritik zamanlarda ve önemli hadiselerin arifesinde genelde bir rüya motifine yer verilmiştir. Sadece Hz. Peygamber'in hayatının anlatıldığı bölümlerde değil, o doğmadan

²³² Seyyid Muhammed el-Hüseyinî eş-Şirâzî, *er-Ru'yâ fi'l-İslâm ve'l-Menâmât*, Kerbela, 2006, s. 12,13.

²³³ İbn Hazm, *Fasl*, Kahire, t.siz, I, 64.

²³⁴ Metin Eren, "Sembol Dilinin Bir Örneği Olarak Rüyalar: Türk Kültüründe Ölüm Yorumlanan Rüyalar", *Turkish Studies*, 2010, C. 5, S. 4, s. 1077.

²³⁵ Bkz. Mirza Hüseyin et-Tabersî, *Dâru's-Selâm fi mâ Yeteallaku bi'r-Ru'yâ ve'l-Menâm (IV Cilt)*, Kum, t. siz.

önce yaşanan pek çok olayda da rüyaların belirleyici bir fonksiyonu olmuştur. Mesela Hz. Peygamber'in dedelerinden Hâşim bazı geceler Kâbe'yi tavaf eder ve Allah'tan sahip olduğu nuru aktaracağı çocuğu kendisine vermesi için dua edermiş. Böyle bir gecede rüyasına giren kişi, Selma bt. Amr ile evlenmesini tavsiye etmiştir. Onun temiz biri olduğu, ona yüklü bir mehir vermesi gerektiği zira kadınlar arasında eşi benzerinin bulunmadığı rüyada kendisine söylenmiştir. Taşdığı nurun sahibi, soyundan gelecek peygamberin bu evlilikle ortaya çıkacağı da rüyasında ona bildirilmiştir. Hâşim de kendisine dört bir yandan, hatta soylu ailelerden evlilik teklifleri gelmesine rağmen atalarından tevarüs ettiği nuru layıkıyla taşıyacak kıza bu rüya sayesinde karar vermiştir.²³⁶ Aynı şekilde Abdülmuttalib babası Hâşim gibi Kâbe ile ilgili görevleri üzerine aldıktan sonra bazı geceler Harem'de uyumuştur. Bu gecelerin birinde rüyasına giren Nuh ve İbrahim peygamberler *“biz bu ağacın altında gölgelenmeye geldik, ne mutlu onunla gölgelenene ve ne yazık ki ondan uzak kalanlara”* demişlerdir. Korkuyla rüyadan uyanan Abdülmuttalib'in rüyasını yorumlayan bir kâhin, bunun bir müjde olduğunu hiç kimseye nasip olmayacak bir hayrın ona ulaşacağını söylemiştir. Ona soyundan gelecek kişinin doğudan ve batıdan herkesi davet edeceğini, ona uyanlara rahmet, uymayanlara azap olacağını eklemiştir. Bu rüyadan sonra rahatlayan Abdülmuttalib, takip eden günlerde avda içtiği çok soğuk ve tatlı bir sudan sonra eşi Fatıma bt. Amr ile birlikte olmuş, hamile kaldığında da Abdülmuttalib'in alnındaki nur eşine geçmiştir. Bu gebelikten Hz. Muhammed'in babası Abdullah doğmuş ve nihayetinde nur ona intikal etmiştir.²³⁷

Pek çok kaynakta geçen ve meşhur olan zezem kuyusunun Abdülmuttalib tarafından bulunup ortaya çıkarılması da bir rüyanın neticesinde meydana gelmiştir.²³⁸ Ayrıca bu kuyunun kazılması esnasında da Abdülmuttalib'in gördüğü bir rüya

²³⁶ Meclisî, *Bihâr*, VI, 20.

²³⁷ Meclisî, *Bihâr*, VI, 25.

²³⁸ Meclisî, *Bihâr*, VI, 35, 36.

Kuleynî'nin (ö. 329/941) *Kâfi* adlı eserinden aktarılmıştır. Abdülmuttalib'in rüyasına heybetli, otoriter, saç ve siması güzel, elbisesi yeni, hoş kokulu bir adam girmiştir. Bu adam Abdülmuttalib'e Arapların en üstünü olduğunu, zira soyundan peygamberin ve velinin ve esbatın (Hz. Yakup'un oğulları ve onların kabileleri gibi on iki imama atıf olabilir) çıkacağını söylemiştir.²³⁹

Rüyalar etkisini Hz. Peygamber'in babası Abdullah'ın hayatında da sürdürmüştür. Abdullah b. Abdülmuttalib kâbus denilebilecek çok karışık rüyalar görmüş ve uykusundan korkarak uyanmıştır. Rüyada gördüklerini babasına anlatmış, Abdülmuttalib de oğlunu rüyanın tevili için o sırada Abdullah'ı öldürme niyetiyle Mekke'ye gelmiş olan Yahudilerin yanına götürmüştür.²⁴⁰

Başka bir rivayette ise Hz. Muhammed'in annesi Amine'nin doğumun yaklaştığı günlerde gördüğü bir rüyadan bahsedilmektedir. Buna göre Amine'ye yaratılmışların en üstününe, en faziletlisine hamile olduğu bildirilmiştir.²⁴¹

Konuyla ilgili farklı rivayetler bulunsa da Hz. Peygamber'in sütannesinin kim olması gerektiği de rüya ile annesi Amine'ye tavsiye edilmiştir.²⁴² Hz. Peygamber sütkardeşleriyle koyun otlatmaya gittiğinde tek başına bir dağa çıkmış ve o dağda meleklerin tavsiyesiyle uykuya dalmıştır. Uykusunda bir rüya görmüştür. Bu rüyada Hz. Muhammed'in kafasının üstünden çok kalın gövdeli, sık dalları ve yaprakları olan upuzun bir ağacın göğe doğru devamlı yükselirken kökünün de çok sağlam olduğunu müşahade etmiştir. O esnada bir ses Hz. Peygamber'e seslenerek bu ağacın ne olduğunu biliyor musun şeklinde sormuştur. Hz. Muhammed bilmediğini söylediğinde, *bu ağaç sensin, dalları da Ehl-i beyt'in* şeklinde karşılık vermiştir.²⁴³ Rüya kültü burada da devreye

²³⁹ Meclisî, *Bihâr*, VI, 70.

²⁴⁰ Meclisî, *Bihâr*, VI, 40, 41.

²⁴¹ Meclisî, *Bihâr*, VI, 113.

²⁴² Meclisî, *Bihâr*, VI, 161; Krş. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 471.

²⁴³ Meclisî, *Bihâr*, VI, 153.

girmiş ve Hz. Muhammed'in nübüvvetine ve Ehl-i beyt'in faziletine yönelik büyük bir katkı sunmuştur.

3. Yahudi Fıtnesi

İranlı yönetmen Mecid Mecidî'nin yönetmenliğini yaptığı, ülkemizde "Hz. Muhammed: Allah'ın Elçisi" ismiyle yayınlanan sinema filmi 2016 yılında gösterime girerek izleyiciyle buluşmuştu. Hz. Peygamber'in çocukluk döneminin anlatıldığı filmdeki önemli ayrıntılardan biri de Yahudilerin gelecek peygamberle ilgili faaliyetleriydi. Bu faaliyetler doğumdan önce onun hangi ailede, ne zaman doğacağını tespit ve engelleme, doğumundan sonra ise Hz. Peygamber'i ortadan kaldırmaya yönelikti. *Bihârü'l-Envâr* incelendiğinde Mecidî'nin filmi çekerken beslendiği literatür ve rivayetler karşımıza çıkmaktadır.

Bihârü'l-Envâr'daki rivayetler dikkate alındığında Yahudilerin Hz. Peygamber'e olan düşmanlığı o dünyaya gelmeden çok önce başlamıştır. Buna göre Yahudiler ilk olarak Hz. Muhammed'in dedesinin babası Haşim'le büyük ninesi Yesribli Selma'nın evlilikleri esnasında yaşananlara müdahil olmuşlardır. Rivayetlerde bu olayın Yahudilerin düşmanlığının başlangıcı, bir bakıma miladı olduğu açıkça ifade edilmiştir.²⁴⁴ Buna göre Yesribli Hazrec kabilesinin Neccaroğulları kolundan Amr kızı Selma'yı rüyasından aldığı işaretle istemeye giden Haşim b. Abdimenaf, şehirde ilgi uyandırmış ve alnındaki nurla insanların dikkatini çekmiştir. Şüphesiz bu duruma şahit olan ve onun sahip olduğu özellikleri fark edenler arasında şehirde yaşayan Yahudiler de yer almaktadır. Onun Tevrat'ta bahsedilen özellikleri taşıdığını anlayan Yahudiler çok üzülmüşlerdir. Hatta bazıları din adamlarından birine sizi ağlatan nedir diye sorduğunda,

²⁴⁴ Meclisî, *Bihâr*, VI, 21.

soyundan sizin kanınızı dökcek ve size gelecek olan kan dökücünün çıkacağı bu adamdır cevabını almışlardır. Bunun üzerine bu evliliğe engel olmak için her şey yapacaklarını söylediklerinde ise aynı din adamı bunun mümkün olmayacağını, emrin göklerden geldiğini hatta Cebrail'in getirdiğini ifade etmiştir. Onlar da Haşim'e olan gerçek duygularını gizleyerek, bu nuru söndürmek için çabalayacaklarını, beyan etmişlerdir. Rivayete göre bu olayla Yahudilerin Hz. Peygamber'e olan düşmanlığı başlamıştır.²⁴⁵

Selma'nın babası Mekkelilerden şeytanın araya girmesiyle mehir olarak çok fazla şey isteyince ve her defasında verilenleri azımsayarak yenilerini talep edince taraflar arasında tartışma ve gerilim yaşanmıştır. Bu esnada orada bulunan dört yüz Yahudi ve kırk Mekke'li ayağa kalkarak birbirlerine kılıç çekmişlerdir. Haşim arkadaşlarına kılıçlarını indirmelerini bu yaşananların rüyasının tevili olduğunu söylemiştir. Ancak bir süre sonra o ve arkadaşları hep birlikte Yahudilere hücum etmişler ve yetmiş kadar Yahudi'yi öldürmüşlerdir. Bu esnada Haşim, Yahudilere “*şeytan sizi yoldan çıkardı*” diye seslenmiştir. Onların bütün engellemelerine rağmen Selma'yla evlenen Haşim, hamile eşini bırakıp Şam'a doğru hareket etmeden önce eşiyile bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmada Selma bt. Amr'a doğacak çocuklarını, evliliklerini engellemeye çalışan Yahudilerden korumasını tembih etmiştir. Selma, eşine söz verdiği gibi bu hususta gereken özeni göstermiş ve çocuğunun doğumunu gizlemiştir. Yahudiler onu ilk gördüklerinde kendilerine ileride zarar verecek kişinin nurunu yüzünde taşıdığını bildiklerinden düşmanlık ve hınçla dolmuşlardır. Şeybe (Abdülmuttalib) yedi sekiz yaşlarına ulaşınca amcası onu Mekke'ye götürmek üzere Yesrib'e gelmiştir. Amca yeğen şehirden gizlice çıkmak isterlerken yetmiş kişilik Yahudi grup peşlerine düşmüş, onları öldürmek istemiştir.²⁴⁶ Doğruluğunu başka bir kaynakla karşılaştırmanın mümkün olmadığı, sadece İbn Habîb'in (ö. 245/860) *el-Munemmak* adlı eserinde rivayet ettiği bir

²⁴⁵ Meclisî, *Bihâr*, VI, 20.

²⁴⁶ Meclisî, *Bihâr*, VI, 26.

bilgiye göre, Hâşim b. Abdümenaf Hayber Yahudilerinden bir evlilik yapmıştır. Bu evlilikten Sayfi ve Ebu Sayfi adında iki oğlu dünyaya gelmiştir. Muhtemelen o öldükten sonra aynı kadınla kardeşi Muttalib de evlenmiş, onun ise Mahreme adlı bir oğlu olmuştur.²⁴⁷ Bu bilgiye gerek Muhammed Hamidullah gerekse ülkemizin önemli Yahudilik uzmanlarından Nuh Arslantaş eserlerinde yer vermiştir.²⁴⁸

Abdümttalib'in zezem suyunu gün yüzüne çıkarma karşılığında adadığı ve kuranın isabet ettiği oğlu Abdullah da Hayberli bir Yahudi kâhinenin tavsiyesi ile yüz deve karşılığında kurban olmaktan kurtulmuştur.²⁴⁹ Bu bilgiler ışığında Hâşim ve soyundan gelenlerin Yahudilerle yakın ilişkileri olmuştur. Buna rağmen sadece *Bihârü'l-Envâr*'da değil, birçok İslami kaynakta Yahudilerin Hz. Peygamber daha hayatta yokken başlayan ve doğumundan sonra da devam eden düşmanlıklarından bahsedilmiştir.²⁵⁰ Özellikle Yesribli Arapların büyük oranda Müslüman olması ve Mekkeli muhacirlerin de bu şehre hicret etmeleriyle Yahudilerin yapılan anlaşmlara rağmen her fırsatta Hz. Peygamber ve Müslümanlara yönelik düşmanca tavır sergiledikleri tarihi bir gerçekliktir. Nitekim şehirde yaşayan üç Yahudi kabilesiyle yapılan gazveler de onların bu anlaşmlara uymamalarından ve Müslümanları her defasında arkadan vurmaya çalışmalarından ya da hakaretlerinde dolayı meydana gelmiştir. Medine döneminde Müslümanlarla Yahudiler arasında yaşananlar bilindiği gibi Kur'an ayetlerine de yansımıştır. Yahudilerin geçmişte peygamberlerine yaptıkları zulümler, kötü seciyeleri ve başlarına gelen felaketler bu ayetlerde konu edilerek, nüzul asrının şahidi olan ve Hz. Peygamber'e güçlük çıkararak Medineli Yahudilere adeta kendi geçmişleri hatırlatılmıştır.²⁵¹ Belki de

²⁴⁷ İbn Habîb, *el-Munemmak fî Ahbâri Kureys*, Beyrut, 1985, s. 402.

²⁴⁸ Krş. Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, Çev. Mehmet Yazgan, İstanbul, 2004, s. 492; Nuh Arslantaş, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, İstanbul, 2016, s. 83. Bu iki yazar Mahreme'nin de annesi gibi Hayber Yahudilerinden Dâse adlı bir kızla evlendiğini ifade etmişlerdir. Fakat bu bilgiyi biz *el-Munemmak*'ta bulamadık.

²⁴⁹ İbn Hişam, *Sîre*, I, 108.

²⁵⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 99.

²⁵¹ Örnek ayetler için bkz. Bakara, 40-105; Mâide, 20-26; A'râf, 103-157, 159-172; Yunus, 75-93; Taha, 25-35; Şuarâ, 10-61; Nenl, 7-14; Kasas, 3-42; Saffât, 114-122; Mü'min, 23-45; Duhân, 17-37; Zuhruf, 46-56; Zâriyât, 38-42; Nâziât, 15-26.

bunun etkisiyle Müslüman müellifler tarafından birarada yaşanan bu dönemden önceki zaman dilimlerine yönelik Yahudilerle ilgili bir çıkarımda bulunulmuş veya inşa faaliyetine girilmiştir. Bu tarz rivayetlere *Bihârü'l-Envâr*'da da çok sık denk gelmekteyiz.

Yahudilerin Hz. Peygamber'in dedelerine yönelik düşmanlıkları babasının doğumuyla ona yönelmiştir. Meşhur kurban hadisesinde Abdullah'ın kesilmediğini gören Yahudi din adamları hayal kırıklığına uğramıştır. Bir yemek hazırlatıp tebrik etmek maksadıyla Abdülmuttalib'in evine göndermişlerdir. Asıl maksatları evdekilere özellikle Abdullah'a zarar vermek olduğu için, yemeğe zehir katmışlardır. Evdekiler tam yemeği yiyecekleri sırada yemek dile gelmiş ve fasih bir şekilde beni yemeyin, ben zehirliyim demiştir. Müellife göre bu olağanüstü hadise Hz. Peygamber'in nuruna delalet etmektedir.²⁵²

Bihâr'da anlatılanlara baktığımızda Yahudilerin Hz. Muhammed'in dünyaya gelmesini engellemeye ve ona olan düşmanlıklarını göstermeye yönelik faaliyetleri yukarıdakilerle sınırlı kalmamıştır. Şam bölgesinin Yahudi din adamları bir araya gelerek Hz. Peygamber'in doğumu hakkında konuşmuşlar, Yahya b. Zekeriyya peygamberin cübbesinden kan aktığını, böylece kılıç sahibinin ortaya çıkmasının yaklaştığını, nurlarının görüldüğünü aralarında istişare etmişlerdir. İlmine güvendikleri, yaşı ilerlemiş Ürdün'ün köylerinden birinde yaşayan bir hahama gitmişler, durumu anlatmışlar ve bu kişi diğerlerine *sizi rahatsız eden nedir* diye sormuştur. Onlar da kitaplarımıza baktığımızda kralların kendisiyle savaştığı, ortaya çıkmasıyla ızdırap ve mahviyet yaşayacağımız bu kan dökücünün özelliklerini buluyoruz demişlerdir. *O, ortaya çıkmadan ne yapabiliriz sana danışmaya geldik* diyerek eklemiştir. O da *“Kim Allah'ın murat ettiği bir şeyi değiştirmeyi isteyebilir ki, bunu ancak cahil ve mağrur*

²⁵² Meclisî, *Bihâr*, VI, 39.

kimseler yapabilir. Bahsettiğiniz kişi Allah'ın katında belirlenmiştir. Onu nasıl değiştirebilirsiniz, o kâhinlerin kehanetini yok edecek, haçları yıkacak, onun yakını ve veziri olacak.” şeklinde cevap vermiştir. Onun sözlerini duyduklarında korkmuşlar ve sinirlenmişlerdir. İçlerinden Heyyûba b. Dâhûra isimli azılı kâfir bir haham çıkmış ve “*Bu adamın yaşı büyük ama bunamış, aklını yitirmiş, bunun sözlerini dinlemeyin. Şu ağacı görüyorsunuz, onu kökünden kesseniz bir daha biter mi? Eğer siz bu adamın soyundan geleceği atalarını öldürürseniz ondan niye korkasınız ki? Şimdi yapmanız gereken onun ortaya çıkacağı Mekke'ye bir ticaret seferi düzenlemeli ve bu arada onları yok edecek planı hazırlamalısınız.*” demiştir. Onun sözü üzerine bir ticaret kervanı oluşturup yola çıkmıştır. Yolda onları caydıracak bazı sözler işittiklerinde Heyyûba, o vadide şeytanların ve kâhinlerin çok bulunduğunu ve hangi amaçla yola çıktıklarını bildikleri için kendilerini yoldan çevirmeye çalıştıklarını söyleyerek onlara cesaret vermiştir.²⁵³

Karmakarışık rüyalar gören Hz. Peygamber'in babası Abdullah, rüyasını babasına anlatmıştır. Bunun üzerine Abdülmuttalib, *insanlar senin yüzündeki bu nura haset ediyorlar. Ancak yeryüzündeki insanlar ve cinler bir araya gelseler bir şey yapmaya güçleri yetmez. Çünkü o, son peygambere ait Allah'tan sana bir emanettir. Şam'dan bir grup Yahudi din adamı burada bulunuyor. Onlar hikmet ve marifet sahibidir. Gel, yanlarına gidelim, rüyayı onlara anlat* demiştir. Abdülmuttalib ve Abdullah'ı karşılarında gören Yahudiler çok şaşırılmışlar. Abdullah rüyasını anlatınca öfkeleri daha da artmış ama bu hislerini gizlemişlerdir. Rüyanın çok karışık ve tevil edilemez olduğu yönünde sözler söyleyip, Abdülmuttalib'i öven ifadeler kullanıp, baba oğlu uğurlamışlardır. Abdülmuttalib de oğlu Abdullah'ı alarak onların yanından ayrılmıştır. Bu olaydan sonra Yahudiler sürekli Abdullah'ı ortadan kaldıracak fırsatı kollamışlardır. Abdullah'ın o günlerde av tutkusu başlamıştır. Onun bu hobisi adeta Yahudilerin aradıkları fırsatı

²⁵³ Meclisî, *Bihâr*, VI, 39, 40.

ellerine getirmiştir. Yalnız başına avlanırken yakaladıkları Abdullah'ı ortadan kaldırabileceklerini düşünmüşlerdir. Hemen harekete geçmişler. Onu dar bir geçitte kıstırmışlardır. Abdullah sayıları kalabalık olan Yahudilerle korkusuzca mücadele etmiştir. Allah'a kendisini bu durumdan kurtarması için yalvarmış, o sırada en önde Ebu Talib, Hamza, Abbas olmak üzere Benî Haşim ve Mekke'nin gençleri oraya gelerek Abdullah'a yardım etmişler ve onu Yahudilerin elinden kurtarmışlardır.²⁵⁴ Yaşlarının Abdullah'tan epey küçük olduğu hatta Hz. Peygamber'den birkaç yaş büyük oldukları bilinen Hamza ve Abbas'ın isimlerinin burada geçmesi üzerinde düşünülmesi gereken bir durumdur. Zaten Meclisî, Hamza'nın Hz. Muhammed'den dört yaş büyük ve Ebu Leheb'in cariyesi Süveybe tarafından emzirilen sütkardeşi olduğunu bildiren farklı bir habere eserin ilerleyen bölümlerinde yer vermiştir.²⁵⁵ Başka bir rivayette ise Abdullah tek başına avlanırken Yahudiler onu yüzündeki nurdan tanıyarak öldürmek istemişlerdir. Hepsi ona hücum ettiklerinde aynı bölgede avlanmakta olan Vehb b. Abdümenâf, Abdullah'ın yardımına koşmuş, o esnada çok sayıda melek onlarla birlikte hareket etmiş ve Yahudileri kovalamışlardır. Daha sonra Abdülmuttalib gelmiş, Vehb de kızı Amine'yi Abdullah'a vermeyi teklif etmiş ve nikâhları kıyılmıştır.²⁵⁶

Hz. Peygamber'in annesiyle Yesrib'te bulunduğu sırada başından geçen ve kendi dillinden aktarılan bir olaya *Bihârü'l-Envâr*'da tesadüf ediyoruz. Hz. Muhammed, Neccaroğullarından Nâbiğa'nın evinde kalırlarken bir Yahudi'nin sık sık gelerek kendisine baktığından söz etmektedir. Bir gün kendisini yalnız bulunca ismini sormuş, o da Ahmed diyerek karşılık vermiştir. Sonra Hz. Peygamber'in sırtına bakmış ve onun "bu, bu ümmetin peygamberidir" şeklindeki sözlerini Hz. Muhammed işitmiştir. Ardından bu adam, Hz. Peygamber'in dayılarının yanına giderek onlara haber vermiş,

²⁵⁴ Meclisî, *Bihâr*, VI, 40, 41.

²⁵⁵ Meclisî, *Bihâr*, VI, 122.

²⁵⁶ Meclisî, *Bihâr*, VI, 47.

onlar da annesi Amine'ye durumu anlatmışlardır. Telaşlanan Amine bt. Vehb, oğlunu da alarak Yesrib'den ayrılmıştır.²⁵⁷

4. Olağanüstülükler

Çalışmamızın önceki başlıklarının birinde İmâmiyye'nin Hz. Peygamber'in hayatıyla ilgili yaklaşımını belirleyen faktörler arasında yüceltmeci tavrıdan bahsetmiştik. Söz konusu tavrın en önemli sonuçlarından birisi Hz. Muhammed'le ilgili olağanüstü haberlerin zaman geçtikçe çoğalması ve Müslüman kültürünün ayrılmaz bir parçası olmasıdır.²⁵⁸ Pek çoğu olağanüstü nitelikleri haiz olan bu rivayetler Hz. Peygamber'in sadece risalet dönemiyle sınırlı kalmamış, tezimizde incelediğimiz peygamberlik öncesi dönemi de içine alacak şekilde genişlemiştir. Hz. Muhammed bi'set öncesinde Mekke toplumunda güvenilirliği ve dürüstlüğüyle bilinen bir kişiydi. Bu sebeple kendisine **Muhammedü'l-Emîn** denilmekteydi. Bunun dışında Mekke'nin ileri gelenlerinden birisi olmadığından çok fazla tanınan veya faaliyetleri yakından takip edilen bir kimse de değildi.²⁵⁹ Nübüvvet görevinden sonra insanların dikkatini çekmiş, yapıp ettikleri takip edilir olmuştu.²⁶⁰ Yavaş yavaş etrafında insanların toplanmasıyla da yaşadıklarına şahit olanların sayısı artmıştı. Hz. Peygamber'in davranışlarının kendisine inananlar açısından örnek teşkil etmesi ve onların merak ettiği hususlara verdiği cevaplar onun hayatıyla ilgili pek çok ayrıntının bilinmesini sağlamıştır. Özellikle peygamberliğin Medine dönemi bu açıdan daha mümbit olmuştur. Hz. Peygamber'in hayatıyla ilgili bilgiler daha rahat öğrenilmiş ve yayılma imkânı bulmuştur. Hz. Muhammed'in kendisine tabi olanların her açıdan rehberi olması Müslümanları onu daha dikkatli izlemeye, ondan

²⁵⁷ Meclisî, *Bihâr*, VI, 50.

²⁵⁸ İslamoğlu, *Üç Muhammed*, İstanbul, 2004, s. 26.

²⁵⁹ Ahmet Önkâl, "Tarafsızlık Problemi", 193; Mehmet Özdemir, "Muhammed b. Abdillâh", 111.

²⁶⁰ Mehmet Özdemir, "Muhammed b. Abdillâh", 112.

bilmediklerini öğrenmeye, sorularını ona sormaya ve işlerini onunla istişare etmeye sevk etmiştir. Ashabın bu çabaları neticesinde elde ettikleri verileri daha sonraki kuşaklara aktarmalarıyla Hz. Muhammed birçok müellifin belirttiği gibi *hayatının değişik yönleri az ya da çok kayıt altına alınmış, hakkındaki en özel bilgiler ve en ince ayrıntılar bilinen, yegâne insan olmuştur.*²⁶¹

Hz. Muhammed'in hayatının peygamber olmadan önceki kırk yılı çok fazla bilinmediği halde kaynaklara bakıldığında bu dönemle ilgili azımsanmayacak sayıda rivayetin bulunduğunu görmekteyiz. Bu rivayetlerin büyük bir kısmı ise olağanüstü olaylardan söz etmektedir.²⁶² Hz. Peygamber'in hayatıyla ilgili olağanüstü anlatımlar ve uydurma rivayetler nadir de olsa İslam tarihinin erken dönemlerinden itibaren ortaya çıkmıştır. Bu haberler hemen her alanda telif edilen eserlerde kendilerine yer bulmuştur. Zamanın ilerlemesiyle bu neviden rivayetlerin nitelikleri ve nicelikleri artmış ve çeşitlenmiştir.²⁶³ Yani ilk yazılan kitaplardaki olağanüstü haberlerle sonrakiler arasında büyük farklar vardır. Bir de buna teşekkürlerini tamamlayarak öğretilerini netleştiren fırkaların kendilerine göre bir tarih tezi ortaya koymalarını ve bu uğurda birçok uydurma rivayeti kullanmalarını eklememiz gerekir. İslam mezhepleri içerisinde mezhebi doktrinini sağlamlaştırma ve diğer mezhepleri eleştirme adına en fazla haber uydurma yoluna giden mezhebin Şia olduğu iddia edilmektedir.²⁶⁴ Batınî karakterli yapısından dolayı olağanüstü olaylara Şia'nın ayrıca önem verdiği unutulmamalıdır.²⁶⁵ Bütün bu gerekçelerle Hz. Peygamber'in risalet öncesi dönemine dair olağanüstü olayları anlatan rivayetler birçok kaynaktan olduğu gibi İmâmiyye Şiası'nın en hacimli hadis ansiklopedisi olan *Bihârü'l-Envar*'da da kendisine geniş yer bulmuştur. Eserin Hz. Muhammed'in

²⁶¹ John Davenport, *An Apology For Mohammad and The Koran*, Londra, 1969, s. 1; Mehmet Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, Ankara, 2010, s. 13-14.

²⁶² Emine Demil, *Hz. Peygamber'in Risâlet Öncesi Hayatına Dair Rivayetler*, Ankara, 2017, s. 17.

²⁶³ Mehmet Özdemir, "Siyer Yazıcılığı Üzerine", 135.

²⁶⁴ Şaban Öz, *Hz. Peygamber'in Sîretiyle ilgili Mevzû Haberlerin Tarihi Değeri*, İstanbul, 2017, s. 32.

²⁶⁵ Cemil Hakyemez, *Şia'da Gaybet İnancı ve On İkinci İmam El-Mehdî*, Ankara, 2016, s. 46; Mehmet Özdemir, "Siyer Yazıcılığı Üzerine", 141.

hayatını ve kişiliğini inceleyen ciltlerindeki başlıkların bazılarında olağanüstü olayları merkeze alan bir kurgu yapılmıştır.

Hz. Muhammed'in yaratılanların ilki ve Hz. Adem yaratılmadan kendisinin peygamber olduğu, her şeyin onun nurundan yaratıldığı düşüncesi başlı başına harikuladelikler barındırmaktadır. Bu düşünce başta mutasavvıflar ve İslam felsefecileri olmak üzere birçok müellifin eserlerinde işlenmiştir.²⁶⁶ Nûr-ı Muhammedî teorisi denen bu görüşle ilgili *Bihârü'l-Envâr*'da onlarca rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetlerde sadece Hz. Muhammed'e vurgu yapılmamış, Hz. Ali ve Ehl-i beyt de teorinin ayrılmaz birer parçası olmuştur.

Nûr-ı Muhammedî ile başlayan olağanüstü kurgu Hz. Muhammed'in son peygamber olarak gönderileceğinin anlatıldığı tebşîrât rivayetleriyle de devam etmiştir. Hz. Peygamber'le sınırlı kalmayıp bütün atalarını ve soyundan gelen Ehl-i beyt üyelerini de konu edinen bu rivayetlerde onlarla ilgili çok sayıda olağanüstü vaka anlatılmaktadır.²⁶⁷ Bu vakalar hem onların masumiyetine ve mucizeler gösterecek derece yüce insanlar olduklarına hem de Hz. Muhammed'in nübüvvetine ve geleceğine delalet etmektedir.²⁶⁸ Böylece geçmişten geleceğe olağanüstü olaylar silsilesiyle hayatı örülmüş bir Hz. Muhammed imajı karşımıza çıkmaktadır. Hz. Peygamber'in dedelerinden Haşim'in Yesribli Neccaroğullarından Selma bt. Amr ile yaptığı evliliğe giden süreçte anlatılanlar pek çok olağanüstü hadiseyi ihtiva etmektedir. Hâşim'in evleneceği kızın ismini rüyada görmesi, bu kızın kim olduğunu kardeşi Muttalib'in bilmesi, kız isteme niyetiyle Şam'a doğru Kureyş'in kervan çıkarması, Yesrib'e girdiklerinde Haşim'in nurundan her yerin aydınlanması meydana gelen olağanüstü hadiselerin bazılarıdır. Şeytanın Selma'yı ve babasını bu evlilikten vazgeçirmek için ihtiyar bir kimse kılığında

²⁶⁶ Mahmut Çınar, *Nûr-ı Muhammedî*, 97-136.

²⁶⁷ Meclisî, *Bihâr*, VI, 19; Mehmet Özdemir, "Siyer Yazıcılığı Üzerine", 141.

²⁶⁸ Meclisî, *Bihâr*, VI, 29.

girmesi, Yahudilerin bu evliliğe engel olmaya çalışmaları ve dört yüz Yahudi'ye karşı kırk Kureyşli'nin galip gelmesi takip eden diğer sıra dışı hadiselerdir. Evlilikten sonra bunlara benzer olaylar devam etmiştir. Gazze'de ölen Haşim'in geride bıraktığı hamile hanımı Selma'dan doğan oğlu Şeybe, Mekke'den gelen Kureyş'in Benî Haris koluna mensup biri tarafından yüzündeki nurdan dolayı tanınmıştır. Bu şahsın Şeybe'nin Mekke'deki amcalarına haber vermesiyle Haşim'in kardeşi Muttalib yeğenini almaya gitmiştir. O da aynı şekilde hiç görmediği yeğenini hemen tanımıştır. Annesinin izin vermesiyle amcasıyla Mekke'ye giren Şeybe yani Abdülmuttalib tüm insanların dikkatini çekmiştir.²⁶⁹

Abdülmuttalib çocukluğundan beri babasının yerini almak üzere yetiştirilmiştir. Kureyş içerisinde sözü dinlenen ve güvenilen bir lider olarak öne çıkmıştır. Eserde Abdülmuttalib'in hayatı da olağanüstü olayların ön plana çıktığı bir şekilde sunulmuştur. Öncelikle Abdülmuttalib gördüğü rüyalarda pek çok kere soyundan büyük bir insanın geleceği müjdesini almıştır. Abdülmuttalib'in Kâbe'yi yıkmak üzere Mekke'ye gelen Yemen Kralı Ebrehe'nin karşısına çıktığında ordudaki fillerin onu selamlaması, onun önünde saygıyla eğilmeleri sıradışı bir hadisedir. Olayın devamında görünmeyen bir ses Abdülmuttalib'in yüzündeki nur sebebiyle Mekke ahalisinin kurtulacağına haberini vermiştir. Bu gaipten gelen ses başka vakalarda da ortaya çıkmıştır. Mesela Hz. Peygamber'in babası Abdullah ile develer arasında yapılan kura çekiminde develerin sayısı yüze çıkarılınca ancak kura develere isabet etmiş, o esnada Kâbe'nin içinden bir ses *Allah sizin kurbanınızı kabul etti ve Mustafa'nın çıkması yaklaştı* diyerek seslenmiştir.²⁷⁰ Bu rivayetlerle Hz. Peygamber'in hayatının oturduğu zemin büyüklerinin başından geçen olağanüstü hadiselerden meydana gelmiş, sonraki dönemde yaşananlarla aynı doğrultuda bina edilmiştir.

²⁶⁹ Meclisî, *Bihâr*, VI, 19-29.

²⁷⁰ Meclisî, *Bihâr*, VI, 31, 39.

Hz. Muhammed'in babası Abdullah b. Abdülmuttalib başından geçen kurbanlık olayıyla Mekke'de daha fazla tanınan ve dikkat çeken bir isim haline gelmiştir. Mekkeliler onu *Harem'in Nuru/Kandili* olarak adlandırmışlardır. Bu olayda Abdullah'la develer arasında kura çekilmesini tavsiye eden kâhine de onun isim ve şanınin büyük olacağından bahsetmiştir.²⁷¹ Zaten Abdullah'ın doğumunda da bazı olağanüstü hadiselerden bahsedilmektedir.²⁷² Ava çıktığında kendisini öldürmeye gelen onlarca Yahudi ile çarpışması, yardımına kardeşleri, veya bazı rivayetlerde Vehb. B. Abdümenaf yetişmiştir.²⁷³ Onun cesaret ve yiğitliğini gören Vehb'in kızı Amine'yi onunla evlendirmek istemesi Abdullah'ın yaşadığı birbiriyle bağlantılı sıra dışı olaylardır. Hatta Abdullah'ın hususiyetlerinden o derece etkilenen Vehb b. Abdümenaf, Abdülmuttalib ile konuşurken kızı Âmine'yi ona bir hediye olarak vermek istediğini dile getirmiştir. Mihr-i muaccel ya da mihr-i müeccel herhangi bir mehir talebinde bulunmamıştır.²⁷⁴

Hz. Peygamber'in anne babasının masumiyetini ve Müslümanlığını ispatı nev'inden anlatılan olaylar da pek çok harikuladeliğe barındırmaktadır. Mesela mezarlarından çıkıp Müslüman olduklarını ikrar etmeleri bunlardan biridir. Bu ikrar olayına kimi rivayetlerde Ebu Tâlib de dâhil edilmiştir.²⁷⁵

Hz. Peygamber'in annesinin ona hamile kaldığı gece "*Müjde Ahmed'i yüklendin*" diye bir ses işitmesi, doğduğunda cennette kırmızı yakuttan, yetmiş bin taştan, yetmiş sarayın inşa edilmesi, bütün dağların Ebu Kubeys dağı karşısında tekbir getirerek eğilmeleri abartılı anlatımların bazılarıdır.²⁷⁶ Daha önce ifade ettiğimiz gibi bu ve benzeri haberler genelde Hz. Peygamber'i diğer peygamberlerle karşılaştırmaktan ileri gelmektedir. Mesela bir rivayette Hz. Ali'yle peygamberlerin mucizeleriyle ilgili konuşan

²⁷¹ Meclisî, *Bihâr*, VI, 37, 39.

²⁷² Meclisî, *Bihâr*, VI, 110.

²⁷³ Bunların en önde olanı Ebu Talib ardından Hamza ve Abbas. Bu son ikisinin Hz. Peygamber'le aralarında yaş farkı olmamasına rağmen Abdullah'ı kurtarmaya gitmeleri de bir başka garabettir.

²⁷⁴ Meclisî, *Bihâr*, VI, 43.

²⁷⁵ Meclisî, *Bihâr*, VI, 46-47.

²⁷⁶ Meclisî, *Bihâr*, VI, 113.

bir Yahudi, Hz. İsa'nın beşikteyken konuştuğunu söyleyince o bunu onaylamıştır. Ardından da Hz. Muhammed'in annesinin karnından düşer düşmez sol elini yere koyup, sağ elini kaldırarak hareket ettirdiği dudaklarıyla tevhid lafzını terennüm ettiğini dile getirmiştir.²⁷⁷ Yani bununla Hz. Muhammed'in daha doğar doğmaz konuştuğu işaret edilmiştir. Hz. Peygamber'in doğumunda bunlara benzer birçok olağanüstü hadise kaynaklarda bulunmaktadır. Vakıdî'ye dayandırılan ve İbn Şâzân'ın *Fedâil* adlı eserinden alınan uzun bir rivayet, Hz. Peygamber'in anne babasının evlenmesinden başlayıp doğumundan sonra yaşananlara kadar pek çok olayı ihtiva etmektedir. Aradaki zaman zarfında yani annesinin ona hamile olduğu dönemde, her ay yaşanan pek çok olağanüstü hadise aktarılmıştır. Bu vakaları yaşayan veya şahit olan gerek Mekkelilerle, gerekse başka bölgeden insanlar, Hz. Muhammed'in peygamberliğini müjdeler mahiyetteki bu olayları gelip Abdülmuttalib'e anlatmışlardır. Böylece hem onlar Haşimoğullarından bir peygamberin yakın zamanda çıkacağını öğrenmişler hem de dedesini durumdan haberdar etmişlerdir. Bu rivayetler İbn Sa'd'da bulunmadığına göre muhtemelen ya Vâkıdî'nin kayıp eserlerinden birinden ya da onun sanılan bir eserden aktarılmıştır.²⁷⁸

Sütanesi Halime'nin anlattığı o kadar çok olağanüstü olay ve Hz. Muhammed'de gördüğü meziyet var ki bunlar baya bir yekûn tutmaktadır. İlgili bölümlerde ayrıntılarıyla işleyeceğimiz için burada sadece rivayetlerin genel mahiyetinden bahsetmekle yetineceğiz. Hz. Peygamber'in vücudundan çıkanların (idrâr, gâita vs.) misk gibi kokması, küçük olmasına rağmen kendinden büyüklerin yapabildiklerini başarması, vahşi hayvanlara sözünü dinletmesi, tek başına dağa gidip orada meleklerle tanışıp sohbet etmesi ilk akla gelenlerdir.

Amcası Ebu Talib ile yaptıkları Şam seferinde bulutların onu korumasının yanında yağmur yağmasıyla çölün birden yeşerip mümbit bir araziye dönüşmesi ve meyve

²⁷⁷ Meclisî, *Bihâr*, VI, 113.

²⁷⁸ Meclisî, *Bihâr*, VI, 122-128.

sebzelerin ortaya çıkması, havuzların oluşması başka kaynaklarda pek de rastlanmayan abartılı rivayetlerden biridir.²⁷⁹

Hz. Peygamber'in hayatını veya hasâis ve delâilinin ele alındığı eserlerde Meclisî'nin topladığı rivayetlerin benzerlerini bulmak mümkündür. Mesela Celaleddin es-Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-Hasâisü'l-Kübrâ* adlı eserindeki bazı bâb başlıklarını bize fikir vermesi açısından burada zikredebiliriz. Hz. Adem zamanında okunan ezanda Muhammed adının geçmesi, soyunun Hz. Adem'den itibaren temiz olması, eski taşlara isminin kazınmış olması, onun teşrifi sebebiyle fil ordusuna yapılanlar, beşikteyken ayı işaret etmesi ve konuşması, gözlerinde bulunan mucize ve hususiyetler, teriyle ilgili mucizeler, esnemekten korunması, gölgesinin görülmemesi, dedesinin onun durumunu bilmesi gibi onlarca başlıkta bunlara benzer durumlar anlatılmış, rivayetler bir araya getirilmiştir.²⁸⁰ Süyûtî'nin çağdaşı ve aralarında sıkı bir rekabetin olduğu anlaşılan Kastallânî'nin (ö. 923/1517) Hz. Peygamber'in hayatı ve şahsiyetiyle ilgili yazdığı meşhur eseri *el-Mevâhibü'l-Ledünniyye* ve *Zürkânî*'nin (ö. 1122/1710) ona yazdığı *Şerhu'l-Zürkânî Alâ Mevâhibi'l-Ledünniyye*'de de böyle haberlerden çok sayıda bulunmaktadır. Yine miladi XVI. yüzyılda yaşamış ve Hz. Peygamber'in hayatı, ahlakı ve davranışlarını kendinden önceki pek çok eserden faydalanarak *Sübülü'l-Hüdâ ve'Reşâd* adlı külliyatında toplamış olan Şemseddin Muhammed Şâmî (ö. 942/1536) bu tarz pek çok rivayeti kullanmıştır. Bütün yaratılanların onun hürmetine yaratılması, eski taşlarda isminin yazılı olması, soyunun faziletli ve temiz olması, beşikteyken ay ile konuşması, doğduğu zaman Dicle Nehri'nin suyunun taşması, tükürüğünün güzel kokusu ve tükürüğündeki bazı özellikleri, teri ve hoş kokusu mezkûr eserdeki bu tür bâb başlıklarından sadece birkaçıdır.²⁸¹ Osmanlı coğrafyasında yazılan siyerler veya içerisinde siyer konularının yer aldığı eserlerin geneli de tasavvufi, menkıbevi ve

²⁷⁹ Meclisî, *Bihâr*, VI, 83.

²⁸⁰ Bkz. Süyûtî, *Hasâis*, I. cilt.

²⁸¹ Bkz. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I ve II. ciltler.

olağanüstü anlatımlarla bezelidir.²⁸² Çoğunlukla yüceltmeci, savunmacı bir anlayışa sahip siyer, megazi, şemail ve hasais müelliflerinin bu tavrın bir sonucu olan abartılı rivayetlere eserlerinde bolca yer vermeleri doğal karşılanması gereken bir durumdur. Böyle bir yaklaşımın neticesi de bu şekilde tezahür etmiştir. Deterministçe bir bakış açısına çok fazla teslim olmak istememekle birlikte hali hazırdaki manzara bize bu yorumu yapma imkânını sunmaktadır. Verdiğimiz örneklerden yazarların mezhebi aidiyetlerinin farklı olmasına rağmen eserlerini aynı tarz rivayetlerden oluşturdukları hatta aynı başlıkları kullandıkları görülmektedir. Ancak mensup oldukları mezheplerin boyasının rivayetlerdeki bazen küçük nüanslarda bazense büyük farklılıklarda gün yüzüne çıktığını özellikle belirtmeliyiz.

²⁸² Seyfettin Erşahin, “Osmanlı Toplumunun Hz. Muhammed Hakkındaki Bilgi Kaynakları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi”, *İslami Araştırmalar*, 2005, C. XVIII, S. 3, s. 337. Daha geniş bilgi için bkz. Hatice K. Arpaguş, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslâm Anlayışı ve Kaynakları*, İstanbul, 2015, s. 203-290.

İKİNCİ BÖLÜM TEBŞİRÂT TÜRÜ RİVAYETLER

A. PEYGAMBERLER VE KUTSAL KİTAPLARIN TEBŞİRÂTI

Hz. Muhammed'in son peygamber olarak gönderilmesinin ve sahip olduğu özelliklerin en ayrıntılı şekliyle bilinip kendinden önceki peygamberler ve Kur'an'dan önceki kutsal kitaplar tarafından müjdelendiğine dair Müslümanların güçlü bir kanaati vardır. Bu düşünceyi teyit eder manada yorumlanan Kur'an ayetleri ile bu konuda bilgi veren çok sayıda hadis ve tarih rivayeti mevcuttur.²⁸³ Bu tür rivayetlere ya da naklî delillere tebşîrât veya beşâirü'n-nübüvve adı verilmektedir. Beşâirü'n-nübüvve hem Hz. Muhammed'in peygamberliğini haber veren Kur'an'dan önceki kutsal kitaplardaki metinleri, hem bu bilgileri bir araya getiren eserleri, hem de delâilü'n-nübüvve tarzı kitapların Hz. Peygamber'in risalet görevinden hatta doğumdan önce müjdelendiğini anlatan rivayetlerin yer aldığı bölümlerini ifade etmek için kullanılmaktadır.²⁸⁴

Bihârü'l-Envâr'da tebşîrât bağlamında bazı ayetler zikredilmiştir. Öncelikle bu ayetlerin Arapça asılları verilmiş, ardından da bu ayetlerde yer alan bazı kısımlar her zaman olduğu gibi Tabersî (ö. 548/1154)'nin tefsiri *Mecma'u'l-Beyân*'dan alınan pasajlarla açıklanmıştır. Müellifin Hz. Peygamber'in beşâreti bağlamında dercettiği ayetler şunlardır: 2/Bakara suresi 89, 101, 121, 146, 3/Âl-i İmrân suresi 81 82, 187, 7/A'râf suresi 157, 21/Enbiyâ suresi 105, 26/Şuarâ suresi 196 ve 197, 28/Kasas suresi 44-46 arası ve 61/Saff suresi 6. ve 7. ayetleridir. Meclisî'nin buraya almadıkları da dâhil olmak üzere bu ayetler tebşîrât konusunda İslam bilginlerinin yazdığı pek çok eserde delil olarak kullanılmıştır.²⁸⁵ Sünnî veya Şîî alimler tarafından kaleme alınan tefsirlerde bu

²⁸³ Celil Kiraz, "Hz. Muhammed'in Önceki Kutsal Kitaplarda Müjdelenmesi (Tebşîrât)", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, C. X, S. I, s. 232; Fadıl Ayğın, *Son Peygamberi Müjdelemek*, İstanbul, 2017, s. 17.

²⁸⁴ Kavramsal analiz için bkz. Ayğın, 17-21, 29-32.

²⁸⁵ Karşılaştırmak için bkz. Ayğın, 173-202.

ayetlerin bazılarıyla ilgili herhangi bir yorum farkı bulunmazken, bazı ayetlere veya ayetlerde geçen bazı ibare ve kavramlara farklı anlamlar yüklendiği görülmüştür. Ancak Şîi tefsirlerin hepsinin ayetlere aynı manaları yüklediklerini söylemek de mümkün değildir. Şimdi Meclisî'nin *Bihârü'l-Envâr*'da başta Tabersî'den alıntı yaparak üzerinde durduğu bu ayetlerdeki ibarelerle ilgili Şîi ve Sünnî tefsirlerde hangi yorumların yapıldığını karşılaştırmaya çalışalım.

Âl-i İmrân suresi 81. ayetiyle Ahzâb suresi 7. ayetinde önceki peygamberlerden alınan sözden (misak) bahsedilmektedir. Âl-i İmrân suresi seksen birinci ayette mealen *"Hani, Allah peygamberlerden, "Ant olsun, size vereceğim her kitap ve hikmetten sonra, elinizdekini doğrulayan bir peygamber geldiğinde, ona mutlaka iman edeceksiniz ve ona mutlaka yardım edeceksiniz" diye söz almış ve "Bunu kabul ettiniz mi; verdiğim bu ağır görevi üstlendiniz mi?" demişti. Onlar, "Kabul ettik" demişlerdi. Allah da, "Öyleyse şahit olun, ben de sizinle beraber şahit olanlardanım" demişti."* buyrulmaktadır. Meclisî'nin faydalandığı tefsirlerden Kummî'nin eserinde, bu ayette bahsedilen peygamberin Hz. Muhammed olduğu ifade edilmiştir. Aynı eserdeki bir başka rivayette *"ona mutlaka iman edeceksiniz"* ibaresiyle Hz. Peygamber ve *"ona mutlaka yardım edeceksiniz"* ibaresiyle ise Hz. Ali'ye işaret edildiği ileri sürülmüştür.²⁸⁶ Kummî, A'râf Suresinin 172. ayetinin tefsirini yaparken konuyla olan ilgisi ve benzerliğinden dolayı Âl-i İmrân suresinin 81. ayetini de hatırlatmıştır. Müfessir burada daha önce bu mevzuda kullanmadığı başka bir rivayeti gündeme getirmiştir. O rivayette ise yardım edilecek ve iman edilecek kişinin Hz. Ali olduğu ifade edilmiştir. Mezkûr rivayetlerde yapılan yorumlara göre Allah, elçilerinden kendilerine tabi olan ümmetlerine Ali'nin velayet ve imametini haber vermelerini istemiştir.²⁸⁷ Meclisî'nin kitabında ilk müracaat kaynağı olan Tabersî (ö. 548/1154)'nin tefsirinde bu ayette yer alan ibarelerle ilgili Hz. Ali'yi kasteden herhangi

²⁸⁶ Meclisî, *Bihâr*, VI, 11; Ayrıca krş. Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, I, 159-160.

²⁸⁷ Meclisî, *Bihâr*, VI, 11; Ayrıca krş. Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, I, 359-360.

bir rivayet, yorum veya tevil bulunmamaktadır.²⁸⁸ Kummî, hicri dördüncü asırda yaşamış bir Şîî âlimdir. Onun eserine aldığı bu bilgileri ondan yaklaşık iki asır sonra yaşayan ve Şîa'nın en muteber müfessirlerinden biri olarak kabul edilen Tabersî, ya itibar etmediğinden ya da görmediğinden kullanmamıştır. Görmemesinden ziyade itibar etmemesinin daha doğru olduğu kanaatini taşıyoruz. Ama Ahbârî ekolün mühim temsilcilerinden ve rivayetleri kayıt altına alma hususunda Meclisî'nin hemen ardından gelen adlı eserinde Kummî'nin yaptığı yorumların aynısına ve daha fazlasına yer vermiştir.²⁸⁹

Yirminci yüzyılda yaşamış meşhur İranlı âlim Tabâtabâî (1904-1981) de tefsirinde iman edilecek ve desteklenecek peygamberin Hz. Muhammed olduğunu açıklayan birçok rivayeti sıralamıştır. Kummî ve Ayyâşî gibi ilk dönem Şîî müfessirlerin eserlerinde yer alan rivayetlerde Hz. Ali'ye hamledilen zamirle ilgili Tabâtabâî, onu işaret ettiğine dair bir dayanağın bulunmadığını belirtmiştir.²⁹⁰ Öte yandan meşhur tarihçi ve müfessir Taberî (ö. 310/923) ise ayette geçen iman ve yardım edilecek kişinin Hz. Peygamber, hitabın muhatabının ise Ehl-i kitap olduğunu vurgulamıştır.²⁹¹ Zemahşerî (ö. 538/1144) ise bu ayette geçen ifadeleri tefsirinin karakteristik özelliğinden dolayı gramatik açıdan inceleyerek farklı yorumlar yapmıştır. Ayetin mealinde Hz. Peygamber'i işaret eden bir anlam vermiştir. Ancak ayetin tevilinde daha genel çıkarımlarda bulunmuştur. Müfessir, ayete *ellerinde kitap ve hikmet bulunanların sonradan gelen peygamberi tasdik edecekleri veya etmelerinin vacip olduğu* şeklinde bir mana verilebileceği gibi *“size verdiğim ve onu tasdik eden peygamberin geldiği kitap”* anlamında bir yorum da yapılabileceğini iddia etmiştir. Bu hitabın söz konusu insanlara yönelik olduğu gibi meleklerle yönelik de olabileceğini eklemiştir. Bu açıklamalarda

²⁸⁸ Bkz. Tabersî, II, 268-270.

²⁸⁹ Bahrânî, *el-Burhân fî Tefsiri'l-Kur'an*, Beyrut, 2006, II, 59-63.

²⁹⁰ Tabâtabâî, *el-Mizân fî Tefsiri'l-Kur'an*, Kum, t.sz., III, 339.

²⁹¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, V,

herhangi bir peygamberden ziyade yapılan dilsel tahlillerle ayetteki ibarelerin tam olarak nasıl anlaşılması gerektiği üzerinde durulmuştur.²⁹²

Tebşirât konusunda delil gösterilen ayetlerden bir diğeri de Ahzâb suresi yedinci ayetidir. Bu ayette ise “*Hani biz peygamberlerden sağlam söz almıştık. Senden, Nûh'tan, İbrahim, Mûsâ ve Meryem oğlu İsa'dan da. Evet, biz onlardan sapa sağlam bir söz almıştık.*” buyrulmaktadır. Mutat olduğu üzere Meclisî, bu ayetlerin yorumunu yine Tabersî'den vermiştir. Buna göre Tabersî, ayette geçen önceki peygamberlerin verdiği *sağlam sözlerin*, Hz. Muhammed'in peygamberliğinin ve ondan sonra peygamber gelmeyeceğinin ilan edilmesi olduğunu ifade etmiştir.²⁹³ Eserde Hz. Peygamber'in dilinden Allah ile Hz. İsa arasında gerçekleşen bir diyalog aktarılmıştır. Allah, Hz. İsa'ya insanları, kendisine (Allah) ve mübarek nesli (Fatıma) annenle (Hz. Meryem) birlikte Tuba ile dolu cennette olan Ümmî Peygamber'e inanmaya çağır, diye emretmiştir. Hz. İsa: “*Tuba nedir?*” diye sorunca Allah, “*Altında içenin içtikten sonra asla susamayacağı şerbet pınarının olduğu cennetteki ağaçtır*” karşılığını vermiştir. Hz. İsa, o şerbetten içmek için yalvardığında Allah, bunun mümkün olmayacağını bildirmiştir. Ancak o Peygamber içtikten sonra diğer peygamberlerin, onun ümmeti içtikten sonra da diğer ümmetlerin içebileceğini Hz. İsa'ya beyan etmiştir.²⁹⁴ Başka bir rivayette ise Hz. İbrahim oğlu İsmail'e soyunun bereketlenmesi için dua etmiş ve bu dua kabul edilerek onun soyundan Hz. Muhammed ve on iki imam doğmuştur. Bu iki rivayet Hz. Peygamber'in kendinden önceki peygamberlerle arasında nasıl bir bağ kurulduğunu göstermesi açısından çok kıymetlidir. Ayrıca bu bağlantıdaki Ehl-i beyt vurgusu gözden kaçmamaktadır.²⁹⁵ Hz. Davud'un fetret döneminden sonra sünneti ikame edecek birini gönder diye dua etmesi bir başka örnektir. Hz. İsa'nın iyilik gidecek, benden sonra

²⁹² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, İstanbul, 2016, I, 987, 988.

²⁹³ Meclisî, *Bihâr*, VI, 6.

²⁹⁴ Meclisî, *Bihâr*, VI, 88.

²⁹⁵ Meclisî, *Bihâr*, VI, 88.

Faraklit gelecek, kötülükleri azaltacak, her şeyi size açıklayacak, benim ona şahit olduğum gibi o da bana şahit olacak. Ben size örneklerle geldim, o da teville gelecek şeklinde tebşirata taalluk eden bir başka açıklaması eserin ilgili bölümündedir.²⁹⁶

Hz. Muhammed'den önceki peygamberlerin ve kutsal kitapların Hz. Peygamber hakkında verdiği bilgiler için Meclisî'nin kullandığı ayetlerden biri de A'râf Suresinin 157. ayetidir. Bu ayete göre Tevrat'ta ve İncil'de Hz. Muhammed'in haberinden, özelliklerinden ve nübüvvetinden söz edilmektedir. Meclisî, Tabersî'den yaptığı iktibasta Tevrat ve İncil'in söz konusu kısımlarını eserinde zikrederek delil göstermektedir. Bu bağlamda Tevrat'ın beşinci kitabı *Yasa'nın Tekrarı (Tesniye)*'nin on sekizinci bölümünün, on sekizinci ayetini örnek olarak vermektedir. Burada mealen şöyle söylenmektedir: “*Onlara kardeşleri arasından senin gibi bir peygamber çıkaracağım. Sözlerimi onun ağzından işiteceksiniz. Kendisine buyurdıklarımın tümünü onlara bildirecek.*”²⁹⁷ Diğer ayet ise Eski Ahit'in ilk kitabı *Yaratılış*'tan alınmıştır. Bu kitabın yirmi birinci bölümüyle yirmi beşinci bölümlerinde Hz. İbrahim'in oğlu İsmail ile onun annesi Hacer'den bahsedilmektedir. Alınan kısımlarda İsmail'in soyunun doğacak on iki oğluyla bereketleneceği, onun soyundan da bir ümmet yaratılacağından bahsedilmektedir.²⁹⁸ Diğer ayet grubu ise yine *Yasa'nın Tekrarı* kitabının otuz üçüncü bölümünün ikinci ayetidir : “*Rab, Sina Dağı'ndan geldi. Halkına Seir'den doğdu. Ve Paran (Faran) Dağı'ndan parladı.*”²⁹⁹ Meclisî'nin yararlandığı Tabersî, Tevrat'tan bu ayetleri Hz. Peygamber'in beşaretine delil olarak göstermektedir.³⁰⁰ Hz. Muhammed'in İncil'deki tebşirâtına yönelik bütün bir İslam külliyatında Faraklit ismi üzerinden bir bağlantı kurulmaktadır. Bihârü'l-Envâr da buna müstağni kalmayarak ve Tabersî'nin

²⁹⁶ Meclisî, *Bihâr*, VI, 95.

²⁹⁷ Kutsal Kitap, *Eski Ahit/Yasa'nın Tekrarı*, 18/18, İstanbul, 2016, s. 204.

²⁹⁸ *Eski Ahit/Yaratılış*, 21/13, 25/13-16.

²⁹⁹ *Eski Ahit/Yasa'nın Tekrarı*, 33/2.

³⁰⁰ Meclisî, *Bihâr*, VI, 75.

İncil'den yaptığı iktibaslara yer vermektedir.³⁰¹ Yuhanna İncili'nin on dördüncü bölümünün, on beş, on altı ve yirmi altıncı ayetlerinde, on beşinci bölümünün yine yirmi altıncı ayetinde, on altıncı bölümün on üç ve on dördüncü ayetlerinde Hz. İsa'nın insanlara kendisinden sonra gelecek olan kişinin özelliklerinden bahsedilmektedir. Bu kişi hakikatin ruhudur. Nefsinden konuşmaz, bütün hakikatler için bir uyarıcı/yol göstericidir. İsa Mesih'e şahit olacak ve söylediklerini hatırlatacaktır.³⁰² Az önce ifade ettiğimiz gibi Eski Ahit ve Yeni Ahit'teki bu bilgiler Müslüman âlimlerce Hz. Muhammed'in beşâretine yönelik örnekler kapsamında geçmişten bugüne kullanıla gelmiştir.³⁰³ *Bihârü'l-Envâr*'da da Eski Ahit (Tevrat-Zebur) ve Yeni Ahit (İncil)'de geçen ve Hz. Muhammed'in tebhîratına yorumlanan, bir kısmını yukarıda verdiğimiz örnekler ve daha fazlası bulunmaktadır.³⁰⁴

B. EHL-İ KİTAP MENSUPLARININ VERDİĞİ HABERLER

1. Yahudilere Ait Rivayetler

İmâmiyye Şiası'nın Hz. Peygamber'in tebhîratı ile ilgili itibar ettiği rivayetler incelendiğinde Yahudilerin adının geçtiği haberlerin ilk sırada yer aldığı görülecektir. Bu rivayetlerde Hz. Muhammed'den çok önce babasının ve dedelerinin Yahudilerin dikkatini çektiğine dair bilgiler bulunmaktadır. Hz. Muhammed'in bu kimselerin soyundan geleceğini anlayan Yahudilerin onları ortadan kaldırmak ya da yapacakları evliliklere mani olmak için çaba sarf ettikleri rivayetlerde anlatılmaktadır. Ancak bunun yanında aynı haberler içerisinde bu gayretlerin nafi olduğunu, Allah'ın takdirinin mutlaka yerine

³⁰¹ Meclisî, *Bihâr*, VI, 76.

³⁰² *Yeni Ahit, Yuhanna*, s. 1146-1148.

³⁰³ Fadıl Ayğın'ın *Son Peygamberi Müjdelemek* isimli çalışmasının özellikle üçüncü bölümü buna ayrılmıştır. Geniş bilgi için bkz. Ayğın, 257-475.

³⁰⁴ Meclisî, *Bihâr*, VI, 75-76, 89-90.

geleceğini dile getiren Yahudi bilginlerinin ve din adamlarının varlığını da ifade etmeliyiz.³⁰⁵

Yahudiler, Selma bt. Amr ile evlenmek için Yesrib'e gelen Hâşim b. Abdümenâf'ı gördüklerinde Tevrat'ta yazan özelliklere sahip olduğunu anlayıp gözyaşı dökmüşlerdir. Bunun sebebini soran diğer dindaşlarına, bu adamın soyundan gelecek olan kişi sizin kanınızı dökcektir demişlerdir. Demek ki bu açıklamalara göre Tevrat'ta sadece Hz. Peygamber'in değil atalarının da vasıflarından bahsedilmiştir. Yahudiler bundan sonraki süreçte Hâşim'in Selma bt. Amr ile evliliğine engel olmaya çalışmışlardır. Ancak bütün uğraşlarına rağmen Hâşim ile Selma evlenmişlerdir. Hatta yaşanan süreçte Hâşim'in yanındaki Kureyşlilerle Yahudiler arasında çıkan kılıçlı mücadelede yetmiş Yahudi'nin öldürüldüğü ve Yahudilerin Hz. Peygamber'e olan düşmanlığının o günlerde yaşananlara dayandığı ileri sürülmüştür.³⁰⁶

Şam dolaylarında yaşayan ve Yahudiler tarafından çok saygı gören bir din adamı, Hz. Peygamber'in babası Abdullah'ı öldürmek için yola çıkan Yahudilere Allah'ın takdirinin önüne hiçbir şeyin geçemeyeceğini söylemiştir. Ardından da Abdullah'ın doğacak çocuğunun mutlaka bu görevi yapacağından ve akrabaları arasından onun yardımcısı olacağından bahsetmiştir.³⁰⁷ Burada işaret edilen kimsenin ismi dile getirilmese de Hz. Ali olduğu kolaylıkla anlaşılmaktadır. Meclisî, bu bilgileri Ebu Hasan el-Bekrî'nin eserinden yaptığı uzun iktibasta anlatmıştır. Söz konusu eser Memlûkler döneminde yazılan ve bilinen ilk Türkçe siyer olma vasfını taşıyan Erzurumlu Mustafa Darîr (ö. miladi XIV. yüzyılın sonları)'in yazdığı *Sîretü'n-Nebî* adlı kitabının da en önemli kaynağıdır.³⁰⁸ Ancak Darîr'in kitabında Hz. Peygamber'in akrabaları arasından bir yardımcısının olacağına dair herhangi bir açıklama bulunmamaktadır.

³⁰⁵ Meclisî, *Bihâr*, VI, 39-41.

³⁰⁶ Meclisî, *Bihâr*, VI, 20-23.

³⁰⁷ Meclisî, *Bihâr*, VI, 40.

³⁰⁸ Bkz. Mustafâ Darîr, *Kitâb-ı Siyer-i Nebî*, sad. M. Faruk Gürtunca, İstanbul, 1963, I, 11 vd.

Bihârü'l-Envâr'da Hz. Muhammed'in daha kendisi hayatta değilken büyüklerinin muhatap oldukları tebşirât hadiselerinin sayısı oldukça fazladır. Bunlardan birinde Yemen'e yaptığı ziyaret esnasında dedesi Abdülmuttalib'in bir Yahudi din adamıyla yaşadıkları anlatılmıştır. Abdülmuttalib bu din adamının dikkatini çekmiş ve bu kişi Abdülmuttalib'in burun deliklerinden bakarak onda hem peygamberlik hem de hükümdarlık gördüğünü açıklamıştır. Bunlardan birinin Zühreoğullarında olduğunu gördüğünü ifade etmiştir. Döndüğünde onlardan evlenmesini tavsiye etmiştir. Abdülmuttalib de dönünce Zühreoğullarından Vüheyb'in (metinde Vehb yazıyor) kızı Hâle ile evlenmiştir. Rivayetin aynısı küçük farklarla İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ında da bulunuyor. Fakat İbn Sa'd'daki rivayette bu bilge adamın Yahudi olduğuna dair bir ifade yoktur. Sadece onun yaşlı bir Yemenli olduğu ifade edilmiştir.³⁰⁹

İslam'dan önceki ilahi dinlere mensup insanların Hz. Muhammed'i tanıdıkları, Hz. Muhammed'in onların ellerinde bulunan ve inandıkları kitaplarında bildirilen son peygamber olduğu hususu gündeme geldiğinde ilk akla gelen Kur'an ayetleri Bakara suresinin 146. Ayeti ile A'râf suresinin 157. ayetidir. Bakara suresi 146. ayetinde geçen "*kendilerine kitap verilenler, evlatlarını tanıdıkları gibi onu tanırlar.*" ifadesinin tefsiri sadedinde Kummî'nin eserinden bir rivayet aktarılmıştır. Buna göre Hz. Ömer, Müslüman olmadan önce Yahudilerin önde gelen ilim adamlarından olan ashabdan Abdullah b. Selam'a '*Muhammed'i tanıyor muydunuz (kitabınızda onunla ilgili bir şey var mıydı?)*' şeklinde bir soru yöneltmiştir. İbn Selam da '*Evet, Allah'ın bize tanıttığı vasıflarından tanıyorduk. Sizin aranızda onu gördüğümüzde oğlumuzu tanıdığımız gibi tanırdık.*' diyerek cevap vermiştir.³¹⁰ Bu rivayet, bu ayetin tefsirinde yaygın olarak kullanılan bir rivayettir. Meşhur müfessir ve aynı zamanda kelamcı olan Fahreddin Râzî de *Mefâtihu'l-Gayb* adlı tefsirinde bu ayeti açıklarken aynı rivayeti hatırlatmıştır.³¹¹

³⁰⁹ Meclisî, *Bihâr*, VI, 94; Krş. İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 67.

³¹⁰ Meclisî, *Bihâr*, VI, 77.

³¹¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, IV, 142.

Tabersî, Bahrânî, nihayetinde Tabâtabâî gibi Şia'nın önde gelen müfessirleri de bu ayeti kendilerine kitap verilenlerin çocuklarını tanıdıkları gibi Hz. Muhammed'i bildikleri şeklinde yorumlamışlardır.³¹² Öte yandan bahsettiğimiz bütün bu eserlerden önce kaleme alınmış olan büyük tarihçi ve müfessir Taberî'nin *Câmiu'l-Beyân*'ında bu ayette geçen Ehl-i kitabın çocukları gibi bildiği şeyden kastedilenin Mescid-i Haram olduğudur. Öyle ki müfessirin ayetin tevili sadedinde verdiği çok sayıdaki hadis rivayetinin hepsi bu yorumu teyit etmektedir.³¹³ Esasında söz konusu ayet kible değişikliğini, bunun üzerine dönen tartışmaları ve Yahudilerin bu konuda Hz. Peygamber'e ve Müslümanlara yönelik eleştirilerini tenkit etmek maksadıyla indirilmiş Bakara suresinin 142-151 arasındaki ayet grubunun tam ortasında yer almaktadır. Taberî'yi onaylar şekilde bu ayete aynı manayı veren bir başka müfessir de günümüze kadar ulaşmış ilk tam tefsir olan *Tefsiru'l-Kebir*'in müellifi Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767)'dir.³¹⁴

Görüldüğü üzere bu ayet ilk dönem tefsirlerinde Mescid-i Haram'a yorulurken, sonraki tefsirlerde Hz. Muhammed'i işaret ettiğine yönelik fikir birliği vardır. Aslında bu geçiş çok hızlı olmamıştır. Önceleri sadece Mescid-i Haram, bir süre Mescid-i Haram ve Hz. Peygamber, sonrasında ise tamamen Hz. Peygamber'e evrilen bir süreç yaşanmıştır.³¹⁵ Buna bağlı olarak diğer alanlarda yazılmış eserlerde özellikle delâil, beşâir ve a'lâmü'n-nübüvve tarzı eserlerin pek çoğunda bu ayet bir kanıt olarak öne sürülmektedir. Abdullah b. Selam'ın kahramanı olduğu rivayetle ilginç bir durum söz konusudur. Bakara suresi 146. ayetinde işaret edilenin Mescid-i Haram olduğunu savunan Mukatil b. Süleyman, Taberî, Ferrâ gibi müfessirler, bu sefer En'am suresi yirminci ayetinin tefsirinde Abdullah b. Selam'ın anlattıklarını Hz. Muhammed'in nübüvvetine

³¹² Tabersî, *Mecma'u'l-Beyân*, I, 318; Bahrânî, *el-Burhân*, I, 348; Tabâtabâî, *el-Mizân*, I, 327.

³¹³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, II, 671, 672.

³¹⁴ Mukatil b. Süleyman, *Tefsîr-i Kebîr (IV Cilt)*, Çev. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul, 2006, C. I, s. 136.

³¹⁵ Ömer Cide, "2/146 ve 6/20 Ayetlerinin Tebşîrât Bağlamında Değerlendirilmesi", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Haziran 2017, C. VII, S. XIII, s. 151.n

delil olarak göstermişlerdir.³¹⁶ Bu da tezimizin muhtelif bölümlerinde ifade ettiğimiz gibi sadece *Bihârü'l-Envâr*'da değil İslami kaynakların genelinde Ehl-i kitabın Hz. Muhammed'i fiziksel özelliklerinden tanıdığına dair bir anlayışın egemenliğini doğru çıkarmaktadır. Kimi rivayetlerde çocukluk döneminde fark edildiği, kimi rivayetlerde ise nübüvvet görevinden sonra bunun gerçekleştiği ifade edilmektedir. Ayrıca En'am suresinin yirminci ayeti hakkında ayet grubu ve siyak-sibak çerçevesinde değerlendirme yapanlar burada vahyin işaret edildiği yönünde bir fikre sahiptirler.³¹⁷

Meclisî, *Kitabu'n-Nücûm* adlı eserin Delâilü'n-Nübüvve başlıklı bölümünden başka bir rivayet aktarmıştır. Hassan b. Sâbit, her şeye aklının erdiği yedi sekiz yaşlarında bir çocukken bir Yahudi'nin Yesrib'de bir tepenin üstüne çıkarak diğer Yahudilere, 'bu gece gönderilen Ahmed'in yıldızı doğdu' diye bir duyuru yaptığını anlatmıştır.³¹⁸ Bu rivayet en eski siyerlerden İbn İshak'tan itibaren birçok kaynakta bulunmaktadır.³¹⁹ Yahudi kökenli bir başka isim Kâ'b el-Ahbâr'm (ö. 32/652-653) okuduğu kitaplarda annesinin Hz. Muhammed'e hamile kaldığı gece müjdelenmesinden, doğduğu zaman yaşandığını öne sürdüğü olağanüstü olaylardan ve Hz. Peygamber'in özelliklerinden bahsedilmiştir. Kâ'b, Muaviye'nin yanında bunları anlatırken "itre" kelimesini kullanarak söz konusu kitaplarda Hz. Peygamber'in ve itretinin doğumlarına ait bilgiler bulunduğunu, onun son peygamber ve itretinin de insanların en hayırlısı olduğunu belirtmiştir. Onlar dünyada yaşadığı sürece insanların azaptan korunacaklarını ifade edince Muaviye, Kâ'b'a onun itreti kimdir şeklinde bir soru yöneltmiştir. Kâ'b da bu soruya Fatıma'nın çocuğu karşılığını verince Muaviye'nin yüzü asılmış, dudaklarını ısırması, sakalını karıştırmıştır. Kâ'b şehit olacak iki yavrunun, Fatıma'nın yavrularının da

³¹⁶ Mukatil b. Süleyman, *Tefsir*, I, 535; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IX, 186, 187. Krş. Ömer Cide, "2/146 ve 6/20 Tebşirât", 145.

³¹⁷ Bkz. Ömer Cide, "2/146 ve 6/20 Tebşirât", 150, 151; Mustafa Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali*, Ankara, 2015, s. 163.

³¹⁸ Meclisî, *Bihâr*, VI, 77.

³¹⁹ İbn İshak, *Sîre*, 84.

vasıflarını bulduklarını, onları yaratılanların en şerlisinin öldüreceğini söylemiştir. Muaviye kimin öldüreceğini sorunca, Kureyş'ten bir adam şeklinde cevap vermiştir. Bunun üzerine Muaviye kalkmış ve *kalkan isterseniz, zira biz kalktık* demiştir.³²⁰ Bu rivayet Şeyh Sadûk İbn Bâbeveyh'in *Emâlî* adlı eserinden iktibas edilmiştir. Hz. Peygamber'in beşâreti bağlamında esere alınmış rivayet bir yandan da daha sonra meydana gelecek olayların habercisi ifadeleri barındırmaktadır. *Bihârü'l-Envâr*'da bu tarz birçok rivayet bulunmaktadır. Yani tarihsel olarak birbirinden farklı olayların mezcedildiği çok sayıda rivayet vardır. Ama bu olayların birbirleriyle mutlaka bir şekilde bağlantısı kurulmuştur. Bu durumu değerlendirirken mezhebi kabulleri görmezden gelmek mümkün görünmemektedir.

Hz. Peygamber'in doğduğu gecenin sabahında Ehl-i kitaptan birinin (bazı yerlerde Yahudi olduğu belirtiliyor) bir araya toplanmış olan Kureyş'in ileri gelenlerinin yanına yaklaşarak onlara o gece onların arasında bir doğum olup olmadığını sormuştur. Hayır, cevabını alması üzerine Ahmet isimli, koyu renkli beni olan çocuğun Filistin taraflarında doğduğunu düşünmüştür. O sırada Kureyşli grup o gece Abdullah b. Abdülmuttalib'in oğlunun doğduğunu hatırlamış ve o kişiye bunu söylemişlerdir. Çocuğu görmek isteyince onu götürmüşler ve annesinden onu çıkarmasını istemişlerdir. Âmine, çocuğunun doğunca elini yere dayayıp, kafasını kaldırarak gökyüzüne baktığını söylemiştir. Sonra ondan bir nur çıktığını, bu nur sayesinde Busra saraylarını gördüğünü ve bir sesin kendisine bu ümmetin efendisini doğurduğunu söylemiştir. Ona Muhammed ismini verdiğini, kürek kemikleri arasında beninin olduğunu da sözlerine eklemiştir. Çocuğu ellerine alıp geri annesine verdikten sonra onu tebrik etmişlerdir. Sonra da bu Ehl-i kitaptan olan adam peygamberliğin kıyamete İsrailoğullarından gittiğini, bu çocuğun onları mahvedeceğini dile getirmiştir. Kureyş'e dönerek doğudan batıya herkesin

³²⁰ Meclisî, *Bihâr*, VI, 113.

konuşacağı bir güç elde edeceksiniz diyerek sözlerini tamamlamıştır. Orada bulunan Ebu Süfyan, güç Mudar'a geçmiştir yorumunu yapmıştır.³²¹ Yaklaşık olarak hicretten elli yedi yıl önce yani miladi 565'te doğan Ebu Süfyan'ın Hz. Peygamber'in doğumunda beş-altı yaşlarında bir çocuk olması muhtemeldir. O yaşta bir çocuğun bu ortamda bulunup, böyle bir yorum yapması ise pek mantıklı görünmemektedir.

Ümmü Eymen, Medine'deyken iki Yahudi'nin yanına geldiğini, '*bize Ahmed'i getir*' dediklerini, getirdiğinde ona dikkatlice baktıklarını ve birinin diğerine '*Bu, bu ümmetin peygamberi, burası onun hicret edeceği yer, bu beldeyle savaştan ve esaretten korunacak, büyük güç sahibi olacak*' dediğini aktarmaktadır.³²² Yahudilerin özelliklerini kitaplarında okudukları Ebu Tâlib'in yeğeni yedi yaşındaki Muhammed'in Allah tarafından korunup korunmadığını sınamak için ona haram ve şüpheli şeyler yedirmek istemişler fakat o, bu tuzağa Allah'ın yardımıyla düşmemiştir.³²³

Bihâr'da diğer kaynaklarda olduğu gibi Hz. Peygamber'in nübüvvetini müjdeleyen beşâir türü pek çok rivayet mevcuttur. Burada hepsini zikretmek yerine diğer eserlerden bulunmadığını düşündüğümüz İmâmiyye Şiası'nın farklılıklarını ve zihin yapısını ortaya koyan rivayetleri tercih etmeyi uygun gördük. Yukarıda verdiğimiz rivayetlerden sonra ilginç ve çok dikkat çekici bazı bilgiler içeren bir rivayet örneğiyle konuyu tamamlayalım. Söz konusu rivayetin senedi Ehl-i Beyt'ten oluşmakta ve ataları Hz. Ali'ye dayanmaktadır. Özetleyecek olursak bir Yahudi Hz. Peygamber'e gelerek bildikleri şeylerden sorular yöneltir, Hz. Peygamber de bunlara cevap verir. Bunun üzerine bu kişi Müslüman olur. Çıkardığı beyaz bir parşömende Hz. Peygamber'in bütün söyledikleri vardır. Bunlar Allah'ın Hz. Musa'ya bildirdiği levhalardır. Bu kişi kırk yıldır anlatılanların Hz. Peygamber'i işaret ettiğini görmezden gelerek Tevrat'ı okuduğunu ama

³²¹ Meclisî, *Bihâr*, VI, 118.

³²² Meclisî, *Bihâr*, VI, 50.

³²³ Meclisî, *Bihâr*, VI, 145.

her defasında karşısına yine onun çıktığını itiraf etmiştir. Sorduğum bu zor meselelere Cebrail'in sağında, Mikail'in solunda ve vasinin yanında olarak cevap vereceğini okudum. Hz. Peygamber doğru söyledi diyerek mukabelede bulunmuştur. Ardından da Cebrail sağında, Mikail solunda ve işte vasım Ali b. Ebî Talib yanımda demiştir. Yahudi buna iman etti ve Müslümanlığı güzel oldu.³²⁴

2. Hıristiyanlara Ait Rivayetler

İslam'ın Yahudilerle birlikte Ehl-i kitap şemsiyesi altında topladığı Hıristiyanlar, bu kavramın kullanıldığı Kur'an ayetlerindeki hitabın da doğal muhatabıdır. Bu sebeple onların tavırları, kanaatleri, verdikleri haberler Müslümanlar açısından mühim bulunmuştur. İslam kaynaklarında özellikle tebşirât ile ilgili Hıristiyanlara ait haberlere ayrı bir değer verilmiştir. *Bihârü'l-Envâr*'da Yahudilerin yanı sıra Hıristiyanların da Hz. Muhammed'in vasıflarına ve nübüvvetine yönelik verdiği haberler bulunmaktadır. Belki sayı ve hacim olarak Yahudiler kadar olmasa da keyfiyet açısından Hıristiyanlara ait çok önemli rivayetlerin diğer kaynaklarda olduğu gibi Meclisî'nin eserinde de yer aldığını öncelikle belirtmeliyiz. Ayrıca eserdeki rivayetler göz önünde bulundurulduğunda Yahudilere nazaran Hıristiyanlarla ilgili çizilen portrenin daha yumuşak ve müsamahakâr olduğunu söylemekte fayda var.

Hz. Peygamber'in Hıristiyanlarla ilk karşılaşması henüz bebekken olmuştur. Bir yaşında gözlerinden rahatsızlandığında amcası Ebu Talib onu aynı zamanda hekim olan bir rahibe götürmüş, rahip de Hz. Muhammed'i görür görmez şehadet getirmiştir.³²⁵

³²⁴ Meclisî, *Bihâr*, VI, 77.

³²⁵ Meclisî, *Bihâr*, VI, 155.

Doğruluğu tartışılmakla beraber Rahip Bahira kıssası tefsir, hadis, siyer ve tarih eserlerinin birçoğunda bulunan meşhur bir olaydır. Hz. Peygamber'in peygamberliğini ispat sadedinde kullanılan ve birçok âlimin de itibar ettiği bir rivayettir. Mezkûr hadise *Bihârü'l-Envâr*'da da birçok veçhesiyle birlikte bulunmaktadır. Dolayısıyla İmâmî kültürde de önemli bir yerinin olduğu anlaşılmaktadır. Kıssa, *Bihârü'l-Envâr*'da genelde Şeyh Sadûk İbn Bâbeveyh (ö. 381/991)'in *İkmâlü'd-Dîn ve İtmâmu'n-Ni'me* adlı eserinden alınan rivayetlerle anlatılmıştır. Birbirinden farklı anlatımlara sahip bu haberlerin bazılarında diğer kaynaklarda bulunmayan ziyadeler mevcuttur. Mesela İbn Abbas'a dayanan, onun da babası Abbas'tan, Abbas'ın ise kardeşi Ebu Tâlib'i kaynak gösterdiği bir rivayette Bahira'nın verdiği az bir yemeğin 170 kişiyi tıka basa doyurduğunu öğrenmekteyiz. Aynı şekilde rahip, Kitab-ı Şem'un'dan peygamberin Tihâme bölgesinde çıkacağı, Medine'ye göç edeceği, isminin kavminin içinde Emîn, gökyüzünde Ahmed olacağı ve İsmail b. İbrahim'in soyundan geleceği gibi bazı bilgiler vermektedir.³²⁶ Aynı kaynaktan alınan başka bir rivayette ise daha farklı ifadeler karşımıza çıkmaktadır. Yine Ebu Talib'in kaynak kişi olduğu bu habere göre ise Bahira veda edecekleri sırada çok ağlayarak Hz. Peygamber'e "*Ey Amine'nin oğlu, Arapların seni yalnız bırakacakları, akrabalık bağlarını kesecekleri zaman seninle olsam, sana yardım etsem*" demiştir. Ardından Ebu Talib'e dönerek babasının (Abdülmuttalib) ona verdiği vasiyeti unutmuyarak Hz. Peygamber'e sahip çıkmasını, Kureys'in onu göç ettireceği zaman ondan vazgeçmemesini tavsiye etmiştir. Rivayetin devamı ise gerçekten dikkatleri celp edecek niteliktedir. Bahira, Ebu Talib'e "*Sen ona inanmayacaksın! Ancak senin doğacak çocuğun ona inanacak. Ona çok büyük yardımı olacak. Onun ismi göklerde bahadır, cesur, korkusuz, saçsız bir aslan olarak geçmektedir. O, Arapların seyyidi ve reisidir. İsa peygamberin ashabı onu kitaplardan biliyor.*" demiştir. Bunun üzerine Ebu Talib, Bahira'nın söylediklerini hatta daha fazlasını gördüm diye yorum

³²⁶ Meclisî, *Bihâr*, VI, 83, 85.

yapmıştır.³²⁷ İşin ilginç yanı rivayette Ebu Tâlib'in inanmayacağından bahsedilmesidir. Rivayeti yorumlayan Allâme Meclisî, “*sen inanmayacaksın*” sözünün zahiri imana işaret ettiğini açıklamıştır. Yani Ebu Talib aslında inanıyordu ancak takiiye yaptığı için bunu gizlemekteydi. Bu yaklaşımdan böyle bir mana çıkmaktadır.

Ebu'l-Müveyhib isimli başka bir rahiple ilgili *Bihârü'l-Envâr*'da yer alan rivayet de dikkat çekicidir. Kureyş'ten iki kişi ile karşılaşan rahip onlara yanlarında hemşehrilerinden başka birinin olup olmadığını sorduğunda onlar, Hatice adında bir kadın adına ticaret yapmaya gelen Haşimoğullarından Muhammed isminde bir gençle geldiklerini söylemişlerdir. Rahip, Hz. Muhammed'i görmek istediğini söyleyince onun kendi halindeki bu şahsı niye bu kadar merak ettiğine bir anlam verememişlerdir. Kureyşliler, Muhammed'i Busra çarşısında bıraktıklarını söylemişlerdir. Bunun üzerine rahip onlara Hz. Peygamber'le alakalı çeşitli sorular sormuştur. Onlardan öğrendikleri neticesinde Hz. Muhammed'in yakında gelecek ve insanları tevhid akidesine davet edecek ahir zaman peygamberi olduğunu anlamış ve Kureyşli bu iki kişiye de söylemiştir. Sonrasında ise adına Ali denilen amcası Ebu Tâlib'in oğlunun doğup doğmadığını sormuştur. Onlar bu soruya hayır şeklinde cevap verince, “*Biz Muhammed'in nübüvvet özelliklerini bildiğimiz gibi onun da vasilik vasıflarından haberdarız. O Arapların lideri, sahibi, iki başlı kılıç verilen, isminin hakkını veren, kıyamet günü peygamberlerden sonra yaratılmışların en üstünüdür.*” demiştir. Meleklerin onu bahadır olarak isimlendirdiğini, onun diğer ashab arasında gökyüzünde parlayan güneş gibi olduğunu anlatan methiyeler düzmüştür.³²⁸ Görüldüğü gibi Ehl-i kitap mensuplarının sadece Hz. Peygamber'i değil Hz. Ali'yi de bildikleri ve insanlara haber verdikleri anlaşılmaktadır. İçeriğinde tartışılan unsurlar ihtiva etse de Hz. Peygamber için özel olan beşaret haberlerinde onun isminin yanında Hz. Ali'nin isminin anılması ancak Şia'nın ona yüklediği anlam ve değerle

³²⁷ Meclisî, *Bihâr*, VI, 85.

³²⁸ Meclisî, *Bihâr*, VI, 87.

açıklanabilir. Bu da onun Hz. Peygamber gibi seçilmiş ve ilahi yardıma mazhar bir kişi olduğunun bir göstergesidir.³²⁹

C. CÂHİLİYYE DÖNEMİ ARAPLARINA AİT RİVAYETLER

1. Mekkeli Haniflere Ait Haberler

İslam tarihi kaynaklarında Mekke’de cahiliyye devrinin kötü alışkanlıklarından uzak duran, putlara tapmayan, Hz. İbrahim’in dinine göre yaşamaya çalışan ya da o dinin emir ve yasaklarını öğrenmek isteyen insanlardan bahsedilmektedir.³³⁰ Bu kimseler Hanif olarak adlandırılmıştır. Bu şekilde yaşamaya çalışanlara Hanif denilmekle beraber inandıkları dinin Haniflik olarak nitelendirilmesi ya da Hanifliğin bir din olup olmadığı konusu tartışmalıdır.³³¹ Bazı araştırmacılar Hanifliği Hz. İbrahim’in dini olarak açıklarken³³² bazıları ise Haniflik için din tanımının yapılamayacağını öne sürmektedirler.³³³ Hatta bazı eserlerde Haniflerle ilgili anlatılanların sonradan üretilip siyer ve tarih kitaplarına girdiği iddia edilmektedir.³³⁴ Çalışmamız açısından Hanifliğin ne olduğundan ziyade İslam dini gelmeden önce Hanif olarak nitelendirilen kimselerin Hz. Peygamber hakkında söyledikleri iddia edilen haberlere *Bihârü’l-Envâr*’da ne kadar yer verildiği ve hangi anlamların yüklendiği önemlidir. Varaka b. Nevfel, Ubeydullah b. Cahş, Osman b. Huveyris, Zeyd b. Amr, Kus b. Saide, Ümeyye b. Ebi Salt Hanif olarak ismi geçen Mekkelilerdir.³³⁵

³²⁹ Tarif Khalidi, *Images of Muhammad*, 129.

³³⁰ İbn Hişam, *Sîre*, I, 151.

³³¹ İsmail Cerrahoğlu, “Kur’an-ı Kerim ve Hanifler”, *AÜİFD*, 1963, C. XI, s. 83.

³³² Şaban Kuzgun, *İslam Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Haniflik*, Ankara, 1985, s. 148.

³³³ Cerrahoğlu, “Hanifler”, 84.

³³⁴ M. Şemseddin Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, sad. M. Mahfuz Söylemez-Mustafa Hizmetli, Ankara, 2013, 84.

³³⁵ İbn Hişam, *Sîre*, I, 151; Çağatay, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, 159-169.

Bihârü'l-Envâr'daki bir rivayete göre Bekir b. Vail'den bir heyet Mekke'nin fethi günü Müslüman olduklarını bildirmek ve biat etmek üzere geldiğinde Hz. Peygamber onlara iyi bir hatip olan Kus b. Saide'yi sormuş, onlar da öldüğünü söylemişlerdir. Ukaz panayırında Kus'un insanlara irat ettiği meşhur hutbeyi kendisinin de dinlediğini ifade etmiştir. Sonra onun söylediklerini aktarmış, Allah'ın ona rahmet etmesini dilemiş, mahşer günü tek bir ümmet olarak diriltileceğinden bahsetmiştir. Bu bilgilerden sonra Kus'un Hz. Peygamber'in geleceğini bildiği ifade edilmiş ve İbn Abbas'ın bunu teyit eden sözlerine yer verilmiştir. Hemen altındaki rivayette ise Benî İyad'dan gelen heyet Hz. Peygamber'e şiirlerinden örnekler de sunarak Kus b. Sâide ile ilgili görüşünü sormuşlardır. Müellif verdiği rivayetlerin sonunda Kus ile ilgili olarak şu bilgiyi aktarmaktadır: *O, Cahiliyye devrinde bi'sete inanan ve asaya dayanan ilk kişiydi. 600 yıl yaşadı. O Peygamberi ismiyle ve nesebiyle biliyordu. Onun çıkacağını müjdeliyordu. Takiyyeyi kullanıyordu ve onu vaaz ettiği etrafındaki insanlara tavsiye ederdi.*³³⁶ Kus ile ilgili yapılan yorumda mezhep etkisi açıkça ortada durmaktadır. Meclisî eserinde Câhiliyye döneminde Allah'a ve ahiret gününe inanıp putlardan uzak duran Kus b. Sâide hakkında yaşadığı devirde ilk inanan, asaya yaslanan, 600 yıl yaşayan, peygamberi ismi ve nesebiyle bilen, onun çıkışını insanlara müjdeleyen, takiyyeyi kullanan ve vaazları esnasında insanlara onu tavsiye eden bir kişi olduğuna dair bilgi vermektedir.³³⁷ Bunun üzerine Kureyş, Abdülmuttalib ve oğlu Abdullah'ı tebrik etti.

Bihârü'l-Envâr'da Zeyd b. Amr, Varaka b. Nevfel gibi şahısların Ehl-i Kitap din adamları tarafından uyarılarak memleketlerine dönmeleri, son peygamberin onların vatanlarından çıkacağı yönünde uyarıldıklarını anlatan pek çok rivayet mevcuttur.³³⁸ Hz.

³³⁶ Meclisî, *Bihâr*, VI, 78-79.

³³⁷ Meclisî, *Bihâr*, VI, 79.

³³⁸ Meclisî, *Bihâr*, VI, 87-97.

Peygamber'in de bunların Müslüman veya hanif oldukları, tek ümmet olarak haşır edileceklerini dile getirdiği pek çok habere tesadüf etmekteyiz.³³⁹

Haniflerden Zeyd b. Amr'a ait bazı rivayetler de *Bihârü'l-Envâr*'da kendine yer bulmuştur. Diğer kaynaklarda anlatıldığı gibi Zeyd b. Amr'ın arayış içerisinde Hz. İbrahim'in dinini Ehl-i kitaptan öğrenmek üzere Mekke'den ayrılarak Şam'a gittiğinden bahsedilmiştir. Burada görüştüğü rahibin aradıklarına cevap verecek peygamberin kendi memleketi Mekke'de ortaya çıkacağını söylemesi üzerine geri dönmüş fakat Mekke'ye ulaşmadan Hıristiyan Lahmîlerin bölgesinden geçerken öldürülmüştür.³⁴⁰ Başka bir rivayette Zeyd b. Amr ve Varaka b. Nevfel'in arayış içerisinde Musul'da bulunan bir rahibin yanına kadar gittikleri, nerden geldikleri sorulduğunda İbrahim'in evinden geldiklerini söyledikleri yer almaktadır. Ne istedikleri sorulunca, din cevabını veren bu seferilere, kendi memleketlerine dönmeleri, aradıklarının yakında orada zuhur edeceği müjdesi verilmiştir. Ne var ki dönüş yolunda saldırıya uğrayarak ölen Zeyd, İbrahim'in dini üzerine olduğunu, İbrahim'in inşa ettiği yapıya doğru secde ettiğini ve İsmail'in soyundan, Abdülmuttalib'den gelecek peygamberi beklediğini açıklayarak hayata gözlerini yummuştur.³⁴¹

2. Mekke Dışındaki Arapların Verdiği Haberler

Kaynaklara göre yaşadıkları dönemde bir peygamberin geleceğini öngören ve görevlendirilecek peygamberin özelliklerini bilen insanlar sadece Ehl-i kitap mensuplarından ya da tek tanrıya inandıkları söylenen Haniflerden ibaret değildi. Arabistan'ın farklı bölgelerinde yaşayan Araplar arasından da bir peygamberin yakın

³³⁹ Meclisî, *Bihâr*, VI, 88-95.

³⁴⁰ Meclisî, *Bihâr*, VI, 87; Krş. İbn Hişam, *Sîre* I, 152-157;

³⁴¹ Meclisî, *Bihâr*, VI, 95.

zamanda zuhur edeceğini iddia eden ve onun niteliklerinden bahsedenler çıkmıştır. Bu insanların kimisi kazandıkları zaferlerle ve adil yönetimleriyle haklarında efsaneler üretilecek kadar meşhur olmuş yöneticiler, kimisi ise herkesin saygı duyduğu, kendilerine danışılan bilge kişilerdir. *Bihârü'l-Envâr*'da Hz. Muhammed'in beşâretiyle ilgili olarak bu insanların anlattıklarına dayandırılan rivayetler de bulunmaktadır. Bunlardan biri Tübbâ'a ait olan kıssadır. Yemen-Himyer krallarına Tübbâ' denilmekteydi.³⁴² Kur'an'da iki yerde bu kelime geçmektedir.³⁴³ Her iki ayette de *tübbâ'* kavmi şeklindeki bir izafet terkinin ögesi olarak kullanılmaktadır. Söz konusu ayetlerde kendilerine çok güvenen müşriklere gözdağı vermek için daha önce helak edilen kudretli ve yüksek medeniyet meydana getirmiş kavimler sayılmaktadır. Bunların arasında başında tübbâ' denilen kralların bulunduğu Yemen bölgesinde hüküm sürmüş olan Himyer krallığı ahalisi de bulunmaktadır.³⁴⁴

Kur'an-ı Kerim'in dışında hadislerde ve tarih rivayetlerinde de sözünü ettiğimiz tübbâ' ünvanlı şahıs veya şahıslarla ilgili haberler vardır. Asıl ismi Ebu Kerib Es'ad el-Himyerî olan bir tübbâ' ile ilgili Hz. Peygamber'in Müslüman olduğu ve Kâbe'ye ilk defa örtü giydirdiğini ileri sürerek ona küfür edilmemesini istediği yönünde rivayetler mevcuttur.³⁴⁵ Meclisî, eserinde Tübbâ'ın Hz. Peygamberle ilgili bazı sözlerine, Hz. Peygamber'in ve ashabdan bazılarının onun hakkında az önce zikrettiğimiz minvaldeki ifadelerine yer vermiştir. Tübbâ', Evs ve Hazreclilere “*Bu peygamber gelinceye kadar burada olun, ben eğer onu görsem onun hizmetine girer ve onunla çıkardım (hicret etme kastediliyor olabilir).*”³⁴⁶ demiştir. Tübbâ'ın Yesrib ziyaretinde Hz. Muhammed'e verilmek üzere bir mektup bıraktığı ve bu mektupta Müslüman olup, ona iman ettiğini ve şefaet istediğini yazmıştır. Hz. Peygamber'in Yesrib'e gelişinden bin sene önce

³⁴² Ömer Faruk Harman, “Tübbâ’”, *DİA*, XLI, İstanbul, 2012, 455.

³⁴³ Duhan, 37; Kâf, 14.

³⁴⁴ İbn Habîb, *el-Muhabber*, Çev. Adem Apak, İsmail Güler, Ankara, 2018, s. 258-260.

³⁴⁵ Ebu Hanife, *Müsned*, Bangladeş, 2002, 420; Harman, “Tübbâ’”, 456.

³⁴⁶ Meclisî, *Bihâr*, VI, 78.

gerçekleşen bu olayda Tübbâ' yazdıklarını Yesriblilere bırakmıştır. Hz. Peygamber, Yesrib'e geldiğinde bu mektubun peşine düşmüş ve Benî Süleym kabilesinden Ebu Leyla adlı şahsı bularak ondan almış ve Hz. Ali'ye okuması için vermiştir. Tübbâ'nın yazdıklarını işitince üç defa 'Merhaba salih kardeş' demiştir.³⁴⁷ Belki bu gerekçeye binaen İbn Abbas onun bir peygamber olduğunu iddia etmiştir.³⁴⁸ Tübbâ'a Hz. Peygamber'le ilgili inşâd ettiği bir şiirde ise amcasının oğlunun ona vezir olacağını dile getirmiştir.³⁴⁹

Hz. Muhammed'le ilgili tebşirât haberleri verenler arasında Araplardan başka isimler de kaynaklarda zikredilmektedir. Arap tarihinin önemli simalarından ve Himyer krallarının soyundan gelen Seyf b. Zûyezen bunlardan biridir. O, yaptığı mücadeleyle Yemen'deki Habeş hâkimiyetine son vererek burada yaşayan yerli halkı yani Himyerîleri ve diğer Arap kabilelerini onların zulmünden kurtarmış bir kahramandır. Seyf'in bu mücadelesi sadece kendi memleketi olan Yemen'de değil bütün Arabistan'da sevinçle karşılanmıştır. Yarımadanın farklı bölgelerinden onu tebrik etmek için heyetler Yemen'e ziyaretler gerçekleştirmiştir.³⁵⁰ Seyf b. Zûyezen'in bu başarısı çok sonraları, -muhtemelen İslamiyet geldikten sonra- tarihsel kimliğinden uzaklaştırılarak bir efsaneye dönüşmüştür. Bu konuda o kadar ileri gidilmiştir ki ortaya Sîretü/Kıssatü Seyf b. Zûyezen adında bir Arap kahramanlık hikâyesi çıkmıştır. Sonradan yazıya dökülen bu hikâyenin en eski yazılı nüshasından Memlükler döneminde yazıya geçirildiği anlaşılmaktadır. Afrikalı Habeşlilerle mücadele ederek onları Yemen'den çıkaran Seyf'in hikâyesinin, bir Afrika

³⁴⁷ Meclisî, *Bihâr*, VI, 96.

³⁴⁸ Harman, "Tübbâ", 456.

³⁴⁹ Meclisî, *Bihâr*, VI, 92.

³⁵⁰ Ebu Hanife ed-Dineverî, *Ahbâru't-Tivâl*, Çev. Zekeriya Akman, Hüseyin Siyabend Aytemür, Ankara, 2017, 117; Süyûtî, *Hasâisü'l-Kübrâ*, I, 139; Ebu'l-Velîd el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, Çev. Yunus Vehbi Yavuz, Ankara, 2017, s. 152-153; Taberî, *Tarih*, II, 139-148.

ülkesi olan Mısır'da tebaasının büyük çoğunluğu Afrikalı olan ancak Türk emirler tarafından kurulan Memlûklerin hüküm sürdüğü dönemde kaleme alınması da ilginçtir.³⁵¹

Bihârü'l-Envâr'da yer alan bir rivayette içlerinde Abülmuttalib b. Hâşim, Ümeyye b. Abdüşems, Abdullah b. Cüd'an, Hüveylid b. Esed, Vehb b. Abdümenâf'ın bulunduğu bir grup Mekkeli Yemen emiri Seyf b. Zûyezen'i ziyaret etmişlerdir. Ziyaretlerinin amacı, Hz. Peygamber'in doğumundan iki yıl sonra Habeşlilerle mücadele ederek Yemen'de hâkimiyet sağlayan Seyf b. Zûyezen'i tebrik etmektir. Bu ziyarette Seyf özel olarak görüştüğü Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib'e gelecek peygamberin özelliklerinden bahsetmiştir. İsmi vermiş, kürek kemikleri arasındaki nübüvvet mührünü, anne babasının öldüğünü, onun terbiyesiyle dedesi ve amcasının ilgilendiğini anlatmıştır. Benî İsrail'in kitaplarında bulunduğu sıfatlarından sen onun dedesinin demiş, Abdülmuttalib de bunu onaylamıştır. Sonunda da Seyf, "*Ben onun ve getirdiklerinin müminiyim*" diyerek, onu Yahudilerden korumasını tavsiye etmiştir.³⁵² Bu rivayet başka kaynaklarda da geçmekte ve içinde pek çok çelişkiler barındırmaktadır.³⁵³ Hatta *Bihârü'l-Envâr*'da da Seyf-Abdülmuttalib görüşmesinin içeriği hakkında farklı rivayetler bulunmaktadır.³⁵⁴ Aynı şekilde Seyf'in hanif olduğu hatta Hz. Peygamber'in risaletine yetişip ona iman ettiği bile söylenmektedir.³⁵⁵ Ancak onun 575 yılında esir olarak tuttuğu Habeşistanlılar tarafından öldürüldüğü ve yerine kardeşinin tahta geçtiği bilinmektedir. Bu sırada Hz. Muhammed daha dört beş yaşlarında bir çocuktur.³⁵⁶

Hiz. Muammed hakkında haber verenler arasında Yemen taraflarında yaşayan, kehanetleriyle Araplar arasında çok meşhur olmuş Satih ve Şikk adlı kâhinler de vardır.

³⁵¹ Hüseyin Yazıcı, "Sîretü Seyf b. Zûyezen", *DİA*, İstanbul, 2009, XXXVII, 271.

³⁵² Meclisî, *Bihâr*, VI, 62, 63.

³⁵³ Meclisî, *Bihâr*, VI, 80, 81; Krş. Ebu Hanife ed-Dineverî, *Ahbâru't-Tivâl*, 117-118; Süyûtî, *Hasâisü'l-Kübrâ*, I, 139; Ebu'l-Velid el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 152-153; Taberî, *Tarih*, II, 139-148.

³⁵⁴ Meclisî, *Bihâr*, VI, 80, 81; Krş. Ebu'l-Velid el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 156.

³⁵⁵ İbnü'l-Esir, II, 382-383.

³⁵⁶ Mustafa Fayda, "Seyf b. Zûyezen", *DİA*, XXXVII, İstanbul, 2009, 29-30.

Bunlardan özellikle Satih gök cisimlerinin, yıldızların hareketlerini inceler, bunlara bakarak olup bitecekler hakkında yorum yapardı. Şairliği de olan bu kişi, güzel şiirler, darb-ı meseller söylerdi. Bu iki adamın da garip bir vücut yapıları vardı. Satih bir gece yaptığı gözlemler esnasında Mekke dolaylarında bir yıldızın doğduğunu, bunun nübüvvet yıldızı olduğunu ve her peygamber ana rahmine düştüğünde bu yıldızın doğduğunu ifade etmiştir. Satih'in düşüncelerini diğer kâhin Şikk ile paylaşanlar, onun da aynı fikirde olduğunu, benzer değerlendirmeler yaptığını ifade etmişlerdir.³⁵⁷

3. Hz Muhammed'in Akrabalarının Verdiği Haberler

Bihârü'l-Envâr'da yer alan rivayetlere göre Hz. Muhammed'in ataları soylarından gelecek bir peygamberin yahut önemli bir insanın varlığından haberdardılar. Taşındıkları ve nesilden nesile aktarılan nur onlara bu fikri vermekteydi. Abdümenâf, oğlu Hâşim'e temiz rahmi (namuslu, iffetli) olan kadınlarla evlilik yaparak yüzünde taşıdığı nuru evleneceği kadına tevdiini tembih etmiştir. Abdümenâf bunları Hâşim'e söylerken o nurun asıl sahibinin soyundan gelecek olan peygamber olduğunu oğluna hatırlatmak istemiştir. Aynı şekilde aldığı işaretler üzerine Yesrib'e giderek Neccaroğullarından Selma bt. Amr'a evlilik teklifini yapan Hâşim, taşıdığı nurun sulbünden ortaya çıkacak peygamberi işaret ettiğini bu kadına anlatmıştır. Hatta ellerini güçlendirmek adına hem kendisi hem de kardeşi Muttalib bunu bir argüman olarak kullanmışlardır. Sonunda muradına ererek çok istediği Selma bt. Amr ile evlenmeye muvaffak olan Hâşim b. Abdümenâf, Yesrib'den Suriye yönüne hareket etmiştir. Hamile olan eşiyle ve kardeşi Muttalib'le vedalaşırken onlara doğacak çocuğunun değerinden bahsetmiş ve onun korunup kollanması için gereken ihtimamı göstermeleri için tavsiyelerde bulunmuştur.

³⁵⁷ Meclisî, *Bihâr*, VI, 100, 101; Krş. Darîr, *Kitab-ı Siyer-i Nebî*, 105.

Selma da bu hususta eşine söz vermiştir. Hâşim son peygamberin nurunu doğru kişiye teslim etmenin gönül rahatlığı ile ticari yolculuğuna devam etmiştir. Şam yolu üzerinde uğradığı Gazze’de vefat etmiş, oraya defnedilmiştir.³⁵⁸ Özet olarak verdiğimiz bu bilgilerden Hz. Peygamber’in dedelerinin nesillerinden gelecek son peygamberden haberdar olduklarını ve onun müjdecisi olan taşıdıkları nuru doğru kimselere emanet etmek için ellerinden gelen gayreti gösterdiklerini öğreniyoruz. Ayrıca bu konuda gerekli olan bilgi ve bilincin kuşaktan kuşağa aktarıldığı anlaşılmaktadır.

Çalışmamızın ilk bölümünde rüyaların *Bihârü’l-Envâr*’ın siyer anlatımında önemli bir işlev gördüğünü ayrıntılı bir şekilde anlatmıştık. Diğer mevzularda olduğu gibi beşâret rivayetlerinde de rüyaların önemli bir rol icra ettiklerini söyleyebiliriz. Buna bağlı olarak Hz. Peygamber’in müjdelenmesini konu edinen rivayetlerden bazıları rüyalar üzerine kurulmuştur. Söz konusu rüyalar da genellikle Hz. Peygamber’in ataları tarafından görülmüştür. Kimi rüyalar doğrudan Hz. Peygamber’in geleceğini haber verirken kimi rüyalar ise rüya tabircileri, kâhinler veya o dönemin bilge insanları tarafından yorumlanmıştır. Mesela Abdülmuttalib bir rüyasında sırtından beyaz, dört tarafı olan bir zincirin çıktığını, sonra bunun nurlara dönüştüğünü, bu nurların yeşil, çok dallı, bol meyveli, gür yapraklı bir ağaca dönüştüğünü görmüştür. Bu ağacın altında dinlenirken yanına iki kişi gelmişler ve o ağacın altında gölgelenmek istemişlerdir. Gelen bu kişiler söylediklerine göre Nuh ve İbrahim peygamberlerdir. Abdülmuttalib bu rüyayı bir kâhine anlatmış, kâhin de neslinden gelecek peygamberin doğumuna yormuştur.³⁵⁹ Yesrib’de ölen oğlu Abdullah’ın teçhiz ve defni ile uğraşan Abdülmuttalib soyundan son peygamberin geleceği kişi öldü şeklinde gaipten bir ses işitmiştir.³⁶⁰

³⁵⁸ Meclisî, *Bihâr*, VI, 19-24.

³⁵⁹ Meclisî, *Bihâr*, VI, 97.

³⁶⁰ Meclisî, *Bihâr*, VI, 123.

Hz. Peygamber'in annesine dayandırılan haberlerde ona hamile olduğunda diğer kadınların hamilelikte yaşadığı sıkıntıların hiçbirini hamileliği boyunca hissetmediğini anlattığı geçmektedir. Bu süre zarfında gördüğü rüyalarda da yaratılmışların en şerefliğini taşıdığı müjdelenmiştir. Doğum yaptığı esnada da hiç sıkıntı yaşamayıp, insanlığın en hayırlısını doğurduğunu söyleyen bir ses işitmiştir.³⁶¹ Bu haber eserde Eban b. Osman'a dayandırılan merfu bir isnadla yer almıştır.

Abdülmuttalib'in Kâbe'nin gölgesiindeki minderine ona olan saygıdan dolayı kimse oturmazken, küçük yaştaki torunu Muhammed oraya oturur ve oynarmış. Amcaları ona müdahale etmek istediklerinde dedesi onları ikaz edermiş. Sonra da alnındaki nurdan onun insanların önderi ve onların efendisi olacağını gördüğünü belirterek, ileride şanın büyük olacağından evlatlarına bahsetmiş, Ebu Talib'e de tek başına kalırsa ona sahip çıkmasını öğütlemiştir. Abdülmuttalib torununun Lât ve Uzzâ'dan da nefret ettiğinin farkındadır.³⁶² Bu rivayet küçük farklılıklarla birçok kaynakta yer almaktadır. Genelde dedesinin Hz. Peygamber'in büyük bir insan olacağına yönelik ifadeleri bu rivayetlerde geçmektedir. Mesela İbn Hişam'da sadece onun şanı olacaktır (yani meşhur, sayılan, tanınan, anılır, toplumda yeri olan kişi) şeklinde bir ifade yer almaktadır.³⁶³ Yani lideriniz olacaktır gibi bir ifade yoktur. İbn Sa'd'da ise Abdülmuttalib'in Hz. Peygamber'e müdahale etmek isteyen amcalarına *ellemeyin, yönetmeye alışıyor* manasına gelecek sözler söylediği görülmektedir.³⁶⁴ Ancak İbn Sa'd'da bu olayın anlatıldığı başlığın altında Abdülmuttalib'in beşaret açısından çok daha ilginç bazı bilgiler bulunmaktadır. Müdlicoğullarından bir grup insanın Hz. Muhammed'i işaret ederek Abdülmuttalib'e "*Bu çocuğu koru, onda olanı başka kimsede görmedik*" demişlerdir. Abdülmuttalib de Hz. Peygamber'e göz kulak olan oğlu Ebu Talib'e onların dediklerini iyice dinlemesini

³⁶¹ Meclisî, *Bihâr*, VI, 117.

³⁶² Meclisî, *Bihâr*, VI, 60.

³⁶³ İbn Hişam, *Sîre*, I, 116.

³⁶⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 96.

söylemiştir. Ümmü Eymen’i de “*Oğluma dikkat et. Onu çocuklarla Sidre yakınlarında buldum. Ehl-i kitap, onun bu ümmetin peygamberi olacağını söylemektedir*” diyerek uyarmıştır.³⁶⁵ Aktardığımız bu rivayetten sadece *Bihârü’l-Envâr*’da değil pek çok kaynakta Hz. Peygamber’in ailesinin onun nübüvvetine ilişkin bir beklenti içerisinde oldukları anlaşılmaktadır. Süyûtî, *Hasâisü’l-Kübrâ*’da aynı meselede birden fazla rivayet zikretmektedir. Her rivayette dedesinin Hz. Peygamber’le ilgili ileriye dönük farklı nitelendirmeler yaptığı görülmektedir. Birinde şanının/mevkiinin olacağına dair bir açıklaması vardır. İbn Abbas menşeli başka bir haberde ise torununun nefsinde bir şeyler hissettiği, kendinden önce ve sonra hiçbir Araba nasip olmayan peyeler elde edeceğini düşünmektedir. Bir başkasında da o, melekleri görüyor/onlarla arkadaşlık ediyor anlamına gelecek sözler sarf etmektedir. Bu eserde de az önce aktardığımız Benî Müdlic’in Abdülmuttalib’e söyledikleri sözler ile Abdülmuttalib’in Ümmü Eymen’e yaptığı ikaz aynen karşımıza çıkmaktadır.³⁶⁶ Abdülmuttalib ölmeden önce başında toplanan ailesine ve Mekke’nin ileri gelenlerine de Hz. Muhammed’i korumaları ve ona sahip çıkmalarını vasiyet etmiştir.³⁶⁷

Hz. Peygamber’e küçük yaşlardan itibaren aile yakınlarının hitaplarından da onun nübüvvetine yönelik çıkarımda bulunmak mümkündür. Seyf b. Zûyezen ile görüşmesinden sonra Mekke’ye dönen Abdülmuttalib şehre girer girmez kendisini karşılayanlara *efendim Muhammed nerede* diyerek torununun sormuştur. Bebekken çok ağladığı sırada onu halalarına verirken de peygamberi alın diyerek onlara teslim etmiştir. Sütanesi Halime çocuklarıyla Hz. Muhammed’i koyun gütmeye yollarken efendim Muhammed’i koruyun şeklinde tembihte bulunmuştur.³⁶⁸ Bütün bunlardan Hz.

³⁶⁵ İbn Sa’d, *Tabakât*, I, 96, 97.

³⁶⁶ Süyûtî, *Hasâisü’l-Kübrâ*, I, 138.

³⁶⁷ Meclisî, *Bihâr*, VI, 65.

³⁶⁸ Meclisî, *Bihâr*, VI, 148, 152.

Muhammed daha küçük bir bebekken aile içinde onun peygamber olacağına yönelik güçlü bir kanaat olduğu anlaşılmaktadır.³⁶⁹

Ebu Tâlib, Şam yoculuğu esnasında yeğeninın putlardan hiç hoşlanmadığını, onları ağzına almadığı gibi isimlerinin duyulmasına bile tahammül edemediğini fark etmiştir. Mekke'ye döndüğünde orada karşılaştığı rahiplerin sözlerini anlatmıştır. Şam'daki bütün rahiplerin putların onun eliyle helak olacağını söylediklerini kendisini dinleyenlere aktarmıştır. Sonra Ebu Tâlib bizzat şahit olduğu bazı olağanüstü hadiselerden de dinleyenlere söz etmiştir. Buna göre dinlenmek için mola verdikleri ağaç birden yeşerip meyve vermiştir. Devamında onu çok şaşırtan ve gerçekten ilginç olan olaylar yaşanmıştır. Ağaçtan meyveler Hz. Muhammed'in başının üzerine saçılmış, ağaç konuşmuş, Hz. Peygamber elini ağaca değince ağaç daha da yeşermiştir. Her türden kuş gelip o ağacın dallarına konmuş ve Hz. Muhammed'i selamlamıştır. Onun sayesinde adeta bir cennete kavuştuklarını dile getiren kuşlar, Ebu Talib'in yeğeni Muhammed'e peygamberlerin ve gönderilenlerin efendisi şeklinde hitap etmişlerdir. Kureyşliler bunları dinledikten sonra alaycı bir tavır takınmışlar ve "*Ebu Talib'deki hırsı gördün mü? Kardeşinin oğlunun bu zamanın sahibi olmasını istiyor*" demişlerdir.³⁷⁰ Rivayetin olağanüstü ve mitolojik unsurlar taşıdığı muhakkak. Bununla birlikte sonunda yer alan Kureyş'in söyledikleriyle rivayet bir mantık çerçevesine oturtulmaya çalışılmıştır. Bu rivayetle yaptığımız araştırmalarda hiçbir kaynakta karşılaşmadık. Meclisî bunu hicri sekizinci asrın âlimlerinden Hillî (ö. 726/1325)'ye atfedilen *Adedu'l-Kaviyye* adlı eserden almıştır.³⁷¹ Bu eser İmâmiyye'de yaygın olan dua ve ziyaret türü yazılan eserlerdendir. Bu eserler muhtevalarında çok sayıda abartılı ve menkıbevi rivayet barındırmaktadır.

³⁶⁹ Meclisî, *Bihâr*, VI, 148.

³⁷⁰ Meclisî, *Bihâr*, VI, 155.

³⁷¹ İbn Mutahhar el-Hillî, *Adedu'l-Kaviyye*, 131, 132.

Annesi Hz. Muhammed'e hamile kaldığında dağlar, taşlar, ağaçlar, gökler, ve denizler birbirlerini 'Muhammed, Amine'nin rahminde' diye müjdelemişlerdir. Allah meleklerle, yerde ve göktekilere Hz. Peygamber ve ümmeti için dua etmelerini istemiştir. Dedesine Muhammed'in gelmesi yaklaştı şeklinde müjdelenmiştir. Amine Hz. Muhammed'e hamile kalmadan hemen önce Kureyş kıtlık içinde zor zamanlar geçirmekteydi. Fakat onun hamileliğinin başlamasıyla her tarafın yeşillendiği, ağaçların meyve verdiği, Kureyş'e her yerden heyetlerin geldiği rivayet edilmiştir. Bu yıla fetih ve şenlik yılı gibi isimler verilmiştir.³⁷² Hz. Muhammed'in annesinin ağzından aktarılan ve birbirlerinden küçük farklılıklarla ayrılan birçok rivayette hamileliği hiç hissetmediği, gördüğü rüyalarda da yaratılanların en hayırlısına hamile olduğunun müjdelendiği bilgisiyle karşılaşmaktayız.³⁷³

³⁷² Meclisî, *Bihâr*, VI, 129.

³⁷³ Meclisî, *Bihâr*, VI, 117, 118.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM İRHÂSÂT TÜRÜ RİVAYETLER/HABERLER

A. NÛR-I MUHAMMEDÎ

Tarihsel süreçte İslam düşüncesinde yaratılışın nasıl başladığı ve meydana geldiğiyle ilgili farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri de Allah'ın ilk yarattığı varlığın Hz. Muhammed'in nuru olduğu ve her şeyin ondan neşet ettiği fikrine dayanan Nûr-ı Muhammedî veya Hakikat-i Muhammediyye adı verilen görüştür.³⁷⁴ Bu inanış İslâm kelamcılarının, filozof ve mutasavvıflarının varlık ve yaratılışla ilgili düşüncelerini etkilediği için İslam kültüründe önemli bir yere sahiptir. “*Nûr-ı Muhammedî, Muhammed Peygamberin ruhunun âlemin yaratılışından önce mevcut bir varlık olduğunu ifade için kullanılan bir ıstılahtır: son peygamberin mukadder cevheri, her şeyden önce ve kesif parlak bir nokta halinde yaratılmış olup, diğer bütün mümtaz ruhlar ondan çıkmıştır.*”³⁷⁵ Tanımdan da anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber'in ruhu/nuru her şeyden önce yaratılmış ve her şey bu özden meydana gelmiştir. Bu inanış Yahudi, Gnostik ve Yeni Eflatuncu görüşlerle paralellik arz etmektedir.³⁷⁶

İslam coğrafyasının genişlemesiyle farklı kültür, coğrafya, millet ve dinlerle karşılaşan Müslümanlar haliyle bunlardan etkilenmişlerdir. Bu etkilenmenin çeşitli şekillerde gerçekleştiğini öne sürebiliriz. Mesela İslamiyet'i seçen farklı din mensubu insanlar eski yaşam biçimlerine, dinlerine ve kültürlerine ait bazı inanış, alışkanlık ve uygulamalarını İslam dini ve kültürü içerisine taşımışlardır.³⁷⁷ Bunun yanı sıra Müslümanlar karşılaştıkları farklı inanç, felsefi sistem ve kültürlerle karşı İslam dinini

³⁷⁴ Mahmut Çınar, *Nûr-i Muhammedî İnanıcının Ortaya Çıkışı ve Kaynakları*, İstanbul, 2017, s. 15; Ignaz Goldziher, “Hadiste Yeni- Eflatuncu ve Gnostik Unsurlar”, Çev. Ömer Özsoy, *AÜİFD*, Ankara, 1997, XXXVI., 417.

³⁷⁵ Louis Massignon, “Nûr-ı Muhammedî”, *İA*, Eskişehir, 2001, IX, 362.

³⁷⁶ Uri Rubin, “Nûr Muhammedi”, *Encyclopaedia of Islam (Second Edition)*, Leiden, 1995, VIII, 125; Goldziher, *Hadis'te Yeni Eflatuncu*, 417.

³⁷⁷ Ignaz Goldziher, “Hadiste Yeni- Eflatuncu, 405.

savunabilmek ve peygamberinin büyüklüğünü ispat edebilmek için çeşitli argümanlar geliştirmişlerdir. Bu argümanlar daha çok mucize ve olağanüstü olaylar üzerinden ortaya konmuştur.³⁷⁸ Nûr-ı Muhammedî fikri ya da olgusu da bu türden bir inanıştır. İlk olarak Nûr-ı Muhammedî inancının Şiilik ve tasavvuf geleneğinde öncelikle makes bulması bahs-i diğerdir. Nitekim bazı uzmanlar, tasavvuf ve Şiiliğin birbirine benzeyen iç ve dış şartlarla benzer dini, fikri ve sosyal ortamın ürünü olduklarını ileri sürmüşlerdir. Hatta iki zümrenin de doğuşuyla ilgili birbiriyle ihtilafı ve çok sayıda görüşün varlığı da bir başka benzerlik noktasıdır.³⁷⁹ Bunun yanı sıra iki hareket içerisinde imamet, velayet, keramet gibi bazı olguların önemli bir yer tuttuğunu özellikle belirtmeliyiz. Aslında Nûr-ı Muhammedî'yi de bunlara dâhil edebiliriz. Pek çok sûfi, yazdıkları eserlerde yaratılışın Allah'ın kendi nurundan Hz. Muhammed'in nurunu yaratmasıyla başladığını ve her şeyin ondan meydana geldiğini işlemişlerdir. Buna benzer fikirler elbette kendi tanrı tasavvurları ve varlık anlayışları çerçevesinde İslam'dan önce ortaya çıkmış olan farklı din, mezhep ve felsefi doktrinde de kendisine yer bulmuştur. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi İslam tarihinde ortaya çıkan birçok hareketin bunlardan etkilenmeleri göz ardı edilmemesi gereken bir gerçekliktir. Şiiliğin doğduğu ve yayıldığı Mezopotomya bölgesinin eski din, kültür ve medeniyetlerin kavşak noktası olması etkilenmenin boyutlarını göstermesi açısından dikkate değerdir. Kadim kültürlerle İslami değerlerin meczine dayanan Nûr-ı Muhammedî inancı³⁸⁰, Şiilik gibi karizmatik/ideal kişinin varlığı, liderliği ve örnekliğinin temel akide kabul edildiği bir doktrinin sistemleştirilmesinde ve ispatında çok mühim rol oynamaktadır. Bu bakımından *Bihârü'l-Envâr*'da bu konuyla alakalı pek çok rivayet bulunmaktadır. Bunların bir kısmı yaratılışla ilgiliyken, bir kısmı ise Hz. Muhammed'in, atalarının ve neslinin başından geçen olaylarla ilgilidir.

³⁷⁸ Şaban Öz, *Hız. Peygamberin Siretiyle İlgili Mevzû Haberlerin Tarihi Değeri*, s. 27-33.

³⁷⁹ Süleyman Uludağ, "Şiilikte Tasavvuf", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, İstanbul, 1993, s. 516-517.

³⁸⁰ Ahmet Yıldırım, "Hadis Rivayetlerinde Nûr-i Muhammedî", *Tarihten Günümüze Tartışmalı İnanç Meseleleri*, II, İstanbul, 2015, 116.

Eserin siyere ayrılan altıncı cildi mezkûr rivayetlerle başlamakta ve hacimli bir yer kaplamaktadır. Hz. Ali'den gelen bir rivayette Allah'ın Nûr-ı Muhammedî'yi göklerden, yerden, arştan, kürsîden, levhten, kalemden, cennetten, cehennemden ve Adem'i, Nuh'u, İbrahim'i, İsmail'i, İshak'ı, Yakup'u, Musa'yı, İsa'yı, Davud'u ve Süleyman'ı yaratmadan önce yarattığı ifade edilmiştir.³⁸¹ En'am suresinin 84. ayeti bağlamında Allah'ın peygamberleri yaratmadan 424 bin sene önce onunla birlikte on iki örtü yarattığını (Kudret, uzmet, minnet, rahmet, saadet, keramet, menzile, hidayet, nübüvvet, rif'at, hibe, şefa'at), Nûr-ı Muhammedî'yi Allah'ın her bir örtünün içinde belli bir süre tuttuğu ifade edilmiştir. Örtülerin içinde bulunduğu bu süre zarfında bu nur, Allah'ı yücelten sözler söylemiştir. Metinde Nûr-ı Muhammedî'nin hangi örtüde ne kadar kaldığı ve hangi ifadelerle Allah'ı zikrettiği geçmektedir. Mesela kudret örtüsü içerisinde on iki bin yıl kaldığı ve “*Subhane rabbiye'l-a'la*” dediği, diğer örtülerde de farklı süreler kalarak Allah'ı tazim ve tesbih eden sözler söylediğini görmekteyiz. Rivayet özet olarak şöyle devam etmektedir: “*Sonra ismi levhte göründü. Dört bin sene aydınlık bir şekilde orada kaldı. Sonra arştta yedi bin sene durdu. Ardından onu Adem'in sulbüne koydu. Oradan Nuh'un sulbüne geçti. Allah onu Abdullah b. Abdülmuttalib'in sulbünden çıkarıncaya kadar sulbden sulbe geçti. Rıza gömleği ile şereflendirdi. Sonra ona insanlara git ve onları tevhide çağır dedi. Allah, Adem'in tövbesini bu gömlekle kabul etti. Süleyman'ın mührü onunla ortaya çıktı. Yusuf, Yakup'a onun sayesinde kavuştu. Yunus, balığın karnından onunla kurtuldu. Bunun gibi sair enbiya onunla, benzeri olmayan Nûr-ı Muhammedî gömleği ile kurtuldu.*”³⁸²

Meclisî'nin, Furat b. İbrahim'in (ö. 310/922) tefsirinden yaptığı bir alıntıda da İbn Abbas'tan gelen şöyle bir rivayete tesadüf etmekteyiz: “*Allah beni Adem'i yaratmadan 12 bin yıl önce arşın altında nur olarak yarattı. Adem'i yaratınca bu nuru Adem'in*

³⁸¹ Meclisî, *Bihâr*, VI, 5.

³⁸² Meclisî, *Bihâr*, VI, 6-7.

sulbüne ilka etti. Abdullah b. Abdülmuttalib ve Ebu Talip b. Abdülmuttalib'in sulbünde bölününceye kadar bu nur sulbden sulbe geçti. Ben bu nurdan yaratıldım. Ancak benden sonra peygamber yoktur."³⁸³ Selman-ı Farisî'ye dayandırılan başka bir haberde Hz. Peygamber'le onun arasında şöyle bir konuşma geçmektedir: "Benim müşavirlerimi bildin mi, benden sonra Allah'ın imamet için seçtiklerini bildin mi? 'Allah ve resulü en doğrusunu bilir dedim.' Öğren! Allah beni nurunun en iyi, en saf yerinden yarattı ve beni itaate çağırdı. Ben de uydum. Benim nurumdan Ali'yi yarattı. O da itaat etti. Benim ve Ali'nin nurundan Fatıma'yı yarattı. Üçümüzden Hasan ve Hüseyin'i yarattı. Onlar da itaat etti. Bizi beş isimle isimlendirdi. Mahmud la beni ve ben Muhammed, Allah el-Alıyyü ve bu Ali, Allah el-Fâtır ve bu Fatıma, Allah ihsan sahibi ve bu Hasan, Allah Muhsin ve bu Hüseyin. Sonra bizden Hüseyin'in soyundan dokuz imam yarattı ve onları davet etti, onlar da itaat etti." Söz konusu rivayete göre bütün bunlar, Allah'ın göğü, yeri, havayı, suyu, meleği, insanı yaratmasından önce meydana gelmiştir.³⁸⁴ Hz. Ali'den gelen başka bir rivayette ise Allah'ın bir olduğu ve dengi hiçbir varlık olmadığı vurgulandıktan sonra Allah'ın konuştuğu ve bu kelimenin nur olduğu, o nurdan da Hz. Muhammed'in, Hz. Ali'nin ve Hz. Ali'nin zürriyetinin yaratıldığı ifade edilmiştir. Allah'ın konuştuğu diğer sözün ruha dönüştüğü ve Allah tarafından bu ruhun mezkûr nurda ve onların bedenlerinde iskân ettirildiği, kendilerinin Allah'ın kelimesi ve ruhu oldukları dile getirilmiştir.³⁸⁵ Görüldüğü gibi İmâmî Şii düşüncesinde varlığın sebebi olan nur sadece Hz. Muhammed'le sınırlı kalmayıp Hz. Ali ve zürriyetine de teşmil edilmektedir.

Meşhur Şii âlim Şeyh Sadûk'un (ö. 381/991) *Me'âni'l-ahbâr* adlı eserinden alınan iki rivayet bu iddiamızı güçlendirmektedir. Rivayetlerden ilki Ebu Zer el-Gıfarî'ye dayanmaktadır. Buna göre Hz. Peygamber kendisinin ve Hz. Ali'nin, Hz. Adem

³⁸³ Meclisî, *Bihâr*, VI, 7.

³⁸⁴ Meclisî, *Bihâr*, VI, 8

³⁸⁵ Meclisî, *Bihâr*, VI, 8.

yaratılmadan iki bin yıl önce aynı nurdan yaratıldıklarını, Adem yaratılırken sulbüne konulduklarını, Adem cennette hata işlerken onun sulbünde bulduklarını ifade etmektedir. Sonra Nuh ile gemide, İbrahim ateşe atılırken de onunla oldukları, sadece temiz sulblerden temiz rahimlere Allah'ın onları naklettiğini bildirmektedir. Rivayetin devamında Hz. Peygamber, nakil işleminin Abdülmuttalib'in sulbüne erişinceye kadar devam ettiğini, onun sulbünde nurun ikiye ayrıldığını, kendisinin Abdullah'ın, Hz. Ali'nin de Ebu Tâlib'in sulbüne konduğunu anlatmaktadır. Allah'ın kendisinde nübüvveti ve bereketi, Hz. Ali'de de fesahat ve kahramanlığı yarattığını dile getirmektedir. Rivayete göre Allah'ın isimlerinden Mahmud Hz. Peygamber'e ayrıldığı için kendisine Muhammed ismi, A'lâ da Hz. Ali'ye ayrıldığı için ona da Ali ismi verilmiştir.³⁸⁶ Aynı sayfada bulunan bu rivayetin diğer versiyonlarından biri Enes b. Malik'e dayanmakta ve burada şöyle bir farklılık yer almaktadır: “...nübüvvet ve risalet bende, vasiyyet ve kaziyyet Ali'de.” Diğer versiyonu ise Hz. Ali'den gelmekte ve önceki iki rivayetten “...Nübüvvet ancak benim için, vasilik ancak senin için. Kim senin vasiliğine karşı mücadele ederse benim nübüvvetime karşı durmuş olur. Kim benim nübüvvetime karşı mücadele ederse Allah onu cehennemde yüzüstü yere düşürecek”³⁸⁷ ifadeleriyle ayrılmaktadır. Küçük farklılıklarla diğer rivayetten ayrılan bu ibareler ise meşhur Şîî âlim Ebu Cafer Tusî'nin (ö. 460/1067) *Emâlî* adlı eserinden iktibas edilmiştir. Gerek Hz. Peygamber'in gerekse Hz. Ali'nin isimlerinin Allah'ın isimlerinden hareketle açıklanmaya çalışılması onlara verilen isimlerin de ilahi menşeli olduğu düşüncesinin bir göstergesidir. İmametın nübüvvetin ayrılmaz bir parçası ve bir itikad meselesi olduğunu, birbirlerinden küçük farklarla ayrılan zikrettiğimiz bu rivayetlerden de anlıyoruz. *Me'âni'l-ahbâr*'dan alınan ikinci rivayet ise Cafer es-Sâdık'tan gelmektedir. Buna göre: “*Muhammed ve Ali yaratılış başlamadan iki bin yıl önce Allah'ın elleri arasında iki*

³⁸⁶ Meclisî, *Bihâr*, VI, 9.

³⁸⁷ Meclisî, *Bihâr*, VI, 9,10.

nurdu. Melekler bu nurun aslını gördüklerinde ondan parlayan ışıklar yayılıyordu. (burada Şia kelimesi geçiyor). Dediler ki ilahımız, efendimiz bu nur nedir? Allah onlara vahyetti: Bu nur benim nurumdandır. Aslı nübüvvet, feri imamettir. Nübüvvet kulum ve resulüm Muhammed için, imamet hüccetim ve velim (dostum) Ali için. Eğer o ikisi olmasaydı ben hiçbir şey yaratmazdım”.³⁸⁸ Bu rivayette dikkatleri çeken nokta Hz. Ali’nin, Hz. Muhammed ile aynı mertebede görülmesi ve alemin yaratılmasının sebebi olarak anılmasıdır.

Nûr-ı Muhammedî ile ilgili İmâmiyye Şiası’nın hafızası olan *Bihârü’l-Envâr*’da yukarıda bahsettiğimiz minvalde fakat birbirinden küçük farklarla ayrılan pek çok rivayet mevcuttur. Ayrıntılarına girmeden bunları özet olarak derç etmekte fayda görmekteyiz. Böylece Muhammedî nurla ilgili tasavvurun hangi boyutlara ulaştığını daha iyi anlayabiliriz. Buna göre bir rivayette Hz. Peygamber, Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hüseyin’in dünya yaratılmadan yedi bin yıl önce yaratıldıkları ve arşın altında ışık taneleri olarak Allah’ı tesbih ve tasdik ettikleri anlatılmaktadır. İlerleyen süreçte Abdullah ve Ebu Tâlib’e ayrılan nurun Hz. Fatıma ve Hz. Ali’nin evliliğiyle birleştiği, bu evlilikten doğan Hz. Hasan’ın Hz. Ali’nin nurundan, Hz. Hüseyin’in de Hz. Peygamber’in nurundan olduğu ifade edilmektedir. Kıyamete kadar da onun çocuklarına imamet vesilesiyle intikal ettiği bildirilmektedir.³⁸⁹ Başka bir rivayette Hz. Peygamber, Selman b. Farisî ile olan diyalogunda, Allah’ın kendisini nurunun en iyi ve saf yerinden yarattığını, kendisinin de Allah’ın itaat emrine uyduğunu söylemiştir. Hz. Muhammed’in nurundan yaratılan Ali’nin de, ikisinin nurundan yaratılan Fatıma’nın da buna uydukları, üçünün nurundan yaratılan Hasan ve Hüseyin’in de bu davete icabet ettikleri ifade edilmiştir. En sonunda da Hüseyin’in nurundan yaratılan dokuz imamın da itaat çağrısına teslim oldukları ve bütün bunların gök, yer, hava, su, melek ve insan yaratılmadan önce

³⁸⁸ Meclisî, *Bihâr*, VI, 9.

³⁸⁹ Meclisî, *Bihâr*, VI, 7,8.

olduğu bildirilmiştir.³⁹⁰ Hz. Peygamber'in nurundan arşın, Ali'nin nurundan meleklerin, Fatıma'nınkinden göklerin, Hasan'dan güneş ve ayın, Hüseyin'den de cennet ve iri gzly hurilerin yaratılması³⁹¹ şeklinde farklı bir anlatım da dikkati çekmektedir.

Hz. Peygamber'in ruhlar âleminde ruhları tevhide çağırması, Hz. Adem'in kafasını kaldırdığında beş isim görmesi ve yaratılanlara onların hürmetine şefaath edileceğini ğrenmesi, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'i Adem'in ruh ile beden arasındayken tasdik etmesi Nr-ı Muhammedî ile ilgili kayda değer diğer hususlardır. Yine Hz. Peygamber son peygamber olmasına rağmen Allah'ı ilk ikrar eden, misakta ilk cevap veren ve şahit olan olduğu için peygamberlerin önderi olmuştur. Misakta Hz. Peygamber, Hz. Ali ve imamların Allah'ı rab olarak ilk tanıyanlar oldukları için din ve ilmi yüklendikleri de bu çerçevede değerlendirilebilir. Rivayetler olayı bu noktada biraz daha ileri götürerek misakta Allah'ın insanlardan kendi rabliğine, Hz. Muhammed'in peygamberliğine, Ali'nin imam ve emir'l-müminin olduğuna, imamların da imametine dair söz aldığı ifade edilerek çeşitlenmiştir. Hatta Hz. Peygamber'in kendilerinin ve şialarının cennette çok güzel bir karışıma sahip çamurdan yaratıldıkları, Hz. Hasan'ın da kıyamete ayrılmayacakları şialarıyla aynı zden olduklarına dair ifadeler konunun ele alındığı başka rivayetlerde geçmektedir. Cafer-i Sadık'tan gelen diğer bir rivayette de Allah'ın her şeyi yaratmadan on dört bin yıl önce on dört nuru yarattığı, sonra bunlara üflediği, ardından da onlara *sizin sonuncunuz gaybetten sonra gelecek ve deccalı öldürecek, yeryüzünü zulüm ve kötülükten arındırarak* dediği bildirilmiştir. Konunun başından beri aktardığımız rivayetler Nr-ı Muhammedî'yi yalnızca Hz. Peygamber'e hasretmekle kalmamakta, İmamiyye şiası için bir iman konusu olan mevzuları da içine

³⁹⁰ Meclisî, *Bihâr*, VI, 8.

³⁹¹ Meclisî, *Bihâr*, VI, 9.

alacak şekilde genişlemekte ve çeşitlenmektedir. İmamet, gaybet, ahir zaman fitneleri, şefaet vs. pek çok konu Nûr-ı Muhammedî ile irtibatlandırılmaktadır.

Nûr-ı Muhammedîyle ilgili rivayetler Hz. Peygamber'in atalarının ve o doğmadan önce yaşanan olayların anlatıldığı bölümlerde başka bir şekil almaktadır. Muhammedî nûr, adeta yaşanan pek çok hadisenin en önemli unsuru haline gelmektedir. Temiz sulblerden temiz rahimlere aktarıldığı ifade edilen Nûr-ı Muhammedî, ilk olarak Hz. Adem'den oğulları Şit'e hamile olduğu zaman Hz. Havva'ya geçmektedir. Sonunda Haşim'de ortaya çıkan Nûr-ı Muhammedî, onun yaşadığı pek çok olayda önemli roller oynamaktadır.

Rivayetlere göre Haşim, Hz. Peygamber'in nurunu yüzünde taşıymaktaydı. Yüzündeki nur semaya yükselmekteydi. Karanlıkta yürüdüğü zaman, karanlıklar onunla aydınlanmaktaydı. Yolda yürürken geçtiği yerlerdeki her şey *son peygamber Muhammed senin zürriyetinden ortaya çıkacaktır* müjdesiyle ona seslenmekteydi. Hatta Abdümenâf öleceği zaman Nûr-ı Muhammedî'nin temiz rahimlerde muhafaza edilerek korunması hususunda oğlu Haşim'den söz almıştı.³⁹² Haşim'in ünü Habeşistan Necaşisine ve Rum Kayserine ulaştığı zaman onun yüzünde bulunan nura sahip olma arzularından dolayı kızlarıyla evlenmesi için haber göndermişlerdi. Çünkü onların yanında bulunan rahipler, kâhinler bu nurun Nûr-ı Muhammedî olduğunu biliyorlardı. Fakat Haşim bu teklifleri reddederek kendi kavminden kadınlarla evlenmişti. Oğulları ve kızları olmuştu. Ancak nur onlardan hiçbirine geçmemiş ve hala Haşim'in alnında durmaktaydı.³⁹³

Bir gece Kâbe'yi tavaf ettikten sonra kendisinde bulunan ve gelecek peygambere ait olan nurun intikal edeceği çocuğu bir an önce vermesi için Allah'a yalvarmıştı. O sırada üzerine bir ağırlık çökerek uykuya daldı. Uykusunda ona güzellik ve şeref sahibi

³⁹² Meclisî, *Bihâr*, VI, 19.

³⁹³ Meclisî, *Bihâr*, VI, 20.

Selma bt. Amr ile evlenmesi gerektiği söylendi. Onun benzeri bir kadın bulunmadığı için ona yüklü bir mehir vererek alması gerektiği, soyundan gelecek peygamberin doğumunun Selma ile yapacağı evlikle mümkün olabileceği bildirildi. Korkuyla uyanan Haşim, kardeşi Muttalib ve amcasının oğluna rüyasında gördüklerini anlattı. Haşim'in rüyasını duyan kardeşi Muttalib, adı geçen kadının namusu ve güzelliği ile bilinen Yesribli Neccaroğullarından Selma bt. Amr olduğunu dile getirdi.

Özet olarak verdiğimiz bu rivayette Nûr-ı Muhammedî, Haşim'in ağırlığını hissettiği ve doğru bir kimseye onu emanet etmek için sürekli Allah'a yalvardığı, insanları yönlendiren itici bir güç konumundadır. Rivayete göre bu olayın devamında meydana gelen hadiselerde de Nûr-ı Muhammedî söz konusu etkisini sürdürmektedir. Hâşim ve yanındakiler Yesrib'e girdiklerinde her yer onun alnındaki nurdan aydınlanmıştır. O sırada evlerinde bulunan bütün insanlar sokağa dökülüp onların yanına gelmiş, her yeri aydınlatan bu nuru ve onu taşıyanları merak etmişlerdir. Muttalib kim olduklarını soranlara Allah'ın evinin ehli ve haremın sakinleri olduklarını açıklamıştır. Mal, mülk ve asalet sahibi olduklarını ve buraya kız istemeye, Selma'yı istemeye geldiklerini ifade etmiştir. Kızı, bu nurun sahibi, saygın, îlâf (anlaşmalı) ticaret yolculuklarını düzenleyen kardeşi Haşim b. Abdimenaf için istediklerini beyan etmiştir. Yesrib'in evlerinde Hâşim'i ve onun yüzündeki nuru görmek isteyen kimse kalmamıştır. Evsliler, Hazrecliler, bütün diğer insanlar şaşırmış bir şekilde dışarı çıkmışlardır. Bu arada Yahudiler de onların olduğu yere gelmişler ve ona baktıklarında Tevrat'ta yer alan sıfatı ve alametleri üzerinde gördüklerinde onun kim olduğunu anlamışlardır. Buna dayanamamış ve çok ağlamışlardır. Bazı Yahudiler din adamlarından birine ağlama nedenlerini sorduklarında o da Haşim'i işaret ederek *'bu adamdan ortaya çıkacak (soyundan gelecek) ve sizin kanınızı dökecek. Ondan dolayı ağlıyoruz'* şeklinde cevap vermişti. Burada da Yahudi din adamının yine Hâşim'in alnındaki nura işaret ettiğini hatırlatmalıyız.

Sonraki süreçte Selma bt. Amr, Kaynuka Yahudilerine ait pazarda Haşimle karşılaştıklarında ondan etkilenmiş, pazardaki bütün insanlar onun alnındaki nura dikkat kesilmişlerdir. Bu arada şeytan yaşlı bir adam kılığında girerek Haşim hakkında Selma'ya çok olumsuz sözler söylemekte ve bu izdivacın gerçekleşmesine engel olmaya çalışmıştır. Selma'nın babası ise şeytandan Allah'a sığınması gerektiğini söyleyerek kızını ikna etmiştir. Kızı istemeye gittiklerinde ise Muttalib, sahip oldukları şeref, şan ve meziyetlerinden bahsetmiştir. Bu arada Hz. Adem'den beri nesilden nesile aktarılan nurun kendilerine tahsis edildiğini ve bu nuru kardeşi Haşim'in taşıdığını, Allah'ın da Haşim'i onlara gönderdiğini ifade etmiştir. Şeytanın hilesi ile zora giren evlilik, Haşim'in sahip olduğu nuru öne sürmesi ve iblisin durumun bu hale gelmesindeki rolünü ortaya koymasıyla mümkün olmuştur. Evlilikten sonra Haşim'deki nur Selma bt. Amr'a geçmiş, onun güzelliği daha da artmış her yeri kaplamıştır.

Düğünden sonra Haşim Selma'nın hamileliği ortaya çıkıncaya kadar Medine'de kalmıştır. Oradan ayrılmadan önce Selma ile yaptığı konuşmanın konusu yine Nûr-ı Muhammedî'dir. Allah'ın Adem'e, onun da oğlu Şit'e ondan da her geçtiği kişiye şeref vererek kendilerine ulaşan, Allah'ın onunla kendisini şerefliendirdiği nuru Selma'ya emanet etmiş ve ona sahip çıkması için Selma'dan söz istemiştir. Doğacak çocuğa dolayısıyla nura hiçbir zarar gelmemesini, ona gözü gibi bakmasını, kendi hayatından önde tutmasını söylemiştir. Mümkünse çocuğun doğumundan kimsenin haberdar olmamasını, çok sayıda düşmanlarının olduğunu özellikle evliliklerini engellemeye çalışan Yahudilere karşı dikkatli olmasını tembih etmiştir. Haşim Gazze'de bulunduğu sırada hastalanarak vefat etmiştir. Vefat etmeden önce “*Yumuşak davran ey Allah'ın elçisi, taşıdığı olduğum seçilmişin nuru hatırına*” diyerek ruhunu teslim etmiştir.³⁹⁴ Haşim'in geride bıraktığı hamile eşi Selma'nın doğurduğu çocuk doğduğunda parlayan

³⁹⁴ Meclisî, *Bihâr*, VI, 24.

bir ışıkla doğmuştur ve o ışık da Nûr-ı Muhammedî'dir. Gülerek doğan çocuğun (Şeybe/Abdülmuttalib b. Hâşim) bu durumu annesini de hayrete düşürmüştür.

Gerçekleştirdiği Yesrib ziyaretinden sonra Benî Hâris'ten bir adamın haber vermesiyle yeğeni Şeybe'yi almaya giden amcası Muttalib, oynarken gördüğü çocuğu Allah'ın ona emanet ettiği nurdan tanımıştır. Şeybe amcasıyla Yesrib'ten gizlice ayrılacakları sırada peşlerine düşen Yahudilerden kurtulmak için Nûr-ı Muhammedî'yi vesile kılarak Allah'tan yardım istemiştir. Amcası Muttalib ile Mekke'ye giden Şeybe'yi görenler onun Hz. Peygamber'in dedesi olduğunu bilmeden ondaki nura şaşırırlardı. Fakat ona daha sonra nübüvvete delalet edecek pek çok işaret ve mucizenin gösterildiği ifade edilmiştir. Kureyş onun alnındaki nuru fark ettikten sonra tıpkı Fil Vakası'nda olduğu gibi kendilerine bir musibet, bir felaket isabet ettiğinde Nûr-ı Muhammedî ile Allah'a tevessül etmişlerdir. Allah da bunun hatırına onlara yardım etmiştir. Abdülmuttalib, Ebrehe'nin Mekke'yi kuşattığı sırada taşıdığı nur hürmetine Allah'tan yardım istemiş ve onun bu duasına görünmeyen bir ses karşılık vererek, taşıdığı nurun hatırına kurtulacakları müjdelenmiştir.³⁹⁵

Hz. Peygamber'in babası Abdullah gençlik çağına gelince onu görenler tıpkı Hz. Yusuf'un zamanındaki insanlar gibi onun güzelliğinden ve nurundan etkilenmişler, hayrete düşmüşlerdir. Kurban olmaktan yüz deve karşılığında kurtulan Abdullah, bu hadisenin bir an önce gerçekleşmesini bekleyen Yahudileri hayal kırıklığına uğratmıştır. Onlar da zehirli bir yemek hazırlayarak Abdülmuttalib'in evine göndermişler fakat yemek dile gelerek zehirli olduğunu açıklamıştır. Bu, Hz. Muhammed'in nurunun delillerindendir.³⁹⁶

³⁹⁵ Meclisî, *Bihâr*, VI, 29-31.

³⁹⁶ Meclisî, *Bihâr*, VI, 39.

Abdullah, Allah resulünün nuru hürmetine pek çok kişinin evlenmek istediği, yaşadığı dönemin en yakışıklısı, en mükemmeliydi. Gündüzleri ondan güzel kokular yayılır, geceler nurundan aydınlanırdı. Bu sebeple Mekke halkı ona “Haremin ışığı” ismini vermişti. Nitekim Kureyş’in önde gelenlerinden Vehb b. Abdimenaf,’ın dikkatini çekmiş ve hanımı Berre’yi göndererek daha önce Irak, Şam ve başka yerlerin krallarının haber gönderdiği Abdullah’a talip olmuşlardı. Berre, Abdülmuttalib’ten oğlunu istediğinde oğlunun yüzündeki, nesilden nesile geçen nuru gündeme getirmiş ve onunla şereflemek istediklerini belirtmişti. Hatta Vehb, Abdülmuttalib’e kızı Amine’yi bir hediye olarak verdiklerini, muaccel veya müeccel bir mihr istemediklerini söylemişti. Fakat Abdülmuttalib bunu kabul etmeyerek, şanına yakışır mihr vereceğini dile getirmiştir. Sonuçta Âmine ile Abdullah evlenmişler ve Allah Cebrail’e bu müjdeli haberi cennette duyurması için emir vermiştir.³⁹⁷

B. HZ MUHAMMED’İN SOYU VE AKRABALARI

Hz. Muhammed’in Mekke’de meskûn olan Kureyş kabilesinin Haşimoğulları boyuna mensup olduğu konusunda bütün kaynaklar ittifak halindedir. Kureyş kabilesi, Hz. Peygamber’in dedelerinden Kusay b. Kilâb’ın Kâbe ve Mekke idaresini ele geçirdiği dönemde dağınık bir halde yaşadıkları şehrin çevresinden Kâbe’nin etrafına yani şehir merkezine topluca yerleşmişlerdir. Hz. Peygamber’in ataları Adnan’ın soyundan geldikleri için Adnânî olarak da adlandırılmaktadır. O dönem ensâb (soy/sop bilgisi) konusunda hayli ilgili ve bilgili olan Araplar bir çırpıda atalarının çoğunu sayabilmekteydiler. Bununla birlikte Hz. Peygamber listenin Adnan’dan sonra uzatılmayarak kesilmesini tavsiye etmiştir.³⁹⁸ Çünkü o dönem şecerelerini Hz. Adem’e

³⁹⁷ Meclisî, *Bihâr*, VI, 42-44.

³⁹⁸ Meclisî, *Bihâr*, VI, 45, 122.

yahut Hz. İbrahim'e kadar saymaya çalışanlar olmuştur. Adnan'dan sonraki dönem çok daha uzun olduğu için burada sayılan isimlerin eksik olması ya da birbirine karışması gibi yanlışlıkların ortaya çıkması muhtemeldir. Bu sebeple Hz. Peygamber'in yasak getirdiği veya tavsiyede bulunduğu öne sürülebilir. Buna rağmen birçok kaynakta Hz. Peygamber'in soyunu Hz. Adem veya Hz. İbrahim'e kadar götüren şecereler yer almaktadır. Meclisî, *Bihârü'l-Envâr*'da Hz. Peygamber'in mezkûr kararını aktarmasına rağmen şecerelerin Adnan'dan sonraki versiyonlarına eserinde yer vermektedir.³⁹⁹

Sayılan şecerelerden bazılarında Kureyş kabilesine ismini veren bu lakabın sahibinin kim olduğu noktasında farklılıklar mevcuttur. Öncelikle neredeyse İslam tarihi kaynaklarının çoğunda ve Ensâb kitaplarında Adnan'ın soyundan gelen Fihri b. Malik'e atfedilen Kureyş lakabı *Bihârü'l-Envâr*'da verilen şecerelerin hiçbirinde ona atfedilmemiştir. Bu isimlendirme Nadr b. Kinane için kullanılmaktadır. Burada dikkat çeken bir diğer husus ise Nadr'ın Huzeyme'nin oğlu olarak gösterilmesidir.⁴⁰⁰ *Bihârü'l-Envâr*'da yer alan diğer şecerelerde olduğu gibi kaynakların çoğunda Nadr, Kinâne'nin, Kinâne ise Huzeyme'nin oğludur.⁴⁰¹

Hz. Peygamber'in hususiyetlerinin anlatıldığı hasâis ve delâil türü eserlerde üzerinde durulan konuların en önemlilerinden biri onun temiz bir soya ve aileye mensup olmasıdır. Buna göre Hz. Peygamber'in atalarından hiçbiri nikâhsız bir birliktelik sonucu doğmamıştır. Ayrıca onlar küfür ve şirkten uzak durmuş insanlardır.⁴⁰² *Bihârü'l-Envâr*'da da bu düşünceyi ifade eden pek çok rivayet mevcuttur. Meclisî, bu konuda İmamiyye'nin görüşlerini açık ve sarîh olarak ifade etmiş ve pek çok eserden rivayetler aktarmıştır. Bu rivayetlerin bir kısmına Nûr-ı Muhammedî'yi ele aldığımız bölümde yer vermiştik. İmamiyye Şiası'nın önemli isimlerinden Ebu Ca'fer et-Tusî (460/1067)

³⁹⁹ Meclisî, *Bihâr*, VI, 45.

⁴⁰⁰ Meclisî, *Bihâr*, VI, 44, 45.

⁴⁰¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, Taberî, Tarih,

⁴⁰² Süyûtî, *Hasâis*, I, 63-67; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'Nihâye*, II, 256; Ebu Nuaym, *Delâil*, I, 57; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 275-279.

“Nebinin babaları hakkındaki itikadımız Adem’den babası Abdullah’a hepsinin Müslüman olduğudur. Yine Ebu Tâlib ve annesi Amine bt. Vehb bt. Abdümenâf da Müslümandı.” Bu naklin ardından Meclisî, benzer ifadelerle kendi fikrini açıklamıştır. “İmamiyye-Allah onlardan razı olsun- Hz. Peygamber’in ebeveyninin ve Adem’e kadar bütün ecdadının Müslüman olduklarında ittifak etmiştir. Belki siddık, belki gönderilmiş peygamber veya **masum vasiydiler**. Belki bazıları İslam dini üzere olduklarını **takiyye yahut maslahat-ı diniyye icabı açık etmemişlerdir.**”⁴⁰³ Verdiğimiz bu iki rivayet İmamiyye’nin bu konuyu bir itikat meselesi olarak kabul ettiğini göstermesi açısından önemlidir. Zira İmâmiyye’nin önde gelen bir diğer alimi İbn Bâbeveyh Şeyh Sadûk (381/991)’un *el-İ’tikâdât* adlı eserinin kırkinci bâbı Hz. Peygamber’in atalarının itikatları hakkındadır. Orada da Hz. Adem’den babasına kadar bütün cetlerinin ve annesinin Müslüman olduğundan bahsedilmiştir. Abdülmuttalib’in hüccet, Ebu Tâlib’in vasî olduğu da hatırlatılmıştır.⁴⁰⁴ Ayrıca Meclisî’nin tarihi vakayı ifade ederken Hz. Muhammed’in atalarıyla ilgili masum, vasi, takiyye gibi Şii akide ve kavramlarını kullanması dikkat çekicidir.

Şia, Hz. Peygamber’in temiz bir soydan geldiğini ispat etmek için bir takım ayetleri delil olarak göstermektedir. Bunlardan en önemlisi Şuara suresinin 217-219. ayetleridir. Bu ayetlerde “*Namaza kalktığında (yalnız başına namaz kılarken) seni ve secde edenler arasında dolaşmanı gören; mutlak güç sahibi, çok merhametli olan Allah’a tevekkül et.*” şeklindedir. Kummî, tefsirinde bu ayetlerde geçen “*namaza kalktığında/tek başına namaz kılarken*” ibaresinden kastın nübüvvet olduğunu “*secde edenlerden*” kastın ise Hz. Peygamber’in geldiği sulbü/ataları olduğunu öne sürmektedir.⁴⁰⁵ Yine başka bir rivayette mezkûr ayetlerde geçen “*secde edenler arasında dolaşmanı*” ifadesinin Hz. Peygamber’in atalarına işaret ettiği bildirilmiştir. Buna göre Hz. Muhammed

⁴⁰³ Meclisî, *Bihâr*, VI, 40.

⁴⁰⁴ İbn Bâbeveyh Şeyh Sadûk, *el-İ’tikâdât*, 110.

⁴⁰⁵ Meclisî, *Bihâr*, VI, 6.

peygamberden peygambere geçerek, hiçbir şekilde nikâhsız ve evlilik dışı ilişkiye bulaşmadan babasının sulbünden çıkmıştır.⁴⁰⁶ Buradaki dolaşmayı Şia, zahiri anlamdaki gezmek, ziyaret etmek yerine Hz. Peygamber'in nurunun/ruhunun her kademedede secde eden, ibadet eden, mümin ataların sulbleri arasında deveren ettiği şeklinde kabul etmiştir.⁴⁰⁷ Sünni olarak bilinen âlimlerin pek çoğunun eserlerinde de Hz. Peygamber'in atalarının kâfir veya müşrik olmadıkları, temiz sulblerden temiz rahimlere aktararak geldikleri yönünde bilgiler ve deliller mevcuttur.⁴⁰⁸ İbn Abbas'a dayandırılan ve İkrime'nin naklettiği rivayete göre Şuarâ suresinin 219. ayetindeki dolaşma ifadesini aynen Şia'nın anladığı gibi Hz. Peygamber'in bir peygamberin sulbünden diğerine aktarılması ve nihayetinde kendisinin de son peygamber olarak görevlendirilmesi olarak açıklamıştır. Zaten bu doğrultudaki bütün görüşler İbn Abbas'ın açıklamalarına dayanmaktadır.⁴⁰⁹ Buharî'de yer alan ve Ebu Hüreyre menşeli başka bir rivayet de aslında temiz soy ve temiz nesil fikrini destekler mahiyettedir. Hz. Peygamber, Ademoğlunun en hayırlı tabakasından yaratıldığını, içinde olduğu tabakanın da en hayırlı tabaka olduğunu vurgulamıştır.⁴¹⁰ Ebu Nuaym'ın *Delâilü'n-Nübüvve* adlı eserindeki başka bir rivayette Araplar içerisinde sırayla Mudar'ın, Kureyş'in ve Benî Haşim'in seçildiği belirtilmiştir.⁴¹¹ *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşad*'da Hz. Peygamber'in soyunun ve atalarının masumiyetine işaret eden çok sayıda rivayet mevcuttur. Bu rivayetlerin büyük çoğunluğu Abdullah b. Abbas'a dayandırılmaktadır. İbn Abbas'ın da Hz. Peygamber'le aynı soydan geldiğini unutmamak gerekir.

⁴⁰⁶ Krş. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, II, 256.

⁴⁰⁷ Meclisî, *Bihâr*, VI, 6

⁴⁰⁸ Süyûtî, *Hasâis*, I, 63-74; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 275-279.

⁴⁰⁹ Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 275-279.

⁴¹⁰ Buharî, *Menâkıb*, 23.

⁴¹¹ Ebu Nuaym, *Delâilü'n-Nübüvve*, Beyrut, 1406, I, 58.

1. Hâşim'den Önceki Atalar

Malum olduğu üzere Hz. Peygamber'in mensup olduğu Kureyş kabilesinin kökeni Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İsmail'e dayanmaktadır. Hz. Peygamber'in atalarının Müslüman olup olmadığıyla ilgili tartışmalarda mesele Hz. İbrahim'in babası Âzer'de düğümlenmektedir. Aslında Şia'nın bu hususta bir tereddüdü bulunmamaktadır. Hz. Peygamber'in, Hz. Adem'e kadar bütün atalarının Müslüman olduğunu iddia ettikleri için doğal olarak Hz. İbrahim'in babasının da Müslüman olduğuna inanmaktadırlar.⁴¹² Ehl-i sünnet içerisinde ise Âzer'in durumuyla alakalı görüş birliği yoktur. Meseleyi düğüm olarak nitelendirmekten kastımız fikir ayrılıklarından ziyade ister Şîi olsun isterse Sünnî, âlimlerin Hz. Peygamber'in soyunun temizliğiyle ilgili yazıp çizdiklerinde mutlaka konuyu Âzer'e getirmeleridir. Bunda Âzer'in isminin Kur'an-ı Kerim'de açıkça anılmasının da etkisi vardır. Ancak asıl tartışma isim yerine daha çok ayette isimle birlikte kullanılan sıfat üzerinden yapılmaktadır. Gerçi isim mevzuunda da bir tartışma dönmektedir. Ama diğeri yani Âzer'in Hz. İbrahim'le olan bağımlı anlatan kelimenin hangi anlama geldiğine dair yapılan tartışma, Hz. İbrahim'in babasının isminin ne olduğuna yönelik yapılan tartışmaya göre daha fazla öne çıkmaktadır. Bu bölümde her iki tartışmaya kısaca değinerek değerlendirme yapacağız.

Âzer'le ilgili Kur'an-ı Kerim'in En'âm suresinin 74. ayetinde mealen "*İbrahim, babası Âzer'e, 'Putları tanrılar mı ediniyorsun? Doğrusu ben seni de kavmini de apaçık bir sapkınlık içinde görüyorum' demişti.*" buyrulmaktadır. Şii âlimler ayette geçen "ebun/أب" kelimesinin Arapça'da babanın yanı sıra amcayı işaret etmek için de kullanıldığını iddia etmişlerdir. Meclisî, bu hususta Tabersî (548/1154)'nin görüşlerine yer vermiştir. Buna göre Tabersî, *Mecmâu'l-Beyân* isimli tefsirinde Âzer'in Hz. İbrahim'in annesinin babası veya amcası olduğunu ifade etmektedir. Hz. Peygamber'in

⁴¹² İbn Bâbeveyh Şeyh Sadûk, *el-İ'tikâdât*, s. 110; Meclisî, *Bihâr*, VI, 40.

babalarının Adem'e kadar muvahhit olduklarını ve bu konuda kendi taifelerinin (İmâmiyye Şiası) bir icmanın bulunduğunu dile getirmektedir. Tabersî, *“Allah beni temiz sulplerden temiz rahimlere koydu ve soyumda cahiliyye pisliklerinden hiçbiri yoktur.”* rivayetini Tevbe suresinin 28. ayetiyle birlikte vermiştir. Bağlantı kurulan bu ayette *“müşrikler pistir”* ibaresi geçmektedir. Böylece Şîî müfessir, Hz. Peygamber'in temiz olduklarını söylediği atalarına necaset vasfını taşıyan müşriklik izafe edilemeyeceğini anlatmak istemiştir.⁴¹³ Hz. Peygamber'in Adnan'a kadar sayılan atalarının doğru olduğu fakat Adnan'dan sonrakilerinin tam olarak bilinemeyeceğini belirttiği rivayetlere yer veren Meclisi, bu konuda Kâdî Abdülcebâr (415/1025)'in destekleyici ifadesini iktibas etmiştir. Buna rağmen aynı sayfada ve başka yerlerde Hz. İbrahim hatta Hz. Adem'e kadar ulaşan birkaç tane şecereyi kullanmaktan geri durmamıştır.⁴¹⁴

Meclisî bu noktada onların imamı dediği Fahreddin Râzî (606/1210)'nin tefsirinden Âzer ve Hz. Peygamber'in atalarıyla ilgili Şia'nın yorumlarını aktarmıştır. Aktardığı bu kısımlar Râzî'nin En'am suresinin yetmiş dördüncü ayetinin tefsirini yaparken Şia'nın görüşlerini anlattığı bölümlerdir. Râzî burada Şia'nın görüşlerini aynen şu şekilde açıklamıştır: *“Şia dedi ki: Resul'ün babalarından ve dedelerinden hiçbiri kâfir değildir. Onlar İbrahim'in babası kâfirdi denilmesini de kabul etmezler. Onlar, Âzer'in İbrahim'in amcası olduğunu dile getirdiler. Görüşlerini bunun üzerine bina ettiler.”* Meclisî'nin konu bağlamında kısaca görüşlerini verdiği Râzî, aslında bu ayetin üzerinde epey durmuş, farklı görüşleri tartışmıştır. Şia'nın bu konuda öne sürdüğü delilleri tek tek gündeme getirmiş, iddialarını ortaya koymuş ve onlara cevap vermiştir. Şia'nın Şuarâ suresi 218 ve 219. ayetlerini Hz. Peygamber'in atalarının Müslümanlığına delil olarak gösterdiklerini ifade eden Râzî, bu sebeple onların Âzer'in Müslüman olduğu yönünde bir kanaate sahip olduklarını belirtmiştir. Buna mukabil Ehl-i sünnet âlimlerinin Hz.

⁴¹³ Meclisî, *Bihâr*, VI, 50; Tabersî, *Mecmau'l-Beyân*, III, 68.

⁴¹⁴ Meclisî, *Bihâr*, VI, 45, 122.

İbrahim'in babası Âzer'in Müslüman olmadığını dile getirdikleri gibi Hz. Muhammed'in babasının da Müslüman olmadığını düşündüklerini belirtmiştir. Sonuç olarak Râzî, Âzer'in Hz. İbrahim'in babası olduğunu, eğer farklı bir isim olsaydı Yahudi ve Hristiyanların Hz. Peygamber'i eleştireceğini⁴¹⁵, Şuarâ suresindeki ayetlerin namazla ilgili olduğunu açıklamıştır.⁴¹⁶

En'am suresi yetmiş dördüncü ayetinden hareketle bazı tefsirlerde Hz. İbrahim'in babasıyla ilgili yapılan yorumlara kısaca bakmanın faydalı olduğu kanaatini taşıyoruz. Günümüze ulaşan ilk tam tefsir olma özelliğine sahip Mukâtil b. Süleyman'ın tefsirinde ayete Âzer'in Hz. İbrahim'in babası olduğu ve Müslüman olmadığı şeklinde anlam verilmiştir.⁴¹⁷ Farklı iddialar, deliller gündeme gelmediği gibi yalnızca Hz. İbrahim'in doğumu ve babasına karşı gelişini anlatan kıssa ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Râzî, Ehl-i sünnet'in Hz. İbrahim'in babasının kâfir olduğu yönündeki genel bir kanısının olduğunu söylemesine rağmen Ehl-i sünnet içerisinde farklı düşüncede olan bazı âlimler de vardır. Taberî bu konudaki tüm görüşlere tefsirinde yer vermiştir. Mücahid (103/721)'den gelen bir rivayette Âzer'in babasının değil, bir putun ismi olduğu, Katâde (117/735) kaynaklı bir haberde ise babasının isminin Tareh olduğu bildirilmiştir. Süddî (127/745)'ye ait yorumda ise babasının isminin Âzer değil ama belki Tarah olabileceği ifade edilmiştir. İbn Cüreyc (150/767)'in de Hz. İbrahim'in babasının adının Tareh olduğunu, Âzer'in ise dönemin ilahlarının ismi olduğunu belirten yorumları vardır. Az sayıdaki Âzer'in İbrahim'in babası olmadığını izah eden bu yorumların yanı sıra mesela nasıl Yakup ile İsrail aynı kişiyse Azer ile Tareh de aynı kişidir diyen Said b. Abdülaziz (167/783) kaynaklı fikirler de vardır. Birbirinin tekrarı mahiyette olan diğer yorumlar da bu minval üzeredir.⁴¹⁸ Kur'an'da "ebun/ب" kelimesinin kullanımını ve Âzer'in Hz.

⁴¹⁵ Bkz. *Kur'an Yolu*, II, 49. Kur'an Yolu tefsirinde de Âzer'in kâfir olduğu fikrini savunmak için Râzî'nin bu görüşü kullanılmıştır.

⁴¹⁶ Meclisî, *Bihâr*, VI, 50, 51 Krş. Fahreddin Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XIII, 36-42.

⁴¹⁷ Mukatil b. Süleyman, *Tefsîr-i Kebîr*, I, 557, 558.

⁴¹⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IX, 342-346.

İbrahim'in babası olup olmadığıyla ilgili bir araştırmada kelime ve ayet ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Âzer'in Hz. İbrahim'in babası olduğunu savunanların delilleri ile karşı çıkanların delilleri tek tek irdelenmiştir. Araştırmacı kelimenin Kur'an'daki ve Arap dilindeki kullanımlarından hareketle ve diğer Kur'an ayetlerini dikkate alarak Âzer'in İbrahim Peygamber'in amcası olduğu sonucuna varmıştır.⁴¹⁹

Yeri gelmişken Tevrat'ta Hz. İbrahim'in babasının isminin Tarah olarak geçtiğinin ve puthanede bekçilik veya rahiplik yaptığının bilgisini zikrederim.⁴²⁰ *Bihârü'l-Envâr*'da verilen şecerelerde de Hz. İbrahim'in babası Tarah olarak geçmektedir.⁴²¹ Söz konusu isimlerden hangisinin isim, hangisinin sıfat olduğu ise tartışmalı bir konudur.⁴²² İmâmiyye Şiası'nın Âzer'in kâfir olmadığını düşünmesi, buna yönelik akli ve nakli ispat çabaları doğal karşılanmalıdır. Zira öğretisinin temelinde masum imam, temiz soy ve kurtarıcı nesil gibi öğeler bulunan bir mezhebin bundan farklı düşünmesi kendini inkâr etmek anlamına gelirdi. Onlar da ayete bu bakış açısıyla yaklaştıkları için farklı bir sonucun ortaya çıkması mümkün görünmemektedir. Hz. Ali'nin "*Kur'an konuşmaz, insanlar onu konuşturur*" sözünde vurguladığı üzere herkesin kendi fikrinden hareket ederek Kur'an'dan bir delil bulacağı ya da onay alacağı muhakkaktır.

Âzer'le ilgili durumu bu şekilde izah ettikten sonra, eserde yer alan ve Hz. Peygamber'in yakın atalarının asla putlara tapmadığını anlatan başka bir haber de dikkat çekmektedir. Hz. Ali'den gelen bu haberde aynen şu ifadeler yer almaktadır: "*Babam, dedem Abdülmuttalib, Haşim, Abdümenaf asla putlara tapmamıştır. Kime ibadet*

⁴¹⁹ Bkz. Süleyman Aydın, "Kur'an'da 'Baba' Kelimesi ve Âzer'in İbrahim (A.S.)'nın Babası Olması Meselesi", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 2015, C. V, S. 10, s. 201-230.

⁴²⁰ Kutsal Kitap, *Tevrat/Tekvin*, 11/26, s. 11, 12; Günay Tümer, "Âzer", *DİA*, İstanbul, 1992, IV, 316-317.

⁴²¹ Meclisî, *Bihâr*, VI, 18, 122.

⁴²² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IX, 342; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XIII, 39-40.

*ediyorlardı diye sorulunca da onlar İbrahim'in dinine bağlı olarak Kâbe'ye doğru namaz kılarlardı diyerek mukabelede bulunmuştur.*⁴²³

Bu arada eserde verilen şecerelerde Kureyş lakabının Fihri b. Malik yerine, dedesi Nadr b. Huzeyme'ye nispet edildiğini görmekteyiz.⁴²⁴ Başka bir yerde ise bu isim Nadr b. Kinâne olarak doğru bir şekilde anılmıştır.⁴²⁵ Şecere Fihri, Mâlik, Nadr, Kinâne, Huzeyme, Müdrike diye yukarı doğru çıkmaktadır. Önceki şecerede Kinâne'nin atlanarak Nadr, Huzeyme'nin oğlu gibi gösterilmiştir. Nesep bilgilerinin bazıları da tıpkı *Bihârü'l-Envâr*'daki bu farklılıklar gibi Kureyş lakabını Fihri'e veya Nadr'a nispet etmektedirler.⁴²⁶

2. Hâşim b. Abdümenâf

Asıl ismi Amr olan Hâşim, Mekke'de yaşanan bir kıtlık döneminde et suyuna eklemek ufalayarak şehir halkına ve dışardan gelenlere ikram ettiği için "ufalayan" manasına gelen bu adı almıştır. Hâşim'in kardeşi Abdüşems ile ikiz olup yapışık doğdukları, aralarının kılıçla ayrıldığı ve bu esnada haliyle kan aktığı için bunların arasında kan çıkacağı şeklindeki rivayet birçok eserde olduğu gibi *Bihârü'l-Envâr*'da da yer almaktadır.⁴²⁷ Eserde onun doğumuyla ilgili diğer rivayetlere göre Hâşim yani Amr b. Abdümenâf doğduğunda göğe doğru bir ışık yükselmiştir. Ona yer, gök selam durmuş ve hatta soyundan gelecek olan Muhammed isimli son peygamberle müjdelenmiştir. Babası Abdümenâf ölmeden önce ondan Allah'ın resulünün nurunu kadınlardan en temiz rahmi olana emanet etmesi için söz almıştır. Arabistan'a yakın bölgelerdeki krallar mal,

⁴²³ Meclisî, *Bihâr*, 61.

⁴²⁴ Meclisî, *Bihâr*, 68, 121. Bazen Nadr b. Huzeyme bazen de Nadr b. Kinâne olarak geçmektedir.

⁴²⁵ Meclisî, *Bihâr*, VI, 121.

⁴²⁶ Meclisî, *Bihâr*, 68, 121.

⁴²⁷ Meclisî, *Bihâr*, 68; Krş. Taberî, Tarih, II, 252; Konuyla ilgili değerlendirme için bkz. Sarıçam, *Emevî-Hâşimî İlişkileri*, 93-94.

mülk ve makam vaadiyle kızlarını onunla evlendirmek için haber göndermişlerdir. O ise bunların hiçbirini kabul etmemiştir.

Hâşim babası Abdümenâf'a Hz. Peygamber'in nuruna sahip çıkarak onun temiz rahimlerde kalması için söz vermiştir. Bu sebeple kendisine krallar tarafından kızlarıyla evlenmesi yönünde yapılan teklifleri yüklü mal vaatlerine rağmen reddetmişti. Hâşim'in her gün Kâbe'ye gelerek onu yedi defa tavaf ettiği, kendisine sığınana ikramda bulunduğu, çıplakları giydirdiği, açları doyurduğu gibi bu ve bunlara benzer erdemli davranışlara sahip olduğu ifade edilmiştir. Bundan dolayı Kâbe ile ilgili vazifelerin hepsinin ona teslim edildiği, insanların sorunlarının çözümünde başvurulana, verdiği kararları dinlenen bir kimse olarak anlatılmıştır. Yine Hz. İsmail'in yayının, İbrahim'in gömleğinin, Şit'in nâlininin (terlik/ayakkabı), Nuh'un mührünün ona verildiği de belirtilmiştir.⁴²⁸

Haşim b. Abdimenaf'ın haberi Habeşistan Necaşisine, Rum Kayserine kadar ulaşmıştı. Sahip olduğu nur sebebiyle kızlarını ona vermek, o nurun bereketinden faydalanmak istiyorlardı. Çünkü yanlarında bulunan rahip ve kâhinler onun sahip olduğu nurun Allah'ın elçisinin nuru olduğunu biliyorlardı.⁴²⁹ Haşim bu teklifleri reddetmiş ve kendi kavminden kadınlarla evlenmiştir. Bu evliliklerden çocukları olmuş ancak alındaki nur kendisinde durmaya devam etmiştir. Bir gece Kâbe'yi tavaf ettikten sonra Allah'ın elçisinin nurunu taşıyacak bir çocuk vermesi için Allah'a yalvarmış, bu esnada ona bir ağırlık çökmüş ve uyumuştur. Uykusunda gördüğü rüyada temiz ve namuslu bir kadın olan Selma bt. Amr ile evlenmesi, onun için yüksek miktarda mehir vermesi, onun dengi bir kadının bulunmadığı, ondan olacak çocuktan peygamberin geleceği bildirilmiştir. Uyandığında gördüklerini kardeşi Muttalib'e anlattığında kardeşi bu kadının Yesribli şerefli ve misafirperver Neccaroğullarından Selma bt. Amr olduğunu,

⁴²⁸ Meclisî, *Bihâr*, 19.

⁴²⁹ Meclisî, *Bihâr*, VI, 19.

ona görücü gidebileceklerini söylemiştir. Nihayetinde Hâşim, Şam yönüne bir kervan çıkarmış ve uğradıkları Yesrib'te ayrıntılarını diğer bölümlerde anlattığımız uzun ve zahmetli bir sürecin sonucunda Selma bt. Amr ile evlenmiştir.⁴³⁰

Haşim eşi Selma'yı Yesrib'de bırakarak ticaret için Şam tarafına yönelmiştir. Selma ile vedalaşırken Allah'ın Hz. Adem'e tevdi ettiği ve nesilden nesile aktararak kendisini şereflendiren nuru ona bıraktığını söylemiştir. Bu emanete sahip çıkıp, onu muhafaza edeceğine dair Selma'dan söz almıştır. Kendisinin olmadığı sırada doğduğu takdirde çocuğuna gözü gibi bakmasını, gücü yeterse onu kimseye göstermemesini özellikle hasetçilikte ve düşmanlıkta insanların önde gidenleri Yahudilerden korumasını nasihat etmiştir. Bunları söylerken kız isteme günü Yahudilerle aralarında yaşanan olayları hatırlatmıştır. Bu olaylar esnasında Kureyşliler ile Yahudiler birbirine girmiş ve az sayıda Mekkeli Yahudilere galip gelmişti. Kocasının sözlerine Selma'nın cevabı, *"işittim ve itaat ettim"* şeklinde olmuştur. Sonrasında ise *"senin bu sözlerin beni ürküttü, Allah'tan dileğim salimen geri dönmendir."* diyerek onunla vedalaşmıştır.⁴³¹

Hâşim bu yolculuğa çıkarken yanında bulunan kavminden insanlara kendisine bir şey olması durumunda kardeşi Muttalib'i yerine halef olarak belirlediğini söylemiştir. Üzerinde bulunan görevlerin ve başta Kâbe'nin anahtarları olmak üzere kutsal emanetlerin ona verilmesini vasiyet etmiştir. Ayrıca hanımı Selma'nın karnında taşıdığı ve şanınin yüce olacağını düşündüğü çocuğu da onlara emanet etmiştir. Alışveriş için uğradıkları Gazze'de Haşim hastalanmış ve ölmeden önce vasiyetini yazmıştır. Vasiyete *"Bismikellâhümme"* ibaresini yazarak başlamıştır. Malını eşit olarak bölüşmelerini, uzakta olan ve nuru taşıyan Selma'yı unutmamalarını istemiştir. Ona selamını iletmelerini tembih etmiştir. Yatağına uzanmış, gözlerini semaya dikmiş ve *"Taşıdığım Mustafa'nın nurunun hakkı için yavaş yavaş"* diyerek ruhunu teslim etmiştir. Cenazesi Gazze'de

⁴³⁰ Meclisî, *Bihâr*, VI, 22.

⁴³¹ Meclisî, *Bihâr*, VI, 24.

defnedilmiştir. Vefat haberi Yesrib'deki eşi Selma'ya ve memleketi Mekke'ye ulaşınca herkes çok üzölmüş ve onun hakkında pek çok mersiye inşâd edilmiştir.⁴³²

3. Abdölmuttalib

Abdölmuttalib, Hâşim'in ilahi işaretler üzerine gittiği Yesrib'de, Hazrecli Neccaroğullarından Selma bt. Amr ile yaptığı evlilikten doğmuştur. Babası, annesini ona hamileyken Yesrib'de bırakıp Şam yönünde ticari yolculuğa çıkmıştır. Ancak Gazze'de vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir. Doğduğunda saçındaki beyazlık sebebiyle annesi tarafından Şeybe adı konulmuştur. Yedi sekiz yaşlarındayken amcası Muttalib onu annesinin yanından alarak babasının memleketi Mekke'ye götürmüştür. Amcasının devesinin terkisinde şehre girdiği için ona Muttalib'in kölesi anlamında Abdölmuttalib lakabı verilmiştir. Gün gelmiş bu yetim çocuk Hâşimoğullarının ve Mekke'nin reisi olmuştur. Kaybolmuş zezem suyunu tekrar gün yüzüne çıkarmış, Mekke'yi kuşatan Yemen kralı Ebrehe ile müzakerelerde bulunmuştur.⁴³³ Meclisî, Ebrehe'nin ordusunda bulunan filin Abdölmuttalib'i gördüğünde secdeye kapandığını, Allah'ın ilhamıyla Arapça onu selamlayarak “*Ey yaratılanların hayırlısının nuru, ey beytin ve sikayenin sahibi, peygamberlerin efendisinin dedesi, selam senin sırtındaki nura, ey Abdölmuttalib izzet ve şeref seninle olacak, seni terk etmeyecek, asla mağlup olmayacaksın*” demişti. Fil, yerinden kıpırdamamış, durumu gören Ebrehe sihir olduğu zannına kapılmıştı. *Bihâr* müellifi bu rivayeti fazlalıkları, farklılıkları ile birlikte Şeyh Müfid (413/1022), Ebu Cafer et-Tûsî (460/1067), Hillî (726/1325) gibi âlimlerin eserlerinden aktarmıştır.⁴³⁴ Görüldüğü üzere Abdölmuttalib bu gibi üstün vasıflara sahiptir.

⁴³² Meclisî, *Bihâr*, VI, 24-26.

⁴³³ Meclisî, *Bihâr*, VI, 24-44.

⁴³⁴ Meclisî, *Bihâr*, VI, 54-56.

Abdūlmuttalib'in asıl adı Şeybe'dir. Bu isim ona başındaki beyazlık sebebiyle verilmiştir. Annesi on çok iyi bakmış, başına bir şey gelmemesi için gereken ihtimamı göstermiştir. Şeybe yedi sekiz yaşlarında olduğu esnada bir gün çocuklarla oyun oynarken bir ihtiyacı için Yesrib'e uğrayan Benî Hâris'ten bir adam çocuklar içinde onu tanımıştır. Emin olabilmek için çocuğa kim olduğunu sormuş, o da tüm şeceresini saymıştır. Bu adam Mekke'ye dönünce Şeybe'nin amcası Muttalib'i haberdar etmiştir. İbn Sa'd'da ise Hac için Mekke'ye giden şair sahâbi Hassan b. Sâbit'in babası Sâbit b. Münzir yeğeninini durumunu Muttalib'e haber vermiştir.⁴³⁵ Bunun üzerine Yesrib'e giden Muttalib, sokakta oyun oynayan yeğenini kolaylıkla tanımış, ona da kendini tanıtmıştır. Yeğeni Şeybe'yi babasının kavmi Kureyş'in yaşadığı Mekke'ye götürmek isteyen Muttalib, yengesi Selma'yı güçlükle buna razı etmiştir. Türlü tehlikeleri atlaatan amca yeğen sonunda Mekke'ye ulaşmıştır. Şehre girdikleri esnada atının terkisindeki çocuğun kim olduğunu soranlara Muttalib kölesi olduğunu söylemiştir. Bundan dolayı Şeybe'nin adı Abdūlmuttalib olarak önce Mekke'de sonra da civarda duyulmuş ve tanınmıştır.⁴³⁶

Abdūlmuttalib büyüdüğünde amcasının kendisine söylediği üzere Mekke'nin lideri olmuş ve tıpkı büyük dedesi Kusay ve babası Hâşim gibi Kâbe, Harem ve Hacla ilgili tasarruflarda bulunmuştur. Anlatılanlara göre Abdūlmuttalib, Allah'a inanan, putlardan uzak duran, yürürlüğe koyduğu uygulamalar İslami dönemde de sürdürülen saygın bir şahsiyettir. Defalarca rüyasında görmesine rağmen kimseden yardım almadığı için çıkarmaya muvaffak olamadığı zezem suyunu yeniden gün yüzüne çıkarıp Mekkelilerin ve şehre gelen hacılarla ziyaretçilerin hizmetine sunmuştur. Bunu başaramayacağını iddia eden Kureyş'e inat vazgeçmemiş ve duaları sonucu Allah'ın ona bahşettiği çocuklarıyla bu zorluğun üstesinden gelmiştir. Oğullarından birini bu uğurda feda etmek için adayan Abdūlmuttalib, sözünü gerçekleştirmek için çektiği fal oku Hz.

⁴³⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 63.

⁴³⁶ Meclisî, *Bihâr*, VI, 26-29; İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 63-64.

Peygamber'in babası Abdullah'a isabet etmiştir. Kureyş'in ileri gelenlerinin karşı çıkması ve araya girmesiyle danışılan bir kâhinenin Abdullah'ın yerine develerin kurban edilmesini tavsiye etmesiyle oğluna karşılık yüz deve kurban edip herkese ikram etmiştir.⁴³⁷ Abdülmuttalib, Yemen kralı Ebrehe'nin içinde fillerin olduğu ordusuyla Kâbe'yi yıkmak niyetiyle Mekke'yi kuşattığı sırada onunla gidip müzakere etmiştir. Şehir halkının özellikle kadınların, çocukların, dul ve yetimlerin zarar görmemeleri için tedbirler almıştır. Kendisi de Kâbe'ye giderek bu kuşatmanın başarısız olması ve kimsenin zarar görmemesi için dua etmiştir. Sonuçta Ebrehe'nin girişimi sonuçsuz kalmıştır. Nerdeyse bütün kaynakların ittifakıyla Ebabil ismi verilen kuşların attıkları taşlarla ordusu perişan olup geri çekilmiştir.⁴³⁸

İmâmîyye'nin önde gelen ilim adamlarından Kütüb-i Erbaa muharriri Şeyh Saduk İbn Bâbeveyh (381/991)'in *Kitabu'l-Hisâl* adlı eserinden Hz. Ali'ye dayandırılan bir rivayet dikkat çekmektedir. Hz. Peygamber, Hz. Ali'ye vasiyetinde “*Ya Ali, Allah Abdülmuttalib'in cahiliyye devrinde ortaya koyduğu beş sünneti/kuralı/uygulamayı İslam geldikten sonra aynen muhafaza etmiştir. Oğulların babalarının eşleriyle evlenmesini yasaklamıştır, Allah Nisa suresi 22. ayette aynı emri indirmiştir. Bir hazine bulmuş, bunun beşte birini tasadduk etmiştir. Allah da Enfal suresi 41 ayetiyle ganimetlerin beşte birinin Allah için ayrılmasını emretmiştir. Zemzem suyunu çıkardığında sikaye görevini ihdas etmiş ve Allah, Tevbe suresi 19. Ayetiyle bu işin önemini ve değerini vurgulamıştır. Yine öldürülen kişinin diyetini yüz deve olarak belirlemiş, Allah İslam geldikten sonra aynen emretmiştir. Kureyş tavaf için belli bir sayı şartı koymamışken Abdülmuttalib yedi şavtın bir tavaf edeceğini kurala bağlamış bu aynen İslami dönemde devam etmiştir. Ya Ali, Abdülmuttalib asla fal okları çekmemiştir, putlara tapmamıştır, onlar adına kesilenleri yememiştir. Ben babam İbrahim'in dini üzereyim derdi”* şeklinde

⁴³⁷ Meclisî, **Bihâr**, VI, 33-39.

⁴³⁸ Meclisî, **Bihâr**, VI, 29-32.

buyurmuştur.⁴³⁹ Yorum katmamak için aynen verdiğimiz bu rivayet İmâmiyye'nin Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib'e bakış açısını göstermesi bakımından gayet açık ve net ifadeler barındırması sebebiyle önemlidir. Ayrıca bu rivayeti aktardıktan sonra Meclisî “*Belki de o, Allah'tan gelen ilhamla ya da Kureş'in terk ettiği Hz. İbrahim'in dini üzere olduğu için bu işleri yapmıştı. İslam gelince de Abdülmuttalib'in yaptıklarını nesh etmemiş, yürürlükte bırakmıştır.*” şeklinde bir yorum yapmaktadır.⁴⁴⁰ İlim ehlinin malumu olduğu üzere İslam geldikten sonra cahiliyye devrinin kimi uygulamaları devam etmiş, kimi uygulamaları tadil edilerek yürürlükte kalmış, kimileri ise tamamen kaldırılmıştır.⁴⁴¹ Rivayette geçen ve Abdülmuttalib'e ait olduğu ileri sürülen kararların veya uygulamaların hepsinde onun imzasının olup olmadığını tespit etmek zor görünmektedir. Ancak *Bihârü'l-Envâr*'da farklı kaynaklardan verilerek uzun uzun anlatılan Hz. Muhammed'in babası Abdullah'ın kurbanlık olarak belirlenmesi ve daha sonrasında diyet miktarının tespitinde fal oklarına müracaat edildiği bilgisi yer almaktadır.⁴⁴² Yani müellifin eserine aldığı rivayetler birbiriyle çelişmektedir.

Abdülmuttalib, Kâbe'de uyuduğu esnada gördüğü rüyada Hz. Nuh ve Hz. İbrahim tarafından müjdelenen⁴⁴³, İmâmiyye'nin önde gelen âlimi Kuleynî (329/941)'nin *Kâfi* adlı eserinden alınan rivayete göre Cafer es-Sâdık tarafından kıyamet günü peygamberlerin simasında ve kralların heybetinde tek bir ümmet olarak diriltileceği ifade edilen kimsedir.⁴⁴⁴ Yine *Kâfi*'den yapılan iktibasta aynı rivayet tekrar edilmiştir. Abdülmuttalib'le ilgili bu rivayetlerin hilafına bir rivayet bazı kaynaklarda geçmektedir. Ebu Tâlib'in ölümü üzerine yaşça en büyük olduğu için Hâşimîlerin lideri olan Ebu

⁴³⁹ Meclisî, *Bihâr*, VI, 53.

⁴⁴⁰ Meclisî, *Bihâr*, VI, 53.

⁴⁴¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Cevâd Ali, *Cahiliyeden İslam'a İbadet Tarihi*, Ankara, 2015; Şemseddin Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, Ankara, 2013; Mehmet Azimli, *Cahiliyye'yi Farklı Okumak*, Ankara, 2015;

⁴⁴² Meclisî, *Bihâr*, VI, 35-39.

⁴⁴³ Meclisî, *Bihâr*, VI, 34.

⁴⁴⁴ Meclisî, *Bihâr*, VI, 66.

Leheb, akrabalık içgüdüleriyle Hz. Peygamber'e gelerek onu dışarıdan gelebilecek tehdit ve hücumlara karşı koruyacağı sözünü vermiştir. Fakat bazı müşrikler Hz. Muhammed'in Abdülmuttalib'in cehennemlik olduğu düşüncesini taşıdığından söz ederek onu tahrik etmişlerdir. Bunun doğru olup olmadığını sorduğunda Hz. Peygamber, Abdülmuttalib'in kavmiyle birlikte cehennemlik olduğunu amcasına açıklamıştır. Aldığı cevaba çok sinirlenen Ebu Leheb, Hz. Muhammed'i koruma fikrinden de vazgeçmiştir.⁴⁴⁵ Aktardığımız bu rivayet İmâmiyye'nin masum soy inanışına ve Abdülmuttalib'le ilgili düşüncelerine ters düşmektedir. Onların Hanif olduğunu iddia ettikleri, peygamberlere benzettiği, Cahiliyye devrinin yanlış davranışlarından uzak durduğunu söyledikleri Abdülmuttalib, andığımız bu haberde bizzat torunu olan Hz. Peygamber tarafından cehennemlik olarak nitelendirilmiştir.

Abdülmuttalib Bihârü'l-Envâr'daki bazı bilgilere göre altı kadınla evlenmiştir. Bu kadınlardan on tane oğlu olmuştur. Bu sayılar zemzem kuyusunun açılmasıyla ilgili konu anlatılırken zikredilmiştir. Eserin farklı yerlerinde Abdülmuttalib'in kızlarına atıflar vardır.⁴⁴⁶ Nitekim daha sonra *Adedu'l-Kaviyye* adlı eserden yaptığı alıntıda Abdülmuttalib'in çocuklarıyla ilgili özlü bilgiler verilmiştir. Abdülmuttalib'in on tane ismi vardır. Burada da on tane oğlunun olduğundan bahsedilmektedir. Bunlar, Haris, Zübeyir, Hacer, (Gaydak), Dirâr (Nevfel), Mukavvim, Ebu Leheb (Abdüluzzâ), Abdullah, Ebu Tâlib, Hamza ve Abbas'tır. Bunlardan Abdullah, Zübeyir ve Ebu Tâlib'in aynı anneden, diğerlerinin her birinin de farklı kadınlardan doğmuştur. Üçünün annesi ise Fatıma bt. Amr'dır. Abdülmuttalib'in soyu beş oğlundan devam ettiği belirtilmiştir. Abdullah'ın soyu insanlığın efendisi Hz. Muhammed'den, Ebu Tâlib'in soyu Cafer, Akîl ve vasîlerin efendisi Ali'den, Abbas'ın soyu Abdullah, Kasem, Fazl, Ubeydullah'tan,

⁴⁴⁵ M. Asım Köksal, *Hz. Muhammed ve İslamiyet (MekkeDevri)*, İstanbul, 1981, 293. Burada pek çok kaynağa atıf yapılmıştır.

⁴⁴⁶ Meclisî, **Bihâr**, VI, 34.

Hâris'in soyu Utbe, Muattebe ve Uteyka'dan devam etmiştir. Az önce beş oğlundan soyunun devam ettiği söylene de burada dördünün çocuklarından bahsedilmiştir. Ya unutulduğu için ya da –muhtemelen- Ebu Leheb'i yazmadığı için dördünün ismi verilmiş olabilir. Abdülmuttalib'in altı kızı dünyaya gelmiştir. Atike, Ümeyme, Beyza (Ümmü Hakem), Berre, Zübeyir'in (Zübeyir b. Avvâm) annesi Safiye, Ervâ da kızlarıdır. Hz. Peygamber'in amcalarından Ebu Talib, Hamza, Abbas, halalarından da Safiye, Ervâ ve Atike Müslüman olmuştur. Amcası Abbas ve halası Safiye kendisinden sonra vefat etmiştir.⁴⁴⁷ İbn Sa'd ise Abdülmuttalib'in on ikisi erkek, altısı kız olmak üzere toplam on sekiz çocuğu olduğundan bahsetmektedir. Ayrıca bunların isimleri ile haklarında bir iki cümlelik kısa bilgiler de vermektedir. Müellif on sekiz çocuğu olduğunu söylemesine rağmen yaptığı listede on dokuz isim görülmektedir.⁴⁴⁸

4. Annesi Âmine, Babası Abdullah

Bilindiği üzere Hz. Muhammed'in babası Abdullah, Kureyş kabilesinin Haşimoğulları, annesi Âmine bt. Vehb ise Zühreoğulları koluna mensuptu. Âmine, Kureyş'in en güzel kadını, ahlakı en mükemmel olanıydı. Bu sebeple soyundan gelecek ve insanların saygı duyacağı çocukla ilgili sık sık rüya gören Abdülmuttalib, oğlu Abdullah'a onunla evlenmeyi emretmiştir.⁴⁴⁹ Daha önceki bölümlerde ifade edildiği üzere Abdullah atalarından aktararak gelen nuru alnında taşıyan, Mekke'de yakışıklılığı ile nam salmış, Harem'in kandili lakabı verilmiş bir gençti.⁴⁵⁰ Abdullah, Zemzem kuyusunu bulan babası Abdülmuttalib'in kurban adağını yerine getirmek istediğinde çekilen kurada (fal oku) çıkan kurbanlık oğluydu. Mekke ileri gelenlerinin araya

⁴⁴⁷ Meclisî, *Bihâr*, VI, 69.

⁴⁴⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 73, 74.

⁴⁴⁹ Meclisî, *Bihâr*, VI, 110.

⁴⁵⁰ Meclisî, *Bihâr*, VI, 42-44.

girmesiyle yüz deve diyetle kurban edilmekten kurtulmuştu. Hz. Peygamber'in babası Abdullah yüz deve karşılığında kurban edilmekten kurtulunca, Kâbe'nin içinden “*Allah kefaretinizi kabul etti ve Mustafa'nın çıkışı yaklaştı*” şeklinde bir ses duyulmuştur. O dönem Mekke'nin bütün kızları onunla evlenmek istiyorlardı. Hatta çevredeki krallardan kızlarını Abdullah'la evlendirmek için Abdülmuttalib'e haber gönderenler vardı. Bunda Abdullah'ın taşıdığı nurun büyük bir etkisinin olduğunu peşinen söylemeliyiz.⁴⁵¹

Hz. Peygamber'in babası Abdullah, Zühreoğullarından Vehb'in kızı Âmine ile evlenmiştir. Çiftin nikâh töreninde Ukayl b. Ebî Vakkas bir konuşma yapmış sonrasında da nikâhlarını kıymıştır. Yaptığı konuşmaya besmele ile başlamış, İbrahim ve İsmail Peygamber'in soyundan geldikleri için Allah'a hamd etmiş, Lât ve Uzzâ'ya da övgüler yağdırmıştır. Düğünde sofralar kurulmuş, çeşit çeşit yemekler yenmiş, Abdülmuttalib ve Vehb dirhemler saçmıştır.⁴⁵² Hatta anlatılan bir olayda Fatıma bt. Mürre adlı bir kadın Abdullah'a yüz deve karşılığında birlikte olmayı teklif etmiş fakat Abdullah kabul etmemiştir. Âmine ile evlendikten sonra bu kadının yanına tekrar uğradığında kadın, ondaki nurun artık olmadığını dile getirmiştir.⁴⁵³

Evlendikten kısa süre sonra hamile kalan Âmine bt. Vehb bir aylık hamileyken babası Abdullah dedesi Abdülmuttalib ile Yesrib'e gitmiştir. Abdülmuttalib'in kızı Fatıma orada ölmüş ve onun mirasını alma gerekçesiyle oraya gitmişlerdir. Oraya varışlarından on gün sonra Abdullah şiddetli bir hastalığa yakalanmış, on beş gün bu halde kalmış ve on altıncı gün Yesrib'de vefat etmiştir. Oğlunu oraya defneden Abdülmuttalib, oradakilere oğlunun kabrini yaptırımlarını tembih ederek Mekke'ye dönmüştür.

⁴⁵¹ Meclisî, *Bihâr*, VI, 43.

⁴⁵² Meclisî, *Bihâr*, VI, 122

⁴⁵³ Meclisî, *Bihâr*, VI, 48, 49.

Meclisî, Hz. Peygamber'in anne babası öldüğü sırada yaşıyla ilgili İbn Şehrâşûb (588/1192)'un eseri *Menâkıb*'dan aldığı bilgileri aktarmıştır. Bu bilgiler arasında İbn Şehrâşûb'un kendi görüşü olduğu gibi Sünnîler tarafından muteber kabul edilen siyer ve tarih yazarlarının görüşleri de yer almaktadır. İbn Şehrâşûb, babası vefat ettiği esnada Hz. Muhammed'in iki aylık bir bebek, Vâkıdî (207/823) yedi aylık, Kelbî (204/819) ise yirmi sekiz aylık olduğunu iddia etmişlerdir. İbn İshak (151/868) annesi ona hamileyken babasının öldüğünü, Taberî (310/923) de Medine'de öldüğünü ve Nâbiğa isimli şahsın evinde/bahçesinde gömüldüğünü ifade etmişlerdir. Annesi öldüğünde Hz. Muhammed'in yaşıyla alakalı olarak yapılan iktibasa göre İbn İshak dört ve altı sayılarını zikretmektedir. Meclisî bu rivayetler hakkında herhangi bir yorumda bulunmamıştır.⁴⁵⁴

Hz. Peygamber'in ebeveyni ile ilgili şüphesiz en tartışmalı hususlardan biri dini durumlarıdır.⁴⁵⁵ İmâmiyye'nin Hz. Peygamber'in tüm ecdadının inanmış birer mümin olduklarına dair itikatlarının varlığından daha önce bahsetmiştik. Şimdi *Bihârü'l-Envâr*'da annesi ve babasıyla ilgili rivayetlerden bazılarını bize fikir vermesi amacıyla zikrederim. *Meâni'l-Ahbâr* ve *Emâli's-Sadûk*'tan alınan rivayete göre Allah, Hz. Peygamber'in anne, babasına ve bakımını üstlenen amcası Ebu Talib ile yengesi Fatıma bt. Esed'e ateşi haram kıldığını Cebrail vasıtasıyla kendisine bildirmiştir. Meclisî, bu rivayetin söz konusu kişilerin imanına delalet ettiğini zira ayet ve haberlere göre Allah'ın bütün müşriklere ve kâfirlere cehennemi zorunlu kıldığını ifade etmiştir.⁴⁵⁶ *İlelü's-Şerâi'* ve yine *Meâni'l-Ahbâr*'dan Enes b. Malik'e dayanan başka bir nakilde bulunmuştur. Buna göre Ebu Zer, Mescid-i Nebevî'ye gelerek bir gün önce gördüğü ve daha önce görmediği bir olayı anlatmıştır. Anlattıklarına göre Hz. Peygamber gece Hz. Ali'nin elini tutarak birlikte Mekke'nin mezarlığına gidip, babasının mezarına yönelmişler ve orada

⁴⁵⁴ Meclisî, *Bihâr*, VI, 49.

⁴⁵⁵ Geniş bilgi için bkz. Mustafa Akçay, *Hz. Peygamber'in Anne ve Babasının Dini Konumu*, Ankara, 2012.

⁴⁵⁶ Meclisî, *Bihâr*, VI, 46.

iki rekât namaz kılmışlardır. Kabir açılmış, oturur pozisyondaki Abdullah kelime-i şehadet getirmiştir. Hz. Peygamber babasına velisinin kim olduğunu sorduğunda, babası da soruya aynı soruyla cevap vermiştir. Bunun üzerine Hz. Muhammed “*İşte velin bu, Ali*” şeklinde mukabele etmiştir. Sonra da ravzana⁴⁵⁷ dön demiştir. Ardından annesinin mezarına yönelen Hz. Peygamber aynı şeyleri yapmış, konuşmalar da aynı şekilde tekrar etmiştir. Ebu Zer’in anlattığı bu hadiseyi dinleyenler onu yalanlamışlar ve Hz. Muhammed’e de onun böyle bir hikâye uydurduğunu ifade etmişlerdi. Hz. Peygamber olayı dinledikten sonra Ebu Zer’in ne kadar doğru sözlü bir insan olduğunu anlatarak onlara karşılık vermiştir. Yani rivayete göre bir bakıma onun söylediklerini onaylamıştır. Bu haberi, bir önceki rivayetle birlikte düşünerek Meclisî’nin doğru kabul ettiğini görmekteyiz. Ona göre Hz. Peygamber’in ebeveyni şirk üzere ölmüş olsaydı öldükten sonraki imanları onlara fayda vermeyecekti. Nitekim Allah küfür ve şirk üzere ölenlerin defterini kapatmıştır. Onlar cehennemdedirler. Ancak Hz. Peygamber’in anne babası hayatta idi ve onun peygamberlik günlerini idrak ettiler, risaletine ve vasisinin imametine şahit oldular. Bu şekilde imanlarını kemale erdirip ve şehadet getirerek ravzalarına (mezarlarına) döndüler.⁴⁵⁸ Bu rivayetten hemen sonra buna benzer fakat meydana geldiği iddia edilen zaman bakımından dikkat çekici başka biriyle karşılaşıyoruz. Bu habere göre Hz. Peygamber, Veda Haccı esnasında Ebtah’ta dinlenmek için durmuş ve bu sırada ellerini semaya kaldırıp çok ağlamıştır. Bir yandan da “*Ya rabbi, sen bana babam, annem ve amcama azap etmeyeceğini vadettin*” diye adeta sitemde bulunmuştur. Allah, şehadet etmeyenin cennete giremeyeceğini ancak halkın yanına gidip onları çağırmasını, eğer icabet ederlerse rahmetinin onlar için zorunlu olacağını bildirmiştir. Hz. Muhammed de

⁴⁵⁷ Burada ravza kelimesi kullanılarak Hz. Peygamber’in babası Abdullah’ın kabrinin bahçe gibi olduğuna işaret edilmektedir.

⁴⁵⁸ Meclisî, *Bihâr*, VI, 46.

ebeveyni ve amcasına seslendiğinde onlar mezarlarından doğrulup, şehadet getirmişlerdir. Mekke'ye geçtikten sonra Yemen'den dönen Hz. Ali yanına gelmiştir.

İlginçtir, Meclisî aktardığımız bu son rivayeti takkiye için bir delil olarak görmektedir. Ya da bu şekilde yaparak Hz. Peygamber insanlara anne-babası ve amcasının iman etmiş olduğunu göstermek istemiştir. Malum olduğu üzere Hz. Muhammed'in anne babası Mekke dışında vefat etmiştir. Buna rağmen rivayete göre onların Mekke'deki mezarlıktan çıkmaları Meclisî'nin dikkatini çekmiş ve bu duruma farklı bir yorum yapmıştır. O, bazı siyer yazarlarının Hz. Peygamber'in anne babasının mezarlarının daha sonra Mekke'ye taşındığını zikrettiklerini ya da bu intikalin Hz. Peygamber'in mucizesi olan nidayla gerçekleştiği iddiasındadır.

5. Ebû Tâlib

Şîî kültüründe on iki imamın atası olması hasebiyle Ebu Talib ayrı bir yere ve değere sahiptir. Sünnîlerin büyük çoğunluğunun aksine onun kesinlikle Müslüman olduğu kanaati hâkimdir. Ayrıca Nûr-ı Muhammedî ile ilgili bölümlerde ifade ettiğimiz gibi bazı rivayetlerde Abdülmuttalib'ten sonra ikiye ayrılan nurun bir parçası ona, diğer parçası da Hz. Muhammed'in babası Abdullah'a verilmiştir.⁴⁵⁹ Söz konusu rivayetler göz önüne alındığında Ebu Talib ve oğlu Ali'nin elde ettiği konum ve kazandığı karizmatik durum izahtan varestedir. Ebu Talib'in Hz. Peygamber'in hayatında önemli bir yeri vardır. Dedesi Abdülmuttalib'in ölümünden sonra onun bakımını üstlenmiş, ölünceye kadar da ona kol kanat germiştir. Bu durum istisnasız tüm kaynaklar tarafından tespit ve kabul edilmiştir.

⁴⁵⁹ Meclisî, *Bihâr*, VI, 36.

Ebu Talib, Hz. Muhammed'in babası Abdullah'la ana baba bir kardeştir. Abdülmuttalib'in adadığı kurbanlık için çekilen kura Abdullah'a isabet edince kardeşleri içerisinde en çok üzülen Ebu Tâlib olmuştur. O, kardeşinden bir saat bile ayrı kalmaya tahammül edemezdi. Kardeşinin iki kaşının arasını, nurun bulunduğu yeri öperdi. Kardeşine “*Keşke, kâhinlerin kehanetini iptal eden, putların devletini yıkan, âlemdeki pislikleri temizleyen, Allah'ın her şeyi onun hürmetine yarattığı nurun varisi oğlunu görmeden ölmesem.*” derdi. Hz. Peygamber doğduğunda onu çok sevmiştir. Ona “*Kardeşimin oğlu, sana canım feda, ey iki kurbanlığın, İsmail ve Abdullah'ın oğlu*” diyerek seslenmiştir. Babası Abdullah'ı kurban etmek istediğinde, ondan kardeşini bırakarak kendisini kurban etmesini istemiştir. Fakat Abdülmuttalib Allah'ın emrine karşı gelemeyeceğinden Abdullah'ı kesmekle memur olduğunu dile getirmiştir.⁴⁶⁰

Hz. Peygamber'in anne babasının mezarlarından çıkarak Müslüman olduğu yönündeki rivayetlerin bazılarında Ebu Talip de anılmaktadır. Yine şefaet edeceği kimselerden bahsedilirken Ebu Talib ismiyle karşılaşıyoruz. Onun da ebeveyni ile birlikte Hz. Peygamber'in çağrısıyla mezarından kalkarak şehadet ettiği sonra da bu durumun Hz. Peygamber tarafından Hz. Ali'ye müjdelendiğini görüyoruz.⁴⁶¹ Allah'tan dört kişi için bağışlanma isteyeceğini bildiren Hz. Peygamber, bunların annesi, babası, amcası Ebu Talib ve Ensar'dan aralarında anlaşma olan bir adam olduğunu dile getirmiştir.⁴⁶² Yukarıda ifade ettiğimiz gibi Ebu Tâlib'in Hz. Muhammed'in hayatında önemli bir yere sahip olduğunu tüm kaynaklar kabul etmektedir. Fakat onun Müslüman olup olmadığı noktasında Şia ile Ehl-i sünnet arasında fikir ayrılıkları vardır. Bu fikir ayrılıkları iki tarafın rivayetlerine de yansımıştır. İmâmiyye'ye göre Hz. Peygamber'in hayatında başat rolü bulunan Ebu Talib'in pek çok olayda ön planda olduğunu görmekteyiz. Mesela

⁴⁶⁰ Meclisî, *Bihâr*, VI, 36.

⁴⁶¹ Meclisî, *Bihâr*, VI, 47.

⁴⁶² Meclisî, *Bihâr*, VI, 45.

kaynaklarımızın çoğunluğunda dedesi Abdülmuttalib tarafından doğumunun yedinci günü kesildiği anlatılan Hz. Muhammed'in akika kurbanının⁴⁶³ amcası Ebu Talib tarafından kesildiği ve yine Ahmed ismini onun verdiği Kuleynî'nin *Kâfi* adlı eserinden iktibasla ifade edilmiştir.⁴⁶⁴

C. HZ MUHAMMED'İN DOĞUMU İLE İLGİLİ RİVAYETLER

1. Doğum Esnasında Yaşanan Olağanüstü Hadiseler

Hz. Muhammed, İmâmiyye Şiası'na göre Fil Yılı'nda 17 Rebiulevvel Cuma günü sünnetli olarak doğmuştur. İbn Abbas'ın, babası Abbas b. Abdülmuttalib'den aktardıklarına göre Hz. Peygamber'in annesi Amine doğum anında yaşadıklarını Abbas'a anlatmıştır. Anlatılanlara göre Amine'nin doğum sancıları başlayınca insan sesine benzemeyen bir ses/feryat duymuştur. Yer ile gök arasında uzanan yakuttan bir asa/direk üstünde atlastan bir bayrak ve onun (Hz. Peygamber) başının üstünde parlayan ve gökyüzüne ulaşan nur görmüştür. Şam saraylarını aydınlatan ateş şuleleri gibi yanan nuru ve etrafında kanatlarını açmış çok sayıda kuşun uçtuğunu da müşahede etmiştir. Uzun, genç bir adam ona yaklaşarak doğan bebeği almış, ağzına tükürmüştür. Yanında altından yapılmış içinde zümrüt olan bir tas ve altından bir tarak varmış. Sonra karnını yarmış, kalbini çıkarmış, onu da yarmış oradan siyah bir nokta çıkarmış ve onu atmış. Yeşil ipekten bir bohça çıkarmış, onu da açtığında beyaz renkli güzel bir madde ortaya çıkmış, onunla kalbini sıkıca doldurmuş ve kalbini yerine koymuş. Ardından da karnını mesh etmiş. Bu arada ona bir şeyler sormuş, o da Amine'nin duymadığı bazı şeyler söylemiş.

⁴⁶³ Meclisî, *Bihâr*, VI, 128.

⁴⁶⁴ Meclisî, *Bihâr*, VI, 128.

Sonra genç adam “Allah’a emanet ol, O seni korusun, senin kalbini iman, ilim, hilim, yakîn, akıl, şecaatla doldurdum. Sen hayru’l-beşersin. Sana itaat edenlere müjdeler olsun, sana karşı gelenlerin vay haline” demiş. Sonra beyaz ipekten yapılmış bohçayı çıkarmış. Onda da bir mühür varmış o mühürü alarak bebeğin kürek kemiğine vurmuş. Sonra “Rabbim sana Ruhü’l-Kudüs’ün ruhundan üflememi emretti” demiş ve üflemiş. Ona bir gömlek giydirmiş. “Bu seni dünyanın afetlerine karşı korur.” demiş. Amine, Abbas’a bütün bu yaşadıklarını böylece anlatmış. Abbas’ın bu hadisi unuttuğunu, İslam gelip de Hz. Peygamber hatırlatana kadar da hatırlamadığını söylediği rivayette ifade edilmiştir.⁴⁶⁵

Bu rivayeti şakku’s-sadr olarak bilinen ve Hz. Peygamber’in sütannesinin yanındayken meydana geldiği iddia edilen olaya benzemesi bakımından önemli olduğu için ayrıntılarıyla verdik. Söz konusu anlatımın benzerlerine pek çok kültürde özellikle doğu toplumlarının kültürlerinde rastlamak mümkündür.⁴⁶⁶ Yine aynı minvalde Vakidî’ye dayandırılan anlatımlar mevcuttur. Hurilerin Hz. Peygamber’i Rumî mendillere (çarşaflara) sarıp annesine verip cennete dönmüşler, melekler gökte Hz. Peygamber’in doğumunu müjdelemişlerdir. Cebrâil ve Mikâil iki genç insan kılığında inip Amine’nin evine gelmişlerdir. Cebrail’in yanında altın bir küvet, Mikâil’in yanında ise kırmızı akikten yapılmış bir ibrik vardır. Çocuğu alarak yıkamışlar, Hz. Peygamber’in annesi evinin bir köşesinde oturarak olanları korku ve şaşkınlıkla müşahede etmiştir. Cebrail, Amine’ye “Onu kirlilikten dolayı yıkamadık, o hiç pis olmadı fakat senin karnından bulaşan günahları yıkadık” demiştir. Yıkama işi tamamlanınca gözlerini sürmelemiş, alınına misk ve amber kokusu damlatmışlardır. Bu sırada dışarıdan sesler duyulmuş, Cebrâil gidip bakmış ve geri döndüğünde yedi kat semadan meleklerin Hz.

⁴⁶⁵ Meclisî, *Bihâr*, VI, 110, 111.

⁴⁶⁶ Hakan Öztürk, Şahin Kızılabdullah, “Siyer Dinler Tarihi İlişkisi Bağlamında Din Kurucusu Veya Peygamberin Doğum Olayları Üzerine Bir İnceleme”, *Türkiye’de Dinler Tarihi (Dünü, Bugünü, Geleceği) Dinler Tarihi Araştırmaları-VII*, Ankara, 2010, s., 319-329.

Peygamber’i selamlamak istediğini haber vermiştir. Birden ev genişlemiş ve melekler tören alayı gibi geçerek Hz. Peygamber’i selamlamışlardır. Bunların yanı sıra Hz. Peygamber’in yüzünden bir ışık çıkıp göklere yükselmiştir. Cennetten getirilen ve üzerlerinde *kelime-i tevhid, kelime-i şehadet ve Muhammed’in dininden başka din yoktur, Ne mutlu Allah’a ve Muhammed’e inanana, yazıklar olsun onu reddedene, Allah’tan başka galip yoktur ve Zafer Allah ve Muhammed’indir* yazılı dört bayrak Kaf Dağı’na, Ebû Kubeys Dağı’na, Kâbe’ye ve Beytü’l-Makdis’e dikilmiştir. Vakıfî’den gelen ve Şia’nın ilk dönem kelim ve fıkıhçılarından İbn Şâzân (260/874)’ın *Fedâil* adlı eserinden alınan bu bilgiler, mitolojik harikuladeliğe barındırmaktadır.⁴⁶⁷ Bütün bu anlatılanlar Süleyman Çelebi (825/1422)’nin meşhur manzum eseri *Vesiletü’n-necât*’ın Vilâdet Bahri’nde Hz. Muhammed’in doğduğu esnada Amine’nin dilinden anlatılan olaylarla dikkat çekici bir şekilde benzeşmektedir.⁴⁶⁸ Hatta Vilâdet Bahri’ndeki bazı dizeler İbn Şehrâşub’un *Menâkıb*’ından alınan rivayetteki cümlelerin birebir tercümesidir. Bir beyaz kuşkanadıyla kalbinin mesh edilmesi (sıvazlanması) ve bu sayede ondaki korkunun gitmesi, çok susadığı anda şerbet ikram edilmesi, ondan içince içinin nurla dolması, yerle göğü dolduran beyaz atlas görmesi, ellerinde ibrikler olan adamların havada durması gibi. Devamında yerle gök arasında yakut bir direğe takılmış sündüsten (ipek) bayrak görmesi de bunlara eklenebilecek diğer benzerliklerdir.⁴⁶⁹

Hz. Peygamber’in doğumunda yaşandığı ileri sürülen olağanüstü olaylar kaynaklarımızın çoğunda bulunmaktadır. Kâbe’deki putların yıkılması, Ateşperestlerin tapınaklarında bin senedir yanan ateşin sönmesi, Kisra’nın sarayının on dört sütununun yıkılması, Sâve Gölü’nün kuruması, Semâve Vadisi’nin sular altında kalması gibi hadiseler Bihâr’da da yerini almıştır.⁴⁷⁰ Yine annesine insanların efendisini/son

⁴⁶⁷ Meclisî, *Bihâr*, VI, 125, 126.

⁴⁶⁸ Bkz. Süleyman Çelebi, *Vesiletü’n-Necât*, haz. Faruk Kadri Timurtaş, İstanbul, 1990. Benzer değerlendirmeler için bkz. Mehmet Özdemir, “Muhammed b. Abdillâh”, 134.

⁴⁶⁹ Meclisî, *Bihâr*, VI, 118.

⁴⁷⁰ Meclisî, *Bihâr*, VI, 111.

peygamberi doğurduğunun söylenmesi, Muhammed isminin annesine bildirilmesi gibi hususiyetleri de sayılanlara ekleyebiliriz. Bunlara ve daha fazlasına Şîî kültürde de tesadüf etmekteyiz⁴⁷¹ Yine İbn Şehrâşub'un *Menâkıb* adlı esrinden Hz. Ali'den gelen bir rivayette Hz. Peygamber doğduğu esnada Kâbe'deki putların yüzüstü düştüğü ve akşamında gökyüzünden "*Hak geldi, batıl zail oldu. Zaten batıl yok olmaya mahkûmdur*"⁴⁷² şeklinde bir sesin işitildiği anlatılmıştır.⁴⁷³ İsra suresinin 81. ayetinin birebir Hz. Peygamber'in doğumunda duyulması nübüvvetin başlangıcının doğuma kadar gittiği izlenimi vermektedir. Gerçi Nûr-ı Muhammedî anlatısında daha hiçbir varlık yokken nebilik vasfını kazanmış Hz. Muhammed'in doğumunda bunların yaşanmış olması doğal görünmektedir. Doğumla ilgili başka ayetlerin de yazılı olduğu veya işitildiğine yönelik farklı rivayetler de vardır. Mesela "*Rabbinin kelimesi doğruluk ve adalet bakımından tamdır. Onun kelimelerini değiştirebilecek yoktur. O, hakkıyla işiten ve bilendir.*"⁴⁷⁴ Ve "*Allah, melekler ve ilim sahipleri O'ndan başka ilah olmadığına adaletle şahitlik ederle. Ondan başka ilah yoktur. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.*"⁴⁷⁵

Olayın başka bir boyutu ise görünmeyen âlemde yaşananlardır. Şeytan, evlatlarını toplayarak kendisine çok büyük bir musibetin isabet ettiğini söylemiştir. Bunun ne olduğunu sorduklarında ise putlara kulluğu ve secde etmeyi kaldıracak, insanları Allah'a kulluğa davet edecek Muhammed b. Abdullah'ın doğduğunu haber vermiştir.⁴⁷⁶

⁴⁷¹ Meclisî, *Bihâr*, VI, 111.

⁴⁷² İsra, 81.

⁴⁷³ Meclisî, *Bihâr*, VI, 119.

⁴⁷⁴ En'am, 115.

⁴⁷⁵ Âl-i İmrân, 18.

⁴⁷⁶ Meclisî, *Bihâr*, VI, 125.

2. Doğum Sonrasında Yaşananlar

Fatıma bt. Esed eşi Ebu Tâlib'e Hz. Muhammed'in doğumunu müjdelediğinde Ebu Tâlib, "Benim için otuz yıl sabret, nübüvvetin benzeri gelecek." diye cevap vermiştir. Otuz yıllık sürenin Hz. Peygamber ile Hz. Ali arasındaki yaş farkı olduğu rivayet metninde de belirtilmiştir. Bu rivayette otuz yılı ifade etmek için السبب/es-sebt kelimesi kullanılmıştır. Dilbilginlerinden Cevherî (400/1009) ve Fîrûzâbâdî (817/1415)'nin ise bu kelimeyi zaman anlamında kullandıkları bilgisi verilmiştir.⁴⁷⁷ Ebu Abdullah künyesine sahip altıncı imam Cafer es-Sâdık'a dayanan rivayette buna benzer bilgilere tesadüf etmekteyiz. Hz. Peygamber doğduğunda Amine'ye Fars'ın arazileri ve Şam'ın sarayları açıldı (göründü). Ardından Fatıma bt. Esed, Ebu Talib'in yanına gülerek, mutlu bir şekilde gelmiştir. Amine'nin anlattıklarını ona haber vermiştir. Ebu Talip de eşine sen de onun vasisine ve vezirine hamile olup doğuracaksın deyince Fatıma bu sözlere şaşırmıştır.⁴⁷⁸

Tûsî'nin *Emâlî* adlı eserinden yapılan iktibasta Hz. Peygamber'in doğduğu gece Ehl-i kitaptan bir adam Mekke'nin ileri gelenlerinin yanına gelerek o gece Mekke'de bir çocuğun doğup doğmadığını sormuştur. Hayır, cevabını alınca, o gece Mekke'de veya Filistin'de Ahmed isminde bir çocuğun doğması gerektiğini ifade etmiştir. Orada bulunanlar araştırdıklarında bir çocuğun doğduğunu söylemişler. Onu görmek isteyince Hz. Peygamber'in annesinin evine onu götürmüşler. Orada bebeği gören ve annesinin anlattıklarını dinleyen Yahudi çok üzülmüş ve nübüvvetin kıyamete kadar İsrailoğullarından gittiğini, Kureyş'in müreffeh günler yaşayacağını, doğudan batıya herkesin konuştuğu bir güce ulaşacağını söylemiştir.⁴⁷⁹

⁴⁷⁷ Meclisî, *Bihâr*, VI, 114.

⁴⁷⁸ Meclisî, *Bihâr*, VI, 119.

⁴⁷⁹ Meclisî, *Bihâr*, VI, 111, 129.

Doğum gerçekleşikten sonra Âmine annesi Berre ile babası Vehb'i çağırarak doğum sırasında başından geçenleri anlatmıştır. Vehb çocuğa dua ettikten sonra Abdülmuttalib'e müjde vermek için oradan ayrılmıştır. Müjdeyi öğrenen Abdülmuttalib bu delillerden doğumu anlamışım şeklinde bir tepki vermiş ve çocuklarıyla Âmine'nin yanına gitmiştir. Yüzüne baktıklarında Hz. Peygamber'in dolunay gibi parladığını, kendi kendine tekbir getirip ve tesbih ettiğini görünce Abdülmuttalib şaşırmıştır. Doğumun ertesi günü Allah'ın Kâbe'ye beyaz ipekten yapılmış üzerinde Ahzab Suresinin 45 ve 46. ayetlerinin yazılı olduğu bir örtü/kaplama göndermiştir. Bu ayetlerde Allah mealen, "*Ey peygamber! Seni tanık, müjdecisi, uyarıcı, izniyle Allah'a çağırıcı ve etrafını aydınlatan bir ışık olarak gönderdik.*" buyurmaktadır. İnsanlar bu duruma çok şaşırmıştır. Bu örtü kırk gün boyunca Kâbe'nin üzerinde kalmıştır. Âl-i İdris'ten elinde yağ olan bir adam gelerek örtüye sürmüş, üstünü kapatmış ve örtü o gece kaldırılmıştır. Rivayette o örtüye dokunulmamış olsaydı, kıyamete kadar Kâbe'nin üstünde kalacağı ifade edilmiştir. Hâşimoğullarının önde gelenleri toplanıp Habip isminde bir rahibe gitmişler ve Hz. Peygamber'in doğduğu gece yaşanan olağanüstü olaylar hakkında bilgi almak istemişlerdir. Rahip onlarla aynı dinden olmadığını, söylediklerini kabul edip etmemekte serbest olduklarını öncelikle belirtmiştir. Bahsettikleri alametlerin müjdelenen nebiye ait olduğunu onun zikri ve özelliklerini Tevrat'ta, haberini İncil'de, ismini Zebur'da bulduklarını onlara anlatmıştır. Bu peygamberin putlara ibadet etmeyi kaldırıp, insanları Allah'a kulluğa çağıracağını, ona uyanların kurtulacağı, uymayanların ise helak olacağını anlatmıştır. Orada bulunanlar mahzun bir şekilde Mekke'ye dönmüşlerdir.

Abdülmuttalib doğumun ikinci günü Âmine'nin evine giderek torununu getirmesini ancak kimsenin göremeyeceği şekilde iyice gizlemesini istemiştir. Buna gerekçe olarak Kureyş'in ve Ümmeyyeoğulları'nın onu izleyecek olmasını göstermiştir. Burada üzerinde durulması gereken konu Kureyş zikredildikten sonra Benî Ümeyye'nin ayrıca anılmasıdır. Kureyş'in hatta Abdümenâfoğulları'nın bir kolu olan Ümeyye

ailesinin rivayette adının özellikle zikredilmesi, yakın akraba iki aile arasında yaşanan rekabetin rivayetlere yansımaya güzel bir örnektir. Vakıdî'ye dayanan bu uzun rivayetin Şii fikirlerden etkilendiği de öne sürülebilir. Olayın devamında kucağında torunu iki günlük Muhammed ile Kâbe'ye giden Abdülmuttalib onun bedenini Lât ve Uzza putlarına sürerek Kureyş'in ve Benî Hâşim'in seslerini kesmek istemiştir. İçeri girdiğinde Kâbe Hz. Peygamber'i selamlamış, Hz Peygamber de yukarıda geçen İsra suresinin "*Hak geldi, batıl zail oldu. Zaten batıl yok olmaya mahkûmdur*" manasına gelen seksen birinci ayetini terennüm etmiştir. Bu duruma çok şaşırarak Abdülmuttalib putlara doğru hareket edeceği sırada arkadan görünmeyen bir şey onu çekmiş, o da düşmüştür. Birkaç defa teşebbüs etmiş ve her defasında görünmeyen bu güç tarafından engellenmiştir. Bir ses ona "*hiç temiz bir beden, necis bir şeyle mesh edilir mi?*" şeklinde seslenmiştir. Abdülmuttalib bunun üzerine bir şiir inşad etmiş, torunundan işittiklerinden ve onda gördüklerinden etkilendiğinden düşünceli bir şekilde dışarı çıkmıştır. Hz. Peygamber sebebiyle Kureyş ve Benî Hâşim arasında bir homurdanma meydana gelmiştir.⁴⁸⁰ Burada da görüldüğü üzere Hz. Peygamber daha bir iki günlük bebekken Kur'an ayetlerinden bazılarının birebir indirildiği bilgisini ediniyoruz. Rivayetin satır aralarında İmami fikirlerin bazı yansımalarını görmek mümkün. Abdülmuttalib istemediği halde kabilesini susturmak adına torunu Hz. Peygamber'i putlara sürmek istemektedir. Yani bir nevi takiyye yapmaktadır.

Doğumun dördüncü günü Abdülmuttalib çevresinde Kureyş ve Benî Hâşim'den kimselerle Kâbe'nin kapısında otururlarken Devs kabilesine mensup dönemin ünlü kâhinlerinden Sevâd b. Karîb gelmiş ve Abdülmuttalib'e yeni doğduğunu duyduğu torununu görmek istemiştir. Abdülmuttalib de onu alarak Âmine'nin evine götürmüştür. Oraya vardıklarında beşikte uyumakta olan Hz. Muhammed'i gören Sevâd, yüzündeki

⁴⁸⁰ Meclisî, *Bihâr*, VI, 126-128.

örtüyü açtığında bir şimşek çakıp göğe doğru yükselmiştir. Sonrasında beşikteki Hz. Muhammed'e doğru eğilen Sevad, "bu çocuğa ve rabbinin katından getirdiklerine iman ettim" demiştir. Bunları duyan Abdülmuttalib de çok sevinmiştir. Hz. Peygamber'in yanına gelenler beşiğinden devamlı Allah'ı tesbih eden, O'na hamd ve övgü sözleri işitmişlerdir.⁴⁸¹

D. HZ MUHAMMED'İN RİSALET ÖNCESİ YAŞAMINDA MEYDANA GELEN HARİKULADE OLAYLAR

1. Sütannesinin Yanında Yaşananlar

a. Sütannenin Belirlenmesi

Cahiliyye döneminde Mekke'de cari olan uygulamalardan biri de yeni doğan çocukların ihtiyaç halinde sütannelere verilmesiydi. Mekke'nin havasının ağır olması, çocukların fasih Arapça'yı öğrenmesini sağlamak veya bunlara bağlı olarak oluşan bir gelenekten söz edilmektedir. Hz. Peygamber hangi sebebe binaen olduğu net olarak bilinmese de Halime bt. Ebu Züeyb adında Benî Sa'd b. Bekr'den bir sütanneye teslim edilmiştir.⁴⁸² Bu kadının Hz. Muhammed'e nasıl sütanne olarak belirlendiğiyle ilgili farklı görüşler daha doğrusu rivayetler mevcuttur. Bir rivayet ansiklopedisi mahiyetinde olan *Bihârü'l-Envâr*'da da bu konuyla ilgili değişik rivayetler bulunmaktadır. Eşeginin zayıflığı ve güçsüzlüğü sebebiyle beraber yola çıktığı kadınlardan sonra Mekke'ye ulaşan Halime, evine eli boş dönmek için diğer kadınların yetim ve fakir olduğu gerekçesiyle almak istemedikleri Abdülmuttalib'in ölen oğlu Abdullah'ın bebeği Muhammed'e

⁴⁸¹ Meclisî, *Bihâr*, VI, 128.

⁴⁸² İsrâfil Balcı, *Peygamberlik Öncesi Hz. Muhammed*, 185. Yazar, yukarıda verdiğimiz ve kaynakların hemen hepsinde zikredilen bu gerekçelere ihtimal vermeyerek ilk kez anne olan Âmine'nin sütünün yetmediği için Hz. Muhammed'in sütanneye verilmesinin ihtimal dâhilinde olduğunu iddia etmektedir.

sütanne olmayı kabul etmiştir. Halime'nin eşi Hâris, söyledikleriyle hanımını iknaya çalışmış, nihayetinde muvaffak olmuştur. Hz. Muhammed ilk andan itibaren Halime'nin sağ göğsünü seçmiştir.⁴⁸³ Bu rivayet ya da birleştirilen rivayetler ufak tefek farklılıklarla en çok rağbet edilen görüş olarak birçok eserde tekrar edilip durmuştur.

Maruf olan ve yukarıda söz ettiğimiz bu görüşlerin ve anlatımların dışında *Bihârü'l-Envâr*'da olayın farklı bir şekilde geliştiğini anlatan rivayetler de mevcuttur. Bunlardan ilginç bir habere göre Hz. Peygamber'in annesi o henüz dört aylıkken vefat etmiştir. Haliyle süte bağımlı olan bebek annesinin ölümüyle beslenemediği için çok ağlamıştır. Hatta rivayette üç gün bir şey yiyip içmediğinden bahsedilmektedir. Çaresiz kalan Abdülmuttalib, kızları Atike ve Safiye'den yardım istemiştir. Bebeği teskin etmeleri için onlara verirken "*Muhammed'i, nebiyi alın*" şeklinde ifadeler kullanmıştır. Halalarının ağzına bal sürmek gibi bütün çabalarına rağmen bebek susmamıştır. Onu emzirmeleri için Kureyş'in önde gelenlerinin kızlarından 460 cariye (net sayı verilmiş) toplanarak getirilmiştir. Ancak Hz. Muhammed bunlardan hiçbirinin göğsünü ağzına almamıştır.

Devamlı ağlayan çocuğun derdine çare bulamayan dedesinin hüzünlü halini gören Kureyş'in önde gelenlerinden ve en yaşlılarından biri olan Ukayl b. Ebî Vakkas, ona pek çok meziyetini bildiği Halime bt. Ebu Züeyb'i tavsiye etmiştir. Abdülmuttalib kölesini Benî Sa'd yurduna yollayıp Halime'nin babası Ebu Züeyb Abdullah b. Hâris'i getirtmiştir. Ona durumu anlatmış, iki kızının çocuk emzirdiklerini duyduğunu ifade etmiştir. Hz. Muhammed'i emzirmeyi kabul ettikleri takdirde onlara dünyaları bağışlayacağını söylemiştir. Abdülmuttalib'i dinleyen Abdullah, ona sütü olan iki kızından hangisini istediğini sormuştur. O da akıl, merhamet, fesahat, belagat ve iffetiyle birlikte sütü de bol olanı talep etmiştir. Abdülmuttalib "*Ben ve gökyüzünün rabbinin isteği*

⁴⁸³ Meclisî, *Bihâr*, VI, 144. Krş. İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 90; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 470-471.

de ancak budur.” şeklinde karşılık vermiştir. Abdullah bunun üzerine hemen yurduna dönmüştür. Oraya varınca doğrudan kızı Halime'nin evine gitmiş, başına talih kuşu konduğunu söyleyerek onu müjdelemiştir. Her şeyi ona anlatmış, bu duruma çok sevinen kızı Halime hızlı bir şekilde hazırlanmıştır (yıkanmış, temizlenmiş, süslenmiş). Hatta Abdullah, Halime'nin bineceği deveyi de süslemiştir. Akşam vakti Mekke'ye ulaşmışlar, doğruca Hz. Peygamber'in halası Atike'nin evine gitmişlerdir. Çocuğu kucağına alıp sol memesini verince emmemiş, sağ verince ise emmiştir. Ondandır da asla sol göğsünden süt almamıştır. Abdülmuttalib, evinin yanındaki diğer evin boşaltılmasını, buranın Halime için hazırlanmasını emretmiştir. Halime'ye de yanlarında kalması için teklifte bulunmuştur. Bu teklifin içeriğinde büyük meblağlar da vadetmiştir. Fakat o eşini ve çocuklarını gerekçe göstererek bu teklifi reddetmiştir. Bunun üzerine Abdülmuttalib bazı şartlar öne sürmüştür. Ona iyi bakması, uykusunu iyi alması, sağına doğru yatırması, sağ göğsünü vermesi, sırtına sarmaması, her gittiği yere beraber götürmesi bu şartlar arasındadır. Sonra torununun başının yıkanmasını istemiş, onu Kâbe'ye götürüp beraber Kâbe'yi tavaf etmiştir. Ardından da onları uğurlamıştır. Halime çocuğu alıp döndüğünde Benî Sa'd yurdunda herkes onları sevinçle karşılamıştır.⁴⁸⁴ Meclisî bu rivayeti İbn Şâzân'ın *Fedâil* adlı eserinden iktibasla aktarmıştır. Meclisî bu kişiye İbn Şâzân dese de aslında o, Şâzân b.Cebrail el-Kummî'dir. *Fedâil* adlı eser ona aittir. İmâmiyye'nin ilk dönem kelamcılarında İbn Şâzân en-Nişaburî (ö. 260/874)'nin böyle bir eseri yoktur. Çok uzun olan bu rivayeti özet olarak ancak dikkat çeken ayrıntılarıyla birlikte verdik. Burada diğer kaynaklarda yer almayan birçok yeni bilgiye tesadüf etmekteyiz.

Bir başka rivayette anlatılanlara göre ise Benî Sa'd kadınlarıyla Mekke'ye gelen Halime iki gün geçmesine rağmen emzirecek bir çocuk bulamamıştır. Evine eli boş dönmek istemediğinden kocası Hâris ile konuşmuş ve ertesi günü Mekke'nin ve

⁴⁸⁴ Meclisî, *Bihâr*, VI, 148-151.

Hâşimoğullarının lideri Abdülmuttalib'le müracaat etmeye karar vermiştir. Durumunu ona arz eden Halime'ye Abdülmuttalib kendi torununu emzirmesi teklifini sunmuş, o da bunu kabul etmiş ama kocasına danışması gerektiğini söyleyerek onun yanından ayrılmıştır. Kocasının onaylamasıyla tekrar Abdülmuttalib'in yanına dönmüştür. Beraber Âmine'nin evine gittiklerinde gelen kadının adının Halime olduğunu öğrenen Âmine daha önce rüyasında çocuğunu bu isimde bir kadına vermesinin bildirildiğini anlatmıştır.⁴⁸⁵ Buraya kadar hem yaygın olan hem de yaygın olmamakla birlikte *Bihârü'l-Envâr*'da zikredilen rivayetleri verdik. En sade anlatıma sahip olduğu düşünülen rivayetlerin içinde bile birtakım abartılı ifadeler ve vakalar olduğu gözlerden kaçmamıştır. Bunu İmâmiyye'nin yaklaşımından ziyade siyer yazıcılığımızın genel karakterine bağlamak daha doğru olur. Bazı araştırmacılar Hz. Peygamber'in ihtiyaç sebebiyle sütanneye verildiğini, yapılan araştırmalar ve aile tarafından tanınırlığı sebebiyle Halime bt. Ebu Züeyb'in seçildiğini ifade etmişlerdir.⁴⁸⁶

b. Benî Sa'd Yurdunda Yaşanan Olağanüstü Olaylar

Siyer, hadis, tarih, ensâb hasâis, delâil kitaplarında Hz. Muhammed'in sütanneye verildikten sonra yaşanan pek çok olağanüstü hadiseden bahsedilmektedir. Bu kitaplarda anlatılanların çoğunun arasında büyük benzerlikler vardır. Hz. Muhammed'in hayatını okuyanların, ilgi duyanların, inceleyenlerin çok sık karşılaştıkları rivayetler *Bihârü'l-Envâr*'da da karşımıza çıkmaktadır. Buna göre Halime ve kocası Hâris henüz Hz. Muhammed'i alıp kendi yurtlarına dönerken fevkaladelikler zuhur etmeye başlamıştır. Daha önce kendi çocuğuna verecek sütü kalmayan Halime bt. Ebu Züeyb'in göğüslerinin sütle dolması, bitkin ve yaşlı eşeğinin güçlenip hızlanması ve süt vermeyen keçisinin-

⁴⁸⁵ Meclisî, *Bihâr*, VI, 161, 162; Darîr, *Kitab-ı Siyer*, 162-165.

⁴⁸⁶ İsrâfil Balcı, *Peygamberlik Öncesi Hz. Muhammed*, 184-187.

kimi kaynaklarda deve- birden gelen sütüyle karınlarını doyurmaları gibi onları şaşırta- n olaylar meydana gelmiştir. Hz. Peygamber'i almadan önce kıt kanaat geçinebilen bir aileyken gelirlerinin artması, bol ve bereketli günler yaşamaları, Benî Sa'd yurdunun bereketlenmesi, orada yaşayan herkesin refahının artması gibi diğer kaynaklarda sıkça tekrar edilen bilgiler Meclisî'nin külliyyatında da kendilerine yer bulmuştur.⁴⁸⁷

Yukarıda verdiğimiz örnek olaylar daha çok Hz. Peygamber'in orada bulunmasıyla çevrede yaşanan gözle görünür değişimleri göstermektedir. Bunların yanı sıra Hz. Peygamber'in bizzat kendisinin başından geçen olaylar ile özellikle sütannesinin, ailenin diğer fertlerinin ve Benî Sa'd yurdu sakinlerinin farkına vardıkları meziyetlerinin rivayetlerde önemli bir yer tuttuğunu biliyoruz. Şimdi bunlarla ilgili eserde anlatılan rivayetlere değinelim. Halime, Hz. Peygamber'in elbiselerini idrar ve dışkı sebebiyle yıkamadığı, önünden ve arkasından çıkanların misk gibi koktuğu, arkasından çıkanları toprağın yuttuğunu söylemiştir.⁴⁸⁸ On aylıkken Hz. Muhammed'i çok güzel elbiseler içinde gören Halime, buna çok şaşırmış ve bu elbiselerin nereden geldiğini sorduğunda cennetten geldiğini ve meleklerin getirdiği cevabını alınca şaşkınlığı daha da artmıştır. Ertesi gün dedesinin yanına onu götürdüğünde o da kıyafetlerini sorunca Hz. Muhammed, Halime'nin anlatmasını istemiştir. O da Hz. Muhammed'in kendisine söylediklerini dedesine anlatmıştır. Abdülmuttalib bu duyduklarını gizlemesi karşılığında Halime'ye bin dirhem vermiştir.⁴⁸⁹ On beş aylıkken beş yaşındaki çocuk gibi görünmesi, ailenin iki koyununu çalan kurdun elinden onları kurtarması da diğer olağanüstü olaylara örnek olarak verilebilir.

Sütkardeşleriyle koyunları otlatmaya giden Hz. Muhammed'i Ahmed, Hamid, Mahmud isimlerini sayarak canlı, cansız tüm varlıklar selamlamıştır. Hatta kelime-i

⁴⁸⁷ Meclisî, *Bihâr*, VI, 143-145. Krş. İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 90; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 470-472.

⁴⁸⁸ Meclisî, *Bihâr*, VI, 150.

⁴⁸⁹ Meclisî, *Bihâr*, VI, 151.

tevhide terennüm edip, ona tabi olanların saadete ereceği, uymayanların ise kaybedeceğini⁴⁹⁰ dillendirmişlerdir. Bu gezide kardeşlerinden ayrılarak bir dağın tepesine çıkmıştır. İstihyâil adlı melek dağa elçilerin en hayırlısı Muhammed'i selamlamasını emretmiştir. Yılanlara ve akreplere yuvalarını girmelerini söylemiştir. Hz. Muhammed'in yanına diğer melekler gelerek Cebrail, Mikail, İsrafil, Derdail gelmiş ve onu selamlamıştır. Selamlamada Cebrail pek çok isimle ona hitap etmiştir. Bu isimler arasında Faraklit, Tas, Tasem de vardır. Ayrıca burada Hz. Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğu da kendisine bildirilmiştir. Orada cennetten getirilen su kendisine içirilmiştir. Nübüvvet mührünün burada melekler tarafından Hz. Peygamber'in sırtına vurulduğu bilgisi de verilmiştir. Melek Derdail burada Hz. Peygamber'e bir saat uyumasını tavsiye etmiştir. Gördüğü rüyada bol dalları olan bir ağaç melek Derdail tarafından Hz. Peygamber'e ve Ehl-i Beyt'ine yorulmuştur.⁴⁹¹ Bu arada Hz. Peygamber'i kaybeden kardeşleri eve dönmüşler ve olan biteni annelerine anlatmışlardır. Duyduklarının üzerine kendinden geçen Halime ile Benî Sa'd yurdunun kadınları ağıtlar yakmıştır. Sonra Mekke'ye gidip dedesine haber vermiştir. Abdülmuttalib on bin kişilik ordu hazırlamış, torununu aramaya koyulmuştur. Halime'nin babası Abdullah Lât, Uzzâ, İsaf ve Naile üzerine yemin ederek eğer Muhammed bulunmazsa Benî Sa'd ve Benî Gatafan'da herkesi öldüreceğinin sözünü vermiştir. Abdülmuttalib ise onlara yurtlarına dönmelerini söylemiştir. Bir saat içinde Muhammed'i bulamadığı takdirde Mekke'ye döneceğini, bir tane Yahudi kadın veya erkek kalmayınca kadar hepsini torununun kanının karşılığında kılıçtan geçireceğini eklemiştir.

Bütün bu gelişmeler yaşandığı sırada Yemen'den dönmekte olan Ebu Mes'ud es-Sakafî, Varaka b. Nevfel, Ukayl b. Ebu Vakkas yol kenarındaki vadide daha önce görmedikleri bir ağacı fark etmişlerdir. Varaka, Ebu Mes'ud'a bu yoldan belki de otuz

⁴⁹⁰ Meclisî, *Bihâr*, VI, 152.

⁴⁹¹ Meclisî, *Bihâr*, VI, 152.

defa geçtiğini ancak bu ağacı ilk defa gördüğünü söyleyince, Ukayl da onun sözlerini onaylamıştır. Yolu bırakıp ağacın olduğu tarafa doğru yöneldiklerinde ağacın altında gencecik iki oğlan görmüşlerdir. Yaklaştıklarında Ebu Mes'ud bunların melek olduğunu anlamış ve yanındakilere de söylemiştir. Onun söylediklerini duyan melekler gözden kaybolmuştur. Sonra ağaca doğru ilerlemişler ve yaklaştıklarında Hz. Peygamber'i görmüşlerdir. Ona insan mı cin mi olduğunu sormuşlar, künyesini karşısındaki adamlara sayan Hz. Muhammed, insan olduğunu ifade etmiştir. Yolcular, onu dedesi Abdülmuttalib'e götürmeyi teklif ettiklerinde, Hz. Peygamber de bunu kabul etmiştir. Dede Abdülmuttalib ve büyük bir kalabalık, Benî Sa'd yurdunda onları karşılamıştır. Hz. Muhammed başından geçenleri tek tek dedesine anlatmıştır. Abdülmuttalib, duyduklarına çok sevinmiş ve mutlu olmuştur. Sonra da onu bulup getirenlere, Halime'nin babası Abdullah'a, Halime ve evlatlarına ve Benî Sa'd yurdundaki herkese yüklü miktarlarda bağış yapmış, hediyeler vermiştir.⁴⁹²

Çok uzun olan bu rivayeti elimizden geldiğince kısaltarak vermeye çalıştık. Ancak bazı ayrıntıları önemine binaen atlamak istemedik. Bu rivayeti bu kadar ayrıntılı olarak vermek istememizin sebebi adeta incelediğimiz eserin bir mikrofilm olmasıdır. Çalışmamızın ilk bölümünde İmâmiyye'nin özellikle de Meclisî gibi Ahbârî ekolün rağbet ettiği rivayetlerin genel karakteri ve bunları ortaya çıkaran etkenler üzerinde durmuştuk. Hülasasını verdiğimiz bu rivayetin her satırı o bölümde bahsettiğimiz hususlara adeta birer gönderme yapmaktadır. Yüceltmeci tavrın ve mezhebi eğilimlerin etkisinin hissedildiği rivayette, Ehl-i beyt vurgusuna, İmâmiyye'nin batınî yapısından kaynaklı her zamanki gibi müracaat edilen rüyalara, Yahudi karşıtlığına ve olağanüstü olaylara, hemen hepsine bu rivayette tesadüf etmekteyiz. Bu uzun rivayete ilgili asıl önemli ve dikkat çekici durum ise Meclisî'nin bu rivayete yaptığı yorumdur. Meclisi, “*bu*

⁴⁹² Meclisî, *Bihâr*, VI, 151-155.

rivayete onu oluşturan ve birbiriyle çelişen ifadelerden dolayı itimat etmesek de aklın reddedemeyeceği garipliklerle aktarıldığı ve ashabımız olan müellifler zikrettiği için kabul ettik” demektedir. Bu ifadeler Meclisî'nin nasıl bir zihin yapısına sahip olduğunu ve bu eseri meydana getirirken rivayetlere nasıl yaklaştığını göstermesi bakımından çok önemlidir. Meclisî ulaştığı rivayetler İmamlardan geliyorsa veya İmâmiyye mensubu ulemanın telifatında yer alıyorsa makbuldür. Bu haberleri onlar eserlerine almışsa mutlaka bir hikmeti vardır. Onun için rivayetin doğruluğunun, gerçekliğinin ve sahihliğinin en önemli kıstas budur.

c. Şakku's-Sadr Olayı

Hz. Peygamber Halime'nin evinin arkasında oynarken kardeşlerinden biri gelerek Kureyşli kardeşini beyaz elbiseli iki adamın yere yatırıp karnını açtıklarını ve organlarını karıştırdıklarının haberini vermiştir. Bu söylenenleri duyan karı koca bir hışımla dışarı çıkmışlar ve Hz. Muhammed'i yüzü ıslak bir halde ayakta bulmuşlardır. Onu aralarına alıp neler olduğunu sorduklarında, beyaz elbiseli iki kişinin karnını açıp içinde bir şeyler aradıklarını söylemiştir. Bunun üzerine Haris bu çocuğu cinlerin çarpmış olabileceğini tahmin etmiştir. Yaşanan bu sıra dışı olaydan sonra Hz. Muhammed'in başına kötü şeylerin gelmesinden korkan Halime bt. Ebu Züeyb kocasının yaptığı telkinler neticesinde onu annesine teslim etmeye karar vermiştir. Çocuğu götürdüğünde Âmine bu kadar erken beklemediği için getirme nedenini sormuştur. Halime de onun başına bir şeyler gelmeden emaneti teslim etmenin doğru olacağı tarzında açıklamalar yapınca Âmine asıl sebebi öğrenmek için Halime'yi sıkıştırmıştır. O da olup biteni anlatmak zorunda kalmıştır. Hz. Muhammed'in annesi Âmine şeytanın oğluna musallat olmasından korkmaması gerektiğini zira oğlunun çok özel bir çocuk olduğunu belirtmiştir. Ona hamile kaldıktan sonra kendisinden bir nur çıktığını, bu nurla Şam'daki Busra saraylarını

gördüğünü, hamileliğinin çok hafif geçtiğini, doğduğunda ellerini yere koyup başını semaya kaldırdığını anlatmıştır.⁴⁹³ Bu haber Taberî'nin Hz. Peygamber'in doğumunu anlattığı başlığın altında yer almakta ve sütannesinin evindeyken yaşananları anlatan rivayetin içinde bulunmaktadır. Müellif de rivayete adres olarak hem İbn İshak'ın *Sîresi*'ni hem de Taberî'nin *Tarihi*'ni göstermiştir.⁴⁹⁴ Şakku's-sadr olayıyla ilgili *Bihârü'l-Envâr*'daki rivayetler genelde bu minvaldedir. Halime bt. Ebu Züeyb'in rüya görmesi, bunun etkisiyle Hz. Peygamber'in başına kötü şeylerin gelebileceğini tahmin ederek onu kardeşleriyle koyun gütmeye göndermek istememesi ve ertesi gün bu olayın yaşanması gibi bazı farklılıklar arz eden rivayetler de mevcuttur.⁴⁹⁵

2. Çocukluk ve Gençlik Döneminde Sahip Olduğu İnsanüstü Meziyetler

Bilindiği gibi peygamberlerin peygamberliklerini ispat için Allah tarafından yaratılan ve onların iddialarını destekleyen, karşılarındaki insanlara meydan okuyup, çaresiz bırakan olağanüstü hadiseler mucize adı verilmektedir. Bunun yanı sıra peygamberlerin peygamber olmadan önce gösterdikleri sıra dışı olaylara ise irhâsât denilmektedir. Kaynaklarımızda Hz. Peygamber'e atfedilen çok sayıda bu türden rivayet vardır. *Bihârü'l-Envâr* gibi rivayetlerden müteşekkil ve oldukça da hacimli bir kaynakta böyle rivayetlerin olmaması düşünülemez. Zaten çalışmamızın başından itibaren bunların örneklerini sunmuştuk. Bu başlık altında Hz. Muhammed'in peygamber olmadan önce gösterdiği birtakım harikuladeliklerden bazılarını kısaca değineceğiz, diğer kaynaklarla karşılaştırma yapıp değerlendirmede bulunacağız.

⁴⁹³ Meclisî, *Bihâr*, VI, 158, 160.

⁴⁹⁴ Meclisî, *Bihâr*, VI, 158; Krş. Taberî, *Tarih*, I, 160.

⁴⁹⁵ Meclisî, *Bihâr*, VI, 164.

Fatıma bt. Esed'in anlattığı bir olaya göre Hz. Peygamber çocukken Ebu Talib'in evinin bahçesindeki kurumuş hurma ağacına değdiğinde ağacın dalları birden meyve ile dolmuştur. Bu duruma şahit olan yengesi Allah'a “ *Göklerin rabbi Allah'ım beni Muhammed'e kardeş olacak bir erkek çocuğu ile rızıklandır*” diye dua etmiş ve o gece Ebu Talib'le birlikte olduğunda Hz. Ali'ye hamile kalmıştır. Hz. Ali hiçbir zaman putlara yaklaşmamış ve onlara secde etmemiştir. Bu, Hz. Peygamber'in bereketiyle olmuştur.⁴⁹⁶ Rivayet İbn Şehrâşub (ö. 588/1192)'un *Menâkıb* adlı eserinden aktarılmıştır. Bu rivayete göre Hz. Peygamber'in çocukken gösterdiği bu harikuladelikten sonra Fatıma bt. Esed eşiyle birlikte olmuş ve Hz. Ali'ye hamile kalmıştır. Normal olarak dokuz-on ay sonra doğum gerçekleşip Hz. Ali dünyaya geldiyse Hz. Peygamber hala çocuk denebilecek yaştadır. Yani mantıken Hz. Ali ile arasında yaş farkının çok olmaması gerekir. Fatıma bt. Esed, daha önce aktardığımız birçok rivayette Hz. Peygamber'in doğduğu zaman otuz yıl sonra onun yardımcısı, vasîsini doğuracağını öğrenmiştir. Ancak bu rivayetteki ifadeler bakılırsa Hz. Ali'yi çok daha erken dönemde dünyaya getirmiştir. Müellif bu rivayetler arasında herhangi bir yorum yapmamış, aralarını bulacak bir tevile gitmemiştir. İslam'ın gönderildiği esnada Hz. Ali'nin dokuz on yaşlarında bir çocuk olduğu Şii, Sünnî bütün kaynaklarda geçmektedir. Hz. Muhammed kırk yaşında peygamber olduğuna göre diğer rivayet içinde barındırdığı İmâmî unsurlarla birlikte daha mantıklı görünmektedir.

Ebu Tâlib, doğumundan yedi gün sonra yeğeni adına akika kurbanını kesmiş ve bu Ahmed'in akikasındır diyerek insanlara duyurmuştur. Niçin Ahmed isminin verildiğini soranlara, yerdekiler ve göktekiler onu övsün diye karşılık vermiştir. Bu söz kaynakların çoğunda Abdülmuttalib'e atfedilmektedir.⁴⁹⁷ Hz. Muhammed'i doğumundan sonra kısa bir süre amcası Ebu Leheb'in cariyesi Süveybe emzirmiştir. Daha sonra ise Halime es-

⁴⁹⁶ Meclisî, *Bihâr*, VI, 146.6

⁴⁹⁷ Meclisî, *Bihâr*, VI, 128; Krş. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 437, 438.

Sa'diyye'ye verilmiştir. Beş yaşına kadar Benî Sa'd yurdunda kalmıştır.⁴⁹⁸ Kimi rivayetlerde daha erken annesinin yanına döndüğü de belirtilmektedir.⁴⁹⁹ Benî Sa'd yurdunda kaldığı sürece diğer kardeşleri gibi koyun gütmüş, ailenin yaptığı işlerine yardım etmiştir. Pek çok kaynakta ve *Biharü'l-Envâr*'da yer alan rivayetlere göre Hz. Muhammed'in Halime bt. Ebu Züeyb'in evinde kaldığı süre boyunca hem onun evi hem de Sa'd b. Bekir yurdu bol ve bereketli günler görmüştür.

Dokuz yaşındayken amcası Ebu Tâlib ile Şam'a ticari bir sefere katılmıştır. Bu seferin on iki yaşındayken gerçekleştiği de söylenmektedir. Bu seferde Bahira adlı bir rahibin onun peygamber olduğu kanaatine vardığı ve korunup kollanmasını tavsiye ettiği pek çok kaynakta olduğu gibi *Bihârü'l-Envâr*'da da geçmektedir.⁵⁰⁰

Hz. Peygamber yirmi yaşındayken Kureyş ve müttefikleriyle Kays Aylan arasında Ficar Savaşı meydana gelmiştir.⁵⁰¹ İbn Hişam ise rivayetin başında on dört veya on beş yaşındayken bu savaşa katıldığını ve amcalarına atılan oklara kalkarıyla engel olduğunu belirtmiş. Sonrasında ise İbn İshak'ın Hz. Peygamber'in bu savaş esnasında yirmi yaşında olduğu yönündeki görüşünü aktarmıştır.⁵⁰²

Hz. Muhammed yirmi beş yaşındayken Benî Esed'den Hatice bt. Hüveylid adlı zengin ve tüccar bir kadının kervanıyla tekrar Şam bölgesine yolculuk yapmıştır. Bundan iki ay sonra Hz. Hatice ile evlendiği

Kuleynî'nin *Kâfi* adlı eserinden alınan bilgilere göre Hz. Peygamber nübüvvet göreviyle görevlendirilmeden beş sene önce Mekke'de bir sel meydana gelmiş ve bu selde Kâbe zarar görmüştür. Kâbe'yi temellerine kadar yıkıp yeniden inşa etmek, avlusunu

⁴⁹⁸ Meclisî, *Bihâr*, VI, 146.

⁴⁹⁹ Meclisî, *Bihâr*, VI, 159.

⁵⁰⁰ Meclisî, *Bihâr*, VI, 160; İbn Hişam, *Sîre*, I, 124; İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 108.

⁵⁰¹ Meclisî, *Bihâr*, VI, 160.

⁵⁰² İbn Hişam, *Sîre*, I, 124; İbn İshak, *Sîre*, 104.

genişletmek istemişler ancak başlarına bir şey gelebileceği sebebiyle kaygılanıp korkmuşlardır. Fakat Velid b. Mugîre bu işe cesaret göstermiş, kendisine bir şey olursa vazgeçmelerini, olmazsa işe devam etmelerini söyleyerek harekete geçmiştir. Kâbe Hz. İbrahim'in koyduğu temele kadar yıkılmış, o temele doğru yapılan hamle sonucu büyük bir sarsıntı meydana gelince yıkım işlemi sonlandırılıp, bina etme sürecine geçmişlerdir. Fakat inşaat devam ederken Hacerü'l-Esved taşının yerine konmasına sıra gelince Kureyş'in arasında tartışma çıkmıştır. Her boy şeref olarak kabul edilen bu vazifenin kendisine nasip olmasını istemiştir. Sonuçta anlaşarak Benî Şeybe kapısından ilk girecek kişinin kararına göre hareket etmeye karar vermişlerdir. Kapıdan ilk olarak Hz. Muhammed girince onun eminliğini dile getirmişlerdir. O da ridasını sermiş, taşı üzerine yerleştirmiş, sonra da Kureyş'in her boyundan bir kişinin ridadan tutmasını istemiştir. Hz. Muhammed'in ridasından tutarak taşı kaldıranlar şunlardır: Abdüşems'ten Utbe b. Rebia, Benî Esed'den Esved b. Muttalib, Benî Mahzum'dan Ebu Huzeyfe b. Mugîre, Benî Sehm'den Kays b. Adî'dir. Sonra da kendisi taşı yerine yerleştirmiştir.⁵⁰³ Özet olarak verdiğimiz bu bilgiler hemen hemen bütün siyer ve tarih kitaplarında anlatılan bilgilerle aynıdır.

3. İlâhî Koruma ve Peygamberliğe Hazırlık Süreci

a. Yanlış/Hatalı Davranışlardan Korunması

Çalışmamızın önceki bölümlerinde Hz. Peygamber'in temiz bir soya mensup olduğunu ve atalarının kâfir olmadığını eserdeki rivayetlerden hareketle gözler önüne sermiştik. Sadece İmâmiyye'nin ve Meclisî'nin külliyatında değil, Sünnî düşüncede de bu damardan söz edilebilir ve bazı kaynaklarda da böyle bir temayülün var olduğunu

⁵⁰³ Meclisî, *Bihâr*, VI, 146, 147.

tespit etmiştik. *Bihâri'l-Envâr*'daki rivayetlerde Hz. Peygamber'in hayatının risalet görevinden önceki döneminde de yanlışla düşmekten, kötü yollara sapmaktan korunduğunu görmekteyiz. Bu hususta Müslümanlar arasında daha kuvvetli görüş ve düşünce birliği olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Hz. Muhammed'in Allah tarafından korunduğu yahut yine Allah tarafından kendisine verilen hikmet gereği onun Cahiliyye döneminin yanlış davranışlardan uzak durduğuna yönelik istisnalar⁵⁰⁴ hariç genel bir kabul vardır.⁵⁰⁵

Konuya bu girişi yaptıktan sonra Hz. Muhammed'in peygamberlik göreviyle görevlendirilmeden önce bir peygamberden beklenen titizlikteki davranışları sergilediği rivayetlerde anlatılmak istenmiştir. Örneğin Ebu Talib'in açıklamalarına göre Hz. Muhammed daha küçük yaşlardan itibaren mahremiyete dikkat etmiştir. Ebu Talib bir gece aynı odada kaldığı Hz. Muhammed'in üstünü giyinip çıkarırken amcasından arkasını dönmesini, kendisine bakmamasını istemiştir. Çocukluğunda bile yemeğe besmeleyle başlar, hamdele ile bitirmiştir. Amcasının anlattıklarına göre başının üstünde semaya değin yükselen bir nur bulunmuş, Hz. Muhammed asla yalan söylememiş, cahiliyye adetlerine bulaşmamıştır. Aşırı gülmez, çocuklarla oyun oynamaz, yalnızlığı sever ve mütevazı bir kişiliğe sahipmiş.⁵⁰⁶ Bunlar Allah'ın onu peygamber olmadan önce küçük yaşlardan itibaren koruduğuna dair sayılan örneklerden bazılarıdır. Ancak bu anlatılanlardan Hz. Peygamber'in çocukken de sanki peygambermiş gibi davrandığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Oysa birçok kaynakta Hz. Peygamber'in tıpkı diğer çocuklar gibi oyun oynadığı, eğlendiği, yüzdüğü, ağladığı, kaybolduğu anlatılmaktadır. Fakat Şia

⁵⁰⁴ İbnü'l-Kelbî, Hz. Peygamber'in 'Ben kavmimin dinindeyken Uzzâ'ya boz bir koyun sundum' dediğini rivayet etmiştir. Bkz. İbnü'l-Kelbî, *Kitâbü'l-Esnâm Putlar Kitabı*, Çev. Beyza (Düşüngen) Bilgin, Ankara, 2017, 53; Ayrıca konuyla ilgili değerlendirmeler için bkz. Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, 103-106; İsrâfil Balcı, *Peygamberlik Öncesi Hz. Muhammed*, 300-308; Ali Osman Ateş, "Putlara Kurban Kesme ve Allah'tan Başkası Adına Kesilenlerden Yeme Konusunda Hz. Peygamber'in Tutumu", *DEÜİFD*, 1987, s. 363-402.

⁵⁰⁵ Fahreddin Râzi Duha suresinin yedinci ayetinin (O, seni dalalette bulup, hidayete erdirmemi mi?) tefsirini yaparken İbnü'l-Kelbî'nin farklı olan görüşünü aktarır, ardından da cumhur ulemanın bunun karşısında olduğunu söyler. Bkz. Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXXI, 216.

⁵⁰⁶ Meclisî, *Bihâr*, VI, 145.

Hız. Muhammed'i ancak ve ancak büyümüş modda algıladığı için onun çocukluğunu da buna uygun olarak kurgulamaktadır.

Hız. Peygamber'in nübüvvet öncesi dönemde herkesin yediği şeyleri haram veya şüpheli olduğunu tespit edip yemekten sakınmıştır. Yahudiler, Hız. Peygamber'in Allah tarafından haram ve şüpheli şeylerden uzak tutulduğunu kitaplarından öğrenmişlerdir. Bunu denemek gayesiyle Ebu Tâlib'e besili ve yağlı bir tavuk getirmişlerdir. Kureyşliler de bundan yemiştir. Fakat Hız. Peygamber bunu yemeyi reddetmiştir. Niye yemediği sorulduğunda onun haram olduğunu, rabbinin kendisini bundan sakındırdığını ifade etmiştir. Diğerleri helal olduğunu öne sürerek ısrar etmişler fakat Hız. Peygamber'in tutumunda herhangi bir değişiklik olmamıştır. Daha sonra yeni bir tavuk getirmişler, ondan bir lokma aldığında elinden düşmüştür. O da bunun bir ikaz olduğunu anlayarak sonraki getirilen yemeği de yemekten vazgeçmiştir.⁵⁰⁷

Pek çok kaynakta Hız. Peygamber'in Cahiliyye döneminde birkaç defa eğlenceye yahut düğüne gitme teşebbüsünde bulunduğu ancak bir türlü gidip katılamadığı zikredilmektedir.⁵⁰⁸ Yine aynı şekilde ilk İslam tarihi kaynaklarından itibaren pek çok kaynakta kendine yer bulan mahremiyetle ilgili başka bir rivayetten burada söz etmemiz yerinde olacaktır. Hız. Peygamber'in anlattığına göre henüz yedi yaşında bir çocukken bir gün Mekke'deki diğer çocuklarla taş taşıdığını, herkesin elbiselerini kaldırıp boynuna astığını, kendisinin de onlar gibi yaptığını ancak bir sesin onu ikaz ettiğini söylemiştir. Daha sonra da yüzüne bir tokat attığını, bunun üzerine hemen taşları bırakıp elbisesini indirdiğini ve eve döndüğünü sözlerine eklemiştir.⁵⁰⁹ Bu rivayet *Emâliye* adlı eserden iktibas edilmiştir. Rivayet İbn Hişam'ın *Sîre*'sinde neredeyse aynı ifadelerle anlatılmıştır.⁵¹⁰ Bu da bizim başlangıçta belirttiğimiz gibi Hız. Peygamber'in nübüvvet

⁵⁰⁷ Meclisî, *Bihâr*, VI, 145.

⁵⁰⁸ Meclisî, *Bihâr*, VI, 157.

⁵⁰⁹ Meclisî, *Bihâr*, VI, 157;

⁵¹⁰ İbn Hişam, *Sîre*, I, 126.

öncesinde de yanlış yollardan alıkondduğu ya da bir peygamberin hassas olması gereken davranışlar noktasında uyarıldığı fikri genel olarak ulema tarafından kabul edilmiş bir durumdur.

b. Melekler ve Şeytanın Mücadelesi

Kutsal kitaplar incelendiğinde insanın ezeli düşmanı olarak gösterilen ve şeytan olarak isimlendirilen bir varlık karşımıza çıkmaktadır. Bu varlığın yaşanan olaylardaki etkisi insanlık tarihi kadar eskidir. Kötülüğün sembolü olan şeytanın insanoğlunu daha ilk insandan/atasından itibaren kandırmaya çalışıp, doğru yoldan ayrılmaları için elinden geleni yaptığı herkesin malumudur. Bütün dinler bu sembolik varlık karşısında insanı uyarmak için inananlarına telkinde bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in hayatı incelendiğinde de şeytanın müdahil olduğu pek çok hadiseyi siyer, megazi, İslam tarihi, hadis ve tefsir kaynaklarında kolaylıkla bulmaktayız. Bu konuda İslam kültürü zengin bir rivayet külliyyatını haizdir.⁵¹¹ Haliyle bu kültürden etkilenen Meclisi'nin eserinde şeytanın rol aldığı rivayetlerin olmaması mümkün değildir. Bazı rivayetlerde ise şeytanın karşısına meleklerin çıktığı, onu engellemeye çalıştığı, bunun için mücadele ettikleri anlatılmaktadır. Eserde bazen de yalnızca meleklerin olayların kahramanı olduğu rivayetler bulunmaktadır.

Bihârü'l-Envâr'daki rivayetlerde meleklerin ve şeytanın Hz. Peygamber'in hayatına olan etkisinin başlangıcı onun dünyaya gelişinden çok önceki zamanlara dayanmaktadır. Hz. Muhammed'in büyüklerinin yaşadığı bazı olaylarda buna dair örnekler vardır. Mesela şeytan, Hz. Peygamber'in büyük dedesi Hâşim ile ninesi Selma'nın evliliğinde önce Selma'nın aklını çelmek istemiş, sonra da bu işe baştan çok

⁵¹¹ Geniş bilgi için bkz. Cafer Acar, "Siyer Rivayetlerinde Bir Aktör Olarak İblis/Şeytan", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016/2, C. II, S. 30, s. 311-338.

hevesli olan babası Neccaroğullarından Amr'ın kafasını karıştırmıştır. İki girişim de Haşim'in dirayetli duruşu sayesinde akamete uğramıştır.⁵¹² Abdülmuttalib'in Zemzem kuyusunu ortaya çıkarma gibi prestijli bir başarıyı elde etme adına oğullarından birini kurban olarak adanmış, kura Hz. Peygamber'in babası Abdullah'a isabet etmiştir. Bunun üzerine melekler adeta velvele kopararak Abdullah'ın kurban edilmemesi için Allah'a yalvarmışlardır. Allah da onlara her şeyi bildiğini, kulunun sabrını görmek için onu sınıadığını bildirmiştir. Sonuçta Abdullah yüz deve diyet karşılığında kurban edilmemiştir.⁵¹³

İncelediğimiz eserdeki rivayetler nazar-ı dikkate alındığında Hz. Peygamber'in bizzat kendi hayatında meleklerle şeytan arasındaki ilk mücadelenin onun doğumuyla başladığını görmekteyiz. Hz. Muhammed'in doğduğu gece ortaya çıkan yıldızları fark eden Kureyş'in durumu şeytanların dikkatini çekmiş ve bunun haberini İblis'e ulaştırmışlardır. Bunun üzerine doğudan batıya dünyayı dolaşan İblis Harem'in meleklerle dolu olduğunu fark etmiştir. Oraya yaklaşmak istediğinde asli suretinde bulunan Cebrail, İblis'i defol melun diyerek kovmuştur. Fakat bu sırada İblis, Cebrail'e birkaç soru yöneltmiş, o da cevap vermiştir. İlk olarak neler olduğunu sormuş, Cebrail de peygamberlerin en hayırlısı doğdu şeklinde karşılık vermiştir. İblis, benim onda nasibim var mı deyince, Cebrail hayır demiştir. Peki, ümmetinde bir nasibim var mı diye başka bir sual daha sorunca, Cebrail bu sefer olumlu bir cevapla ona mukabele etmiştir. İblis, aldığı bu cevap üzerine razı oldum (bu ifadeyi bu da bana yeter olarak anlayabiliriz) diyerek oradan uzaklaşmıştır. Hz. Peygamber'in doğumuyla ilgili başka bir rivayette ise şeytanın çocuklarını toplayarak çok büyük bir felaketin meydana geldiğini, insanları putlara kulluk etmekten alıkoyacak ve Allah'a kulluğa davet edecek Muhammed'in

⁵¹² Meclisî, *Bihâr*, VI, 22.

⁵¹³ Meclisî, *Bihâr*, VI, 36.

doğduğunu haber vermiş, üzüntüsünü onlarla paylaşmıştır.⁵¹⁴ Buna mukabil meleklerin ise cennette yaptıkları şölerden bahseden pek çok rivayet mevcuttur.

Benî Sâ'dlı sütanne Halime kocasıyla birlikte Mekke'den aldıkları Abdülmuttalib'in torunu Muhammed ile evlerine dönerlerken yolda kırk tane rahiple karşılaşmışlardır. Bunlardan biri de insan kılığına girmiş İblis'tir. Halime'nin kucağındaki çocuğun yüzünden çıkan nuru fark eden şeytan diğerlerine kılıçlarını kınından çıkarıp onlara saldırmalarını söylemiştir. O anda gök gürültüsüne benzeyen bir ses işitilmiş, sema kapıları açılarak ateş topları inmeye başlamıştır. Sütanesi Halime, Hz. Peygamber'i annesine teslim etmek üzere Mekke'ye getirdiği sırada kalabalık ve kargaşa sebebiyle onu kaybetmiştir. Çok korkmuş, dedesine haber ulaşınca herkes onu aramıştır. Sonra Hz. Muhammed'in bir vadide bir ağacın altında hurma yerken görüldüğü haberi dedesine verilmiştir. Hızlı bir şekilde söylenen yere hareket edildiğinde etrafında bazı gençlerin olduğu uzaktan görülmüştür. Ona yaklaşıldığında bu gençler ortadan kaybolmuştur. Rivayete göre bu gençler Cebrail ve Mikail'dir. Hz. Peygamber'e kim olduğunu ve ne yaptığını sormuşlardır.⁵¹⁵ Yani Hz. Peygamber sonradan bu gençlerin neler sorduğunu anlatmıştır. Aktardığımız son iki rivayetin birinde şeytanın tek başına Hz. Muhammed'e olan düşmanlığı, diğerinde ise meleklerin kaybolduğu sırada onu korumak içgüdüleriyle yalnız bırakmayarak dostlukları görülmektedir. Kur'an kaynaklı olabilir, hadislerden, terhib ve terğib rivayetlerinden kaynaklanabilir, kadim kültürlerin düalist yaklaşımının bir yansıması da olabilir. Ama Hz. Peygamber'le ilgili birçok olayda melek, şeytan gibi varlıkların insan suretine sokularak yaşananlara her zaman müdahalesinin bu kadar yoğun olarak gösterilmesinin sebebini kestirebilmek güç bir durumdur. Ama bunda mitolojinin etkisinin de önemli bir faktör olarak göz önüne

⁵¹⁴ Meclisî, *Bihâr*, VI, 125.

⁵¹⁵ Meclisî, *Bihâr*, VI, 144, 145.

alınması gerektiğini düşünmekteyiz. Zira siyer edebiyatı mitolojik unsurları çokça barındırmakta ve kullanmaktadır.⁵¹⁶

c. Hira'da İnzivâ

Bi'set Allah tarafından seçilen bir kimsenin peygamberlik vazifesiyle görevlendirilmesi anlamına gelmektedir. Kavram İslami gelenekte genel olarak daha özel manasıyla Hz. Muhammed'in peygamber olarak görevlendirildiği zamanı ifade etmek için kullanılmaktadır.⁵¹⁷ İmâmiyye Şiası hangi olayın bi'set olarak nitelendirildiği konusunda ve bi'setin başlangıç tarihiyle ilgili olarak Ehl-i sünnet'ten ayrılmaktadır. Her ne kadar bi'setin başlangıç vaktiyle ilgili İmâmiyye'nin ittifak ettiği mezhep müntesiplerinin eserlerinde belirtilse de bi'setin hangi olayla başladığı noktasında farklı görüşler vardır. Bu farklılıklar *Bihârü'l-Envar*'da yer alan rivayetlere de yansımıştır. İmâmiyye Şiası bi'setin Recep ayının yirmi yedinci günü başladığında müttefiktir. Kur'an'dan ilk indirilen Alak suresinin başındaki beş ayetin Hz. Muhammed'e vahyedilmesi, ilk vahiy gelmeden üç sene önce Hz. Peygamber'e risaletinin bildirilmesi ve ilk vahiyden üç sene sonra akrabalarını uyar⁵¹⁸ emrinin gelmesiyle başlayan davet görevi İmâmiyye tarafından bi'set olarak kabul edilen olaylardır. *Bihârü'l-Envâr*'da bunlara dair rivayetler mevcuttur. İmâmîyye Kur'an'ın toplu olarak Beytü'l-Mâ'mûr'a⁵¹⁹ Ramazan ayının Kadir gecesinde indirildiğine inanmaktadır. Kur'an'ın Ramazan ayında indirildiğini bildiren Bakara suresi 185. ayetini de bu şekilde yorumlamaktadırlar.⁵²⁰

⁵¹⁶ Mustafa Arslan, "Mitik Tasavvurun Siyer Kültürüne Etkileri", *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 2018, cilt: XV, sayı: 1, 61.

⁵¹⁷ Ahmet Lütfi Kazancı, "Bi'set", *DİA*, VI, İstanbul, 1992, s. 217.

⁵¹⁸ Şuârâ, 214.

⁵¹⁹ Beytü'l-Mâmûr: Tur suresi 4. ayetinde üzerine yemin edilmektedir. Müfessirler burayı yedinci kat semada Kâbe'nin tam üstünde bulunan, yetmiş bin meleğin her gün namaz kılmak ve tavaf etmek için ziyaret ettiği bir yer olarak açıklamışlardır.

⁵²⁰ İbn Bâbeveyh, Şeyh Sadûk, *el-İ'tikâdât*, Kum, 1413 (h), s. 81; Tabersî, *Mecmau'l-Beyân*, 12-13.

İmâmiyye Kur'an'ın Hz. Peygamber'e Beytü'l-Ma'mûr'dan yirmi sene veya yirmi üç sene boyunca peyderpey indirildiği fikrindedirler. Yirmi sene düşüncesinde olanlar Hz. Peygamber'e ilk vahyin üç senelik hazırlık döneminden sonra kırk üç yaşında indirildiğini iddia etmektedirler.

Meclisi bir rivayette meşhur olarak bilinen ve sahih kitaplarda geçtiğine göre Hz. Peygamber'in her sene Ramazan ayında inzivaya çekildiğini, risaletin kendisine verildiği sene Hz. Hatice ve Hz. Ali'nin de onunla birlikte Hira mağarasında münzevi günler geçirdikleri özellikle belirtilmiştir.⁵²¹ Bu çok önemli bir iddiadır. İlk vahye kimlerin şahit olduğunu gösterdiği gibi onlara da ayrı ve üstün bir merteye kazandırmıştır.

⁵²¹ Meclisî, *Bihâr*, VI, 158.

SONUÇ

İmâmiyye Şiası'nın en önemli külliyatlarından biri olan *Bihârü'l-Envâr*'ı esas olarak mezhebin tebşîrât ve irhâsât rivayetleri kapsamında Hz. Peygamber'in nübüvvet öncesi dönemiyle ilgili tasavvurunu ortaya koymaya çalıştık. Çalışmamızın giriş bölümünde Allâme Muhammed Bâkır Meclisî ve onun en tanınan eseri, bir rivayet ansiklopedisi mahiyetindeki *Bihârü'l-Envâr*'ı kısaca anlatmaya çalıştık. Araştırmalarımız gerek Meclisî'nin gerekse *Bihârü'l-Envâr*'ın ülkemizde çok fazla tanınmadığını gün yüzüne çıkarmıştır. Meclisî, İmâmiyye mezhebinin İran coğrafyasının bütününe yayıldığı ve bölge halkının büyük çoğunluğunca kabul edildiği dönem olan Safevi iktidarında (1501-1736) önemli görevler üstlenmiş ve İmâmî Şiîliğin insanlar tarafından benimsenmesinde büyük rolü olmuştur. Bugün artık İran'ın bir gerçeği olan ulema otoritesinin kurulması, kökleşmesi ve gelişmesinde de Meclisî'nin bir kilometre taşı olduğu söylenebilir. Meclisî, Safevî hanedanıyla olan yakın ilişkileri, bulunduğu yüksek dini bürokratik makamlar, yetiştirdiği öğrenciler ve yazdığı ciltler dolusu eserle bunun oluşmasına katkıda bulunmuştur. Telif ettiği eserler içerisinde de *Bihârü'l-Envâr*'ın yeri diğerlerine göre daha büyüktür. Zira *Bihârü'l-Envâr*, adeta İmâmiyye Şiası'nın hafızası, mezhebe ait hemen her konudaki bütün rivayetleri bir araya getirme iddisaında olan bir eserdir. Hem İmâmiyye mezhebini yeni öğrenen insanlara doğru kitabi bilgiyi sunmak hem de İmamlara ait ahbârı yok olmaktan kurtararak sonraki nesillere aktarmak noktasında önemli bir vazife icra etmiştir.

İmâmiyye Şiası tarafından itibar edilen tebşîrât ve irhâsât rivayetleri penceresinden Hz. Peygamber'in risalet öncesi dönemi incelendiğinde rivayetlerin bazı ortak özelliklerinin olduğu ve ayrıyeten bu müşterek yanları belirleyen bazı temel faktörlerin varlığı tespit edilmiştir. Öncelikle Hz. Muhammed'in soyundan gelenlerin

masumiyetine inanan ve onların Hz. Peygamber'den sonra Müslümanların doğal lideri olduğunu iman esası olarak kabul eden bir firkanın onun ataları hakkında da farklı bir kanaatte olması düşünülemezdi. Hz. Muhammed'in temiz bir soydan geldiği düşüncesi Sünnî alimlerin çoğunluğu tarafından paylaşılsa da On İki İmam Şiası kadar kuvvetli bir vurgunun yapılmadığı, buna uygun bir tarih inşa edilmediği tespit edilmiştir. Bunun gibi anakronizmi hatırlatan bir diğer husus da mezhebe ait kavramların rivayet metinlerinde geçmesidir. Neredeyse teşekkülünü hicri beşinci asırda tamamlayan ve bu süreçte kavramsallaşan İmâmiyye'ye ait bazı terimler, yüzyıllar öncesinde yaşanan olayları anlatmak için kullanılmıştır. İncelediğimiz rivayetlerin oluşmasında önemli bir rolü olan bir diğer etmen ise yüceltmeci yaklaşımdır. Aslında aşırı yüceltme, sadece bu mezhebin değil bütün bir İslam âleminin Hz. Muhammed'e olan sevgisinden veya diğer peygamberlerle onu yarıştırmaktan kaynaklanan bir tavidir. Ancak genel olarak Şîî fırkalarda hissiyatın ve duygu yoğunluğunun daha fazla ön plana çıktığı gözden irak edilmemesi gereken bir gerçekliktir.

Bihârü'l-Envâr'daki irhâsât ve tebşîrât rivayetleri bağlamında Hz. Muhammed'in peygamberlik öncesi hayatına bakıldığında Hz. Ali ve Ehl-i beyt'in odak noktasında yer aldığı görülecektir. Hz. Peygamber'e has olan kimi meziyet, peye ve mertebelerin bu kişilerle paylaştırıldığını ifade etmeliyiz. Yine mezhebin yapısı ve görüşlerinin etkisiyle olağanüstü olaylarla örgülü bir kurgunun siyer anlatımlarına egemen olduğunu belirtmekte yarar var. Bu kurguda mühim bir görev üstlenen rüyaların rolünü de anmadan geçmememiz gerekiyor. İncelediğimiz rivayetlerde alınan önemli kararların, meydana gelen kimi hadiselerin, rüyaların insanları yönlendirmesiyle ortaya çıktığını gözlemledik. Ayrıca yaşanan pek çok olumsuz hadisenin arkasında Yahudilerin olduğu da işin başka bir boyutudur. Böyle bir rivayet kültürünün İmâmiyye Şiası tarafından muteber kabul edildiğine araştırmanın sonucunda ulaşılmış durumdayız.

İmâmiyye Şiası'nın İslam dünyasındaki en ayırt edici özelliği olan İmâmet teorisinin, incelenen tebşîrât ve irhâsât rivayetlerini derinden etkilediği ortaya çıkmıştır. Mesela tebşîrât haberlerinde Hz. Peygamber'le birlikte Hz. Ali'nin, yeri geldikçe de onun soyundan gelen imamların müjdelenmesi bu etkinin göstergelerinden biridir. Hz. Muhammed'in bütün atalarının mümin olarak kabul edilmeleri, kötü davranışlardan korunmuş olmaları ve onların bu durumunun mezhebe ait kavramlarla açıklanmaya çalışılması da bir başka önemli etki olarak sayılabilir. Böylece ismet sıfatı sadece Hz. Muhammed ile sınırlandırılmamış soyunun geldiği ve soyundan gelen insanlara teşmil edilmiştir. Hz. Peygamber'in risalet öncesi hayatında da ismet sıfatının gereği olarak yanlış ve hatalı işlerden uzak durduğu özellikle ifade edilmiştir.

Müslümanlar, gerek kendi eğilimleri gerekse çevrelerindeki kültürlerin etkisiyle Hz. Muhammed'in hayatını olağanüstü olaylar üzerine kurgulamışlardır. Bu noktada diğer mezheplerle İmâmiyye Şiası arasında büyük farklar olmasa da mezhebin ağır basan mitolojik karakteri, bu tarz rivayetlerin daha fazla rağbet görmesine yol açmıştır. Burada da bir şekilde mezheple ve mezhebin değer verdiği insanlarla irtibat kurulduğunu dile getirmemiz gerekir.

Her mezhebin kendine ait bir dünya görüşü ve İslam'ı yorumlama biçimi vardır. Bu dünya görüşü ve dine yaklaşım şekli dini muhteva içerisine giren her hususta kendini göstermektedir. İslam dininin peygamberi Hz. Muhammed'le ilgili tasavvurların oluşmasında da mezheplerin yaklaşım tarzı önemli bir belirleyici olmuştur. İmâmiyye Şiası da bundan ayrı tutulacak bir konumda değildir. Ancak İmâmiyye Şiası, Hz. Muhammed'in tebşîrât ve irhâsâtıyla ilgili hususlarda sadece onu anlatmakla yetinmemiş Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e bu konuda önemli bir yer açmıştır.

KAYNAKÇA

- Abbaslı, Mirza, “Safevîlerin Kökenine Dair”, *Bellekten*, C. XL, S. 158, s. 287-330.
- Acar, Cafer, “Siyer Rivayetlerinde Bir Aktör Olarak İblis/Şeytan”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016/2, C. II, S. 30, s. 311-338.
- Aclûni, *Keşfu'l-Hafâ (III Cilt)*, Beyrut, t.siz
- Ahatlı, Erdinç, *Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği*, Ankara, 2011.
- Akbulut, Ahmet, *Nübüvvet Meselesi*, Ankara, 1992.
- Akçay, Mustafa, *Hz. Peygamber'in Anne ve Babasının Dinî Konumu*, Ankara, 2012.
- Akyol, Taha, *Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet*, İstanbul, 1999.
- Ali, Cevâd, *Cahiliyeden İslam'a İbadet Tarihi*, Ankara, 2015.
- Apak, Adem *Asabiyet ve Erken Dönem İslam Tarihindeki Etkileri*, Düşünce Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2004.
- Apak, Adem *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, İstanbul, 2018.
- Arpaguş, Hatice Kelpetin, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslâm Anlayışı ve Kaynakları*, İstanbul, 2015.
- Arslan, Mustafa, “Mitik Tasavvurun Siyer Kültürüne Etkileri”, *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 2018, cilt: XV, sayı: 1, s. 58-77.
- Ateş, Ali Osman, “Putlara Kurban Kesme ve Allah'tan Başkası Adına Kesilenlerden Yeme Konusunda Hz. Peygamber'in Tutumu”, *DEÜİFD*, 1987, s. 363-402.
- Aycan, İrfan “Ebû Süfyan”, *DİA*, İstanbul, 1994, X, 230.
- Aydın, Mehmet, “Beşâirü'n-Nübüvve”, *DİA*, İstanbul, 1992, V, 549-550.
- Aydın, Süleyman, “Kur'an'da 'Baba' Kelimesi ve Âzer'in İbrahim (A.S.)'nın Babası Olması Meselesi”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 2015, C. V, S. 10, s. 201-230.
- Ayetî, Muhammed İbrahim, *Târih-i Peyamber-i İslâm*, Kum, t.siz.
- Ayğın, Fadıl, *Son Peygamberi Müjdelemek*, İstanbul, 2017.

Ayyaşî, Ebû'n-Nasr Muhammed b. Mesud b. Ayyaş Es-Selemî es-Semerkindî, *Tefsîru'l-Ayyaşî*, Beyrut, 2010 (h. 1431).

Azimli, Mehmet, *Cahiliyye'yi Farklı Okumak*, Ankara, 2015.

Azimli, Mehmet, *Siyeri Farklı Okumak*, Ankara, 2010.

Bağcı, H. Musa, *Beşer Olarak Hz. Muhammed*, Ankara, 2010.

Balcı, İsrâfil, *Peygamberlik Öncesi Hz. Muhammed*, Ankara, 2016.

Bebek, Adil, "Kelâm Literatürü Işığında Mûcize ve Hz. Muhammed'e Nispet Edilen Hissî Mûcizelerin Değerlendirilmesi", *M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 18 (2000), s. 121-148.

Belazûrî, Ebu'l- Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Câbir, *Ensabü'l- Eşrâf*, Beyrut, 1996.

Bircendî, Hüseyin Hüsnü *Garîbu'l-Hadis Fî Bihâri'l-Envâr*, Tahran, 1379.

Bozan, Metin, "Şii Literatürde Hz. Ali", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 2011, C. III, S. 5, s. 15-29.

Bozkurt, Nahide *Abbasiler*, İstanbul, 2013.

Brockelmann, Carl *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, Çev. Neşet Çağatay, Ankara, 2002.

Brunner, Rainer, "Majlesî Muhammad-Bâqer", *EIr.* , 2001.

Bulut, Halil İbrahim, *Şia'da Usulîliğin Doğuşu ve Şeyh Müfid*, Ankara, 2013.

Bulut, Halil İbrahim, *Şii-Sünnî Polemiğinde Ebû Talib ve Dinî Konumu*, Ankara, 2011.

Bulut, Mehmet, *Ehl-i Sünnet ve Şia'da İsmet İnancı*, İstanbul, 1991.

Carlyle, Thomas, Carlyle, *Kahramanlar*, Çev. Behzat Tanç, İstanbul, 2013.

Cerrahoğlu, İsmail, "Kur'an-ı Kerim ve Hanîfler", *AÜİFD*, 1963, C. XI, s. 81-92.

Cide, Ömer, "2/146 ve 6/20 Ayetlerinin Tebşirât Bağlamında Değerlendirilmesi", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Haziran 2017, C. VII, S. XIII, s. 138-153.

- Cürcânî, Seyyid Şerif *et-Ta'rifât*, Beyrut, 2007.
- Çağatay, Neşet, *İslâm Dönemine Dek Arap Tarihi*, Ankara, 1989.
- Çelebi, Süleyman, *Vesiletü'n-Necât*, haz. Faruk Kadri Timurtaş, İstanbul, 1990.
- Çelenk, Mehmet, *16-17. Yüzyılda İnan'da Şiîliğin Seyri*, Bursa, 2013.
- Çınar, Gülay Karadağ "Safevî Devleti'nde Dini Otoritenin Temsilcisi Şahlar ve Şiî Ulemayla İlişkileri", *İnan Çalışmaları Dergisi*, 2017, C. 1, S. 1, s. 11-51.
- Çınar, Mahmut, *İnan ve Peygamber Olarak Hz. Muhammed*, İstanbul, 2018.
- Çınar, Mahmut, *Nûr-i Muhammedî İnanının Ortaya Çıkışı ve Kaynakları*, İstanbul, 2017.
- Darîr, Mustafa, *Kitâb-ı Siyer*, sad. M. Faruk Görtunca, İstanbul, 1963.
- Davenport, John, *An Apology For Mohammad and The Koran*, Londra, 1969.
- Demil, Emine, *Hz. Peygamber'in Risalet Öncesi Hayatına Dair Rivayetler*, Ankara, 2017.
- Demirci, Mehmet, *Nûr-i Muhammedî*, İstanbul, 2008.
- Dergâhî, Hüseyin, Daryânî, Ali Ekber Telâfî *Kitapşinasi-i Meclisî*, Tahran, 1385 (h.ş.).
- Dergâhî, Hüseyin, *Menâhilü'l-Ebrâr Fî Telhîsi'l-Ebrâr (XIV Cilt)*, Kum, 1422.
- Döner, Nuran, *Sufilere Göre Hz. Peygamber*, İstanbul, 2014.
- Ebu Hanife, *Müsned*, Bangladeş, 2002.
- Ebu Nuaym, *Delâilü'n-Nübüvve (II Cilt)*, Beyrut, 1406.
- Ed- Dineverî, Ebu Hanife *Ahbâru't-Tivâl*, Çev. Zekeriya Akman, Hüseyin Siyabend Aytemür, Ankara, 2017.
- el-Askalanî, İbn Hacer Ebu'l- Fazl Şehabeddin Ahmed, *el- İsbâbe fî Temyîzi's- Sahabe*, Beyrut, t.siz.
- el-Bahrânî, *el-Burhân fî Tefsiri'l-Kur'an (VIII Cilt)*, Beyrut, 2006.

- el-Bahrânî, Allâme Yusuf b. Ahmed, *Lü'lüetü'l-Bahreyn*, Manama, t. siz.
- el- Câhiz, Ebu Osman Amr b. Bahr, *el-Osmâniyye*, Beyrut, 1991
- el-Ensârî, Muhammed Rıza, *Akîdetü'ş-Şia*, Kum, 2016 (h. 1437).
- el-Ezrakî, Ebu'l-Velîd, *Ahbâru Mekke*, Çev. Yunus Vehbi Yavuz, Ankara, 2017.
- el-Hilalî, Süleym b. Kays, *Kitâb-ı Süleym b. Kays*, Tah. Muhammed Bâkır el- Ensârî ez-Zencânî, Kum, 1430 (h.ş.).
- el-Hüseynî, Seyyid Nebil, *eş-Şiatü ve 's-Sîreü'n-Nebeviyye*, Kerbelâ, 2009 (h.1430).
- el-İsfahânî, Ragıp, *el-Müfredât*, Beyrut, 2001 (1422).
- el-Kâtib, Ahmed, *Sünnilik-Şiilik*, Çev. Muharrem Tan, İstanbul, 2015.
- el-Kâtib, Ahmed, *Şiada Siyasal Düşüncenin Gelişimi*, Çev. Mehmet Yolcu, Ankara, 2005.
- el-Kazvinî, Muhammed Murtaza, *Hafâyâ Emeviyye*, Beyrut, 1994.
- el-Kummî, Abbas, Kehlu'l-Basar Fî Seyyidi'l-Beşer, Beyrut, 1993 (h. 1413).
- el-Kummî, Abbas, el-Kunâ ve'l-Elkâb (II Cilt), Kum, 1425.
- el-Kummî, Abbas, Sefînetü'l-Bihâr ve Medinetü'l-Hikem ve'l-Âsâr (IV Cilt), Meşhed, 1426.
- el-Kummî, Ebû Hasan Ali b. İbrahim, *Tefsîru'l- Kummî (III Cilt)*, Kum, h. 1435.
- el-Meclisî, Muhammed Bâkır, *Bihârü'l-envâri'l-câmi' li-düreri ahbâri'l-eimmeti'l-ethâr(XXV Cilt)*, Kum, t.siz.
- el-Müsevî, Mirza Muhammed Bâkır *Ravdâtu'l-Cennât Fî Ahvâli'l-Ulemâi ve 's-Sâdât (VIII Cilt)*, Kum, t. siz.
- en- Nebhanî, Allame Yusuf b. İsmail, *Hz. Muhammed'in Faziletleri*, Çev. Fethi Güngör, İstanbul, 2003.
- en- Nesâî, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *Hasâisü Ali b. Ebî Tâlib*, Kuveyt, 1985.

Ensârî, Nâsîrüddin, “Allâme-i Kebîr Molla Muhammed Bâkır Meclisî”, *Mecelle-i Nûr-ı İlim*, C. 11, S. 3, s. 72-141.

er-Râzî, Fahreddin, *Mefâtîhu'l-Gayb (XXXII Cilt)*, Beyrut, t.siz.

er-Râzî, Fahreddin, *Peygamberlerin Masumiyeti*, Çev. Hasan Fehmi Ulus, İstanbul, 1986, s. 21.

Eren, Metin, “Sembol Dilinin Bir Örneği Olarak Rüyalar: Türk Kültüründe Ölüm Yorumlanan Rüyalar”, *Turkish Studies*, 2010, C. 5, S. 4, s. 1074-1099.

Erşahin, Seyfettin, “Osmanlı Toplumunun Hz. Muhammed Hakkındaki Bilgi Kaynakları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi”, *İslami Araştırmalar*, 2005, C. XVIII, S. 3, s.

Erul, Bünyamin, “Hz. Peygamber’in Risalet Öncesi Hayatına Farklı Bir Yaklaşım”, *Diyanet İlmi Dergi- Peygamberimiz Hz. Muhammed Özel Sayısı-*, Ankara, 2003, s. 33-66.

Erul, Bünyamin, “Uydurma Rivayetlerde Peygamber Tasavvuru”, *İslam’ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri Kutlu Doğum Sempozyumu 2001*, Ankara, 2003, s. 419-438.

es- Süyûtî, Celâlüddîn, *Hasâisü'l-Kübrâ (II Cilt)*, Beyrut, t. siz.

eş-Şîrâzî, Seyyid Muhammed el-Hüseynî *er-Ru'yâ fi'l-İslâm ve'l-Menâmât*, Kerbela, 2006.

et-Tabersî, Mirza Hüseyin *Dâru's-Selâm fi mâ Yeteallaku bi'r-Ru'yâ ve'l-Menâm (IV Cilt)*, Kum, t. siz.

et-Tûsî, Ebû Cafer Muhammed b. El-Hasen, *El-İstibsâr*, Tahran, 1390 (h.ş.).

Evkuran, Mehmet, *Müslüman Kültürdeki Mitolojik Unsurlar (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1997.

ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf (V Cilt)*, İstanbul, 2016.

Fayda, Mustafa, “Seyf b. Zûyezen”, *DİA*, XXXVII, İstanbul, 2009, 29-30.

Fevzi, Faruk Ömer, “Ehl-i Beyt Kavramı Üzerine”, Çev. M. Bahaüddin Varol, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Konya, 2000, S. 9, s. 397-404.

- Fıġlalı, Ethem Ruhi, “İsnâaşeriyye”, *DİA*, XXIII, s. 142-147, İstanbul, 2001.
- Fıġlalı, Ethem Ruhi, *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir, 2008.
- Fıkhîzâde, Abdülhâdî, *Allâme Meclisî ve Fehmu Hadis*, Kum, 1389.
- Florioti, H. Hande Duymuş, Eser, Elvan, “Kutsal Kitaplar ve Mitolojik Kaynaklar Işıġında Eski Yakındoġu’da Rüya Olgusu ve Algısı Üzerine”, *Turkish Studies*, Ankara, 2013, C. 8, S. 2, s. 73-87.
- Fromm, Erich, *Rüyalar, Masallar, Mitoslar*, Çev. Aydın Arıtan, Kaan H. Ökten, İstanbul, 1992.
- Gazalî, Muhammed, *Fıkhu’s-Sire*, Dımeşk, 2006 (h.1427).
- Goldziher, Ignaz “Hadiste Yeni- Eflatuncu ve Gnostik Unsurlar”, Çev. Ömer Özsoy, *AÜİFD*, Ankara, 1997, XXXVI, s. 405-421.
- Gümüšoġlu, Hasan, “Ehl-i Sünnet ve İmamiyye Şiasının Ehl-i Beyt Kavramına Yükladikleri Anlamlar”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, C. XVIII, Sayı: 2, s. 291-318.
- Günaltay, M. Şemseddin, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, sad. M. Mahfuz Söylemez-Mustafa Hizmetli, Ankara, 2013.
- Güneş, Ahmet, “Tarih, Tarihçi ve Meşruiyet”, *OTAM*, S. 17, 2005, s. 28-75.
- Gündüz, Tufan, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, İstanbul, 2013.
- Habibov, Aslan “İmâmiyye Şiası’nın Tefsir Tarihi ve Günümüze Ulaşan En Eski Şî Tefsirler”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. VIII, S. I, Adana, 2008.
- Hairî, Ayetullah Şeyh Abbas Sefâî, *Târih-i Peyamber-i İslâm (III Cilt)*, Kum, 1390 (h.ş).
- Hakyemez, Cemil, *İmamiyye Şiası ve Temel Kavramları*, Ankara, 2019.
- Hakyemez, Cemil, *Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünni-Şii İttifakı*, İstanbul, 2014.
- Hakyemez, Cemil, *Şia’da Gaybet İnancı ve On İkinci İmam El-Mehdî*, Ankara, 2016.
- Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, Çev. Mehmet Yazgan, İstanbul, 2004.

Hüseyinî, Seyyid Ahmed, *Telâmizetü'l-Allâmeti'l-Meclisî*, Kum, 1410.

İbn Bâbeveyh, Şeyh Sadûk Ebû Cafer Muhammed b. Ali b. El-Hüseyin b. Babeveyh el Kummî, *el-İ'tikâdât*, Kum, 1413.

İbn Bâbeveyh, Şeyh Sadûk Ebû Cafer Muhammed b. Ali b. El-Hüseyin b. Babeveyh el Kummî, *Men La Yahduruhu'l-Fakîh*, Tahran, 1361.

İbn Habîb, *el-Muhabber*, Çev. Adem Apak, İsmail Güler, Ankara, 2018.

İbn Habîb, *el-Munemmak fî Ahbâri Kureys*, Beyrut, 1985.

İbn Hazm, *Fasl*, Kahire, t.siz.

İbn Hişam, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Tah. İhab Ahmed Haşim, Mısır, 2005.

İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab (XV Cilt)*, Beyrut, 1300.

İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, Kahire, 2001.

İbnü'l-Esir, *İslâm Tarihi (El- Kâmil Fi'Tarih Tercümesi)*, Çev. Beşir Eryarsoy, İstanbul, 1985.

İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe Fî Ma'rifeti's-Sahabe*, Beyrut, t.siz.

İbnü'l-Kelbî, *Kitâbü'l-Esnâm Putlar Kitabı*, Çev. Beyza (Düşüngen) Bilgin, Ankara, 2017.

Kâdî Abdülcebâr, *Tesbîtu Delâilü'n-Nübüvve -Mucizelerle Hz. Peygamber'in Hayatı (Metin-Çeviri)-*, Çev. M. Şerif Eroğlu, Ömer Aydın, Edt. Hüseyin Hansu, İstanbul, 2017.

Katz, Marion Holmes, *Mevlid*, Çev. Sidar Bayram, İstanbul, 2014.

Kazancı, Ahmet Lütfi "Bi'set", *DİA*, VI, İstanbul, 1992, s. 217.

Kerîn, Seyyid Hasan Kureysî, "Hademât-ı Muhammed Bâkır Meclisî", *Mekteb-i İslam*, yıl 47, S. 7, s. 50-62.

Keskin, Halife, *Kendi Kaynakları Işığında Şia İnanç Esasları*, İstanbul, 2000.

Kevseranî, Vecih, *Osmanlı ve Safevîlerde Din-Devlet İlişkisi*, çev. Muhlis Canyürek, İstanbul, 1992.

- Khalıdı, Tarıf, *Images Of Muhammad*, New York, 2009.
- Kılavuz, Ahmet Saim, “Zeynelâbidîn”, *DİA*, İstanbul, 2013, C. XLIV, s. 365-366.
- Kılıç, Mahmud Erol *Hermesler Hermesi*, İstanbul, 2017.
- Kiraz, Celil, “Hz. Muhammed’in Önceki Kutsal Kitaplarda Müjdelmesi (Tebşîrât)”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, C. X, S. I, s. 231-260.
- Kohlberg, Etan, “Behâr al-Anwâr”, *Encyclopedia Iranica*, IV, 90-95.
- Korkmaz, Sıddık, *Şia'nın Oluşumu*, İstanbul, 2015.
- Koyuncu, Nuran, *Osmanlı Devleti'nde Şia*, Konya, 2014.
- Köksal, M. Asım, *Hz. Muhammed ve İslamiyet (MekkeDevri)*, İstanbul, 1981
- Kuleynî, Ebu Cafer Muhammed b. Yakup b. İshak, *Furû-ı Kâfi (X Cilt)*, Kum, t.siz.
- Kuleynî, Ebu Cafer Muhammed b. Yakup b. İshak, *Usul-u Kâfi (II Cilt)*, Çev. Vahdettin İnce, İstanbul, 2007.
- Kutlu, Sönmez, "Ehl-i Beyt Sembolik Kapitalinin Tarihi Süreç İçinde Semerelendirilmesi", *İslâmiyât*, Ankara, 2000, C. III, S: 3, s. 99-120.
- Kutlu, Sönmez, “Hz. Peygamber’i Anlamada Tarihsel Muhammed İle Menkabevî Muhammed’i Birbirinden Ayırmanın Önemi”, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu, 20-22 Nisan 2007*, Çorum, 2007.
- Kutlu, Sönmez, “Karizmatik Otorite ve Temsil Sorunu: Mehdilik”, *Dini Temsil Sorunu Sempozyumu-Tebliğler-*, 28-29 Nisan 2017, İstanbul, 2018, s. 101-134.
- Kutsal Kitap*, İstanbul, 2016.
- Kuzgun, Şaban *İslam Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Hanıflık*, Ankara, 1985.
- Kuzudişli, Bekir, *Şia ve Hadis*, İstanbul, 2017.
- Massignon, Louis “Nûr-ı Muhammedî”, *İA*, Eskişehir, 2001, IX, 362.
- Meclisî, Muhammed Bâkır, *Bihârü'l-Envâr (XXVI Cilt)*, Kum, 1377.
- Meclisî, Muhammed Bâkır, *Bihârü'l-Envâr (CX Cilt)*, Beyrut, 1983.

Meclisî, Muhammed Bâkır *Hakku'l-Yakîn*, Kum, 1393.

Merceuddinî, Ayetullah es-Seyid Hasan, *Te'sîsü'sh-Şia li Ulûmi'l-İslâm*, Beyrut, 1981 (h.1401).

Meyancî, Ali Mülkî, *Allâme Meclisî Ahbârî Yâ Usûlî*, Kum, 1385.

Mirza Abdullah Efendi, *Riyâdu'l- Ulemâ ve Hiyâdu'l-Fudalâ (VII cilt)*, Kum, 1403.

Moussavi, Ahmad Kazemi, *Religious Authority In Shi'ite Islam*, Kuala Lumpur, 1996.

Münferid, Mehdî Fermânî, *Muhâceret-i Ulemâ-yı Şia Ez Cebel-i Âmil Be İran Der Asr-ı Safevî*, Tahran, 1437.

Nasiri, Ali “Şia Hadis Tarihine Genel Bir Bakış”, *Misbah: İslami Düşünce ve Araştırma Dergisi*, 2014, C. III, S. 7-8, s. 137-166.

Nur Velî, Abdulaziz Muhammed, *Şia ve Tarihi Rivayetler*, Çev. Mücahit Yüksel, Ankara, 2014.

Ocak, Ahmet Yaşar, “İslâm’ın Temel İnançları Etrafında Oluşan “Mitolojik” Kültür: “İslâm Mitolojisi””, *Milel ve Nihal*, 2009, C. VI, S. 1, s. 137-163.

Ocak, Ahmet Yaşar, *Menâkıbnâmeler*, Ankara, 1997.

Onat, Hasan, *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, Ankara, 1993.

Onat, Hasan “İmamiyye Şiası”, *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, (ed. Hasan Onat, Sönmez Kutlu), Ankara, 2012.

Öngören, Reşat, “Safiyüddîn-i Erdebilî”, *DİA*, İstanbul, 2008, C. XXXV, s. 476-478.

Öz, Mustafa, “Bihârü'l-Envâr”, *DİA*, İstanbul, 1992. C. VI, s. 139-141.

Öz, Mustafa, “Cebeliâmil”, *DİA*, İstanbul, 2016.

Öz, Mustafa, “Meclisî, Muhammed Bâkır”, *DİA*, C. XXVIII, İstanbul, 2003, s. 253-255.

Öz, Mustafa, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, İstanbul, 2011.

Öz, Şaban, “Siyer Anlatılarında Mezhebî İzdüşüm Üzerine Bazı Mülâhazalar”, *Siyer Araştırmaları Dergisi*, Temmuz-Aralık 2017, S. II, s. 65-77.

Öz, Şaban, *H. Peygamber'in Sîretiyle ilgili Mevzû Haberlerin Tarihi Değeri*, İstanbul, 2017.

Öz, Şaban, *Şia ve Tarih*, Ankara, 2013.

Özdemir, Mehmet, “Peygamberlik Öncesinde Bir İnsan Olarak Muhammed b. Abdillâh”, *Cahiliyye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed (Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri)*, 13-15 Nisan 2007, Konya, 2007, 107-136.

Özdemir, Mehmet “Siyer Yazıcılığı Üzerine”, *Milel ve Nihal*, c. IV, S.3, İstanbul, Aralık 2007, (s.129-162).

Özdemir, Mehmet, “Siyer Yazıcılığındaki Değişim Üzerine”, *Çağımızda Sosyal Değişme ve İslam, 2002 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereler*, Ankara, 2007.

Özer, Muhammet Ali, *Bir İktidar Mücadelesi: Ebu Cehil ve İlk Müslümanlar (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar, 2014.

Özkan, Mustafa “İrhâsâtla İlgili Rivayetlerin Metin ve Anlam Açısından Değerlendirilmesi”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016/2, C. VII, S. 14, s. 23-41.

Öztürk, Hakan, “İbn Haldûn'da Rüya Motifi ve Devlet Kuruluşlarında Rüya Motifi”, *Uluslararası İbn Haldun Sempozyumu (1-3 Kasım, 2013)*, Edt. Mesut Okumuş, Ömer Dinç, Çorum, 2015, s. 649-656.

Öztürk, Hakan, Kızılabdullah, Şahin “Siyer Dinler Tarihi İlişkisi Bağlamında Din Kurucusu Veya Peygamberin Doğum Olayları Üzerine Bir İnceleme”, *Türkiye'de Dinler Tarihi (Dünü, Bugünü, Geleceği) Dinler Tarihi Araştırmaları-VII*, Ankara, 2010, s., 319-329.

Öztürk, Mustafa *Kur'an-ı Kerim Meali*, Ankara, 2015.

Paul, Colin, *The Rise Of Twelver Shi'ite Externalism In Safevid Iran And Its Consolidation Under Allâme Muhammed Bâkir Majlisî (1037/1627-1110/1699)*, Durham, 1989.

Pekolcay, Necla, “Mevlid”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, Mayıs-Haziran 1971, C. X, S. 109-110, s. 190-192.

Pişvâî, Mehdî, *İslam Tarihi*, Çev. İsmail Bendiderya, İstanbul, 2011.

Rubin, Uri “Nûr Muhammedi”, *Encyclopaedia of Islam (Second Edition)*, Leiden, 1995, VIII, 125.

Sachedına, Abdülaziz, “Allah’ın Velisi ve Peygamberin Vasisi On İki İmamcı Şii İnancında Ali Bin Ebî Tâlib”, *Tarihten Teolojiye İslam İnançlarında Hz. Ali* (Ed. Ahmet Yaşar Ocak), Ankara, 2014.

Sarıçam, İbrahim, *Emevî-Haşimî İlişkileri*, Ankara, 2008.

Sarıçam, İbrahim, *Hız Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara, 2014.

Schimmel, Annamarie, *Dinler Tarihine Giriş*, İstanbul, 1999

Sebzvârî, Abdülâlâ, *et-Ta’lîk Alâ Kitabi Bihâri’l-Envâr*, Kum, 1422.

Stewart, Devin J. “Safevî İran’a Âmilî Ulemanın Göçüne Dair Notlar”, Çev. Habib Kartaloğlu, *Mezhep Araştırmaları Dergisi*, C. IX, S. 2, 2016 Güz, s. 271-314.

Sübhânî, Cafer, *el-Eimmetü’l-İsnâ Aşera*, Beyrut, 2010.

Sümer, Faruk, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara, 1976.

Şâmî, Muhammed b. Yusuf, *Sübülü’l-Hüdâ ve’r-Reşâd fî Sireti Hayri’l-İbâd (XII Cilt)*, Kahire, 1997.

Şehristânî, Muhammed b. Abdülkerim b. Ahmed, *Milel ve Nihal*, Çev. Mustafa Öz, İstanbul, 2008.

Şeriati, Ali, *Ali Şiası Safevi Şiası*, Çev. Hicabi Kırlangıç, Ankara, 2011.

Şulul, Kasım, *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, İstanbul, 2013.

Tabâtabâî, *el-Mizân fî Tefsîri’l-Kur’an (XX Cilt)*, Kum, t.siz.

Taberî, Ebu Cafer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezid, *Câmi’u’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’an (XXIV Cilt)*, Kahire, 2001 (1422).

Taberî, Ebu Cafer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezid, *Tarihu’r- Rusûl ve’l- Mülûk*, Kahire, t.siz.

Tabersî, *Mecmau’l-Beyân Fî Tefsîri’l-Kur’an*, Beyrut, 2006.

- Tahrânî, Aga Buzurg-i, *ez-Zerîa ila Tesânîfi 'ş-Şia* (XXVIII Cilt), Beyrut, t. siz.
- Taşpınar, İsmail, *Dinler Tarih ve Sembolizm*, İstanbul, 2017.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa, *Şemâil*, Beyrut, 2012 (h. 1433).
- Turan, Abdullah, *Ehl-i Beyt Mektebinde Temel İnançlar (II Cilt)*, İstanbul, t.siz.
- Turner, Colin Paul, *The Rise Of Twelver Shi'ite Externalism In Safevid Iran And Its Consolidation Under Allâme Muhammed Bâkir Majlisî (1037/1627-1110/1699)*, Durham, 1989.
- Tümer, Günay, “Âzer”, *DİA*, İstanbul, 1992, IV, 316-317.
- Uludağ, Süleyman, “Şîilikte Tasavvuf”, *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, İstanbul, 1993, s. 515-542.
- Uyar, Gülgün, *Ehl-i Beyt İslam Tarihinde Ali-Fatıma Evladı*, İstanbul, 2018.
- Uyar, Gülgün, *Hz. Muhammed'in Risalet Öncesi Hayatına Dair Bazı Rivâyet Farklarının Tespiti (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul, 1993.
- Uyar, Mazlum, *Ahbarîlik*, İstanbul, 2000.
- Uyar, Mazlum, *İran'da Modernleşme ve Din Adamları*, İstanbul, 2008.
- Uyar, Mazlum, *Şii Ulemanın Otoritesinin Temelleri*, İstanbul, 2004.
- Üçok, Nuran, *Şiî İhticâc Geleneği: Kuleynî Örneği*, Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2013.
- Üzüm, İlyas “Hüccet”, *DİA*, İstanbul, 1998, XVIII, 451-452.
- Üzüm, İlyas, “İsnaaşeriyye (Literatür)”, *DİA*, İstanbul, 2001, XXIII, s. 149-153.
- Üzüm, İlyas “Ni'metullah el-Cezâirî”, *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIII, s. 130, 131.
- Vakîdî, Ebu Abdullah Muhammed, *el- Megazî*, Beyrut, 1984.
- Varol, M. Bahaüddin, *İslam Düşüncesinde ve Tarihinde Ehli Beyt*, Ankara, 2018.
- Vidyarthi, A. H., Ali, U, *Zerdüş, Hindu, Budist Doğu Kutsal Metinlerinde Hz. Muhammed*, Çev. Kemal Karataş, İstanbul, 1994.

Yakubî, İbn Vâzih Ahmed b. İshak b. Cafer, *Tarihu 'l- Yakubî*, Beyrut, 1992.

Yavuz, Salih Sabri, *İslam Düşüncesinde Nübüvvet*, İstanbul, 2012.

Yazıcı, Hüseyin, “Sîretü Seyf b. Zîezen”, *DİA*, İstanbul, 2009, XXXVII, 271.

Yıldırım, Ahmet, “Hadis Rivayetlerinde Nûr-i Muhammedî”, *Tarihten Günümüze Tartışmalı İnanç Meseleleri*, II, İstanbul, 2015, s. 115-167.

Yıldırım, Fatma, “İslami Destanların Rüya Motifi Bağlamında Geçiş Dönemleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2016, C. 9, S. 46, s. 157-167.

Yıldız, Hakkı Dursun “Abbasiler”, *DİA*, İstanbul, 1988, I, 35.

Yüksel, Hasan Avni, *Türk İslam Tasavvuf Geleneğinde Rüya*, İstanbul, 1996.

Zehebî, *Siyeru A 'lâmi 'n- Nübelâ*, Beyrut, 1984.

BİLGİN, Muharrem Samet, Tebşîrât Ve İrhâsât Rivayetleri Açısından İmâmiyye Şiası'nın Risalet Öncesi Döneme Bakışı (Bihârü'l- Envâr Örneği), Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mehmet ÖZDEMİR, 201 s.

Anahtar Sözcükler: Bihârü'l-Envâr, İmâmiyye Şiası, Tebşîrât, İrhâsât.

ÖZET

Bu doktora çalışmasında İmamiyye Şiası'nın Hz. Muhammed'in peygamber olmadan önceki dönemine yaklaşımı üzerinde durulmuştur. Bu döneme ait tebşîrât ve irhâsât rivayetleri ele alınmıştır. Bu rivayetlerin üzerinden İmâmiyye'nin Hz. Muhammed tasavvuru ortaya konulmaya çalışılmıştır. Mezhebin önemli ve hacimli kaynaklarından biri olan Bihârü'l-Envâr'daki rivayetler incelenmiştir. Bu rivayetlerin dayanakları ve etkileri belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca yeri geldikçe Sünnîlerle karşılaştırma yapılmıştır.

Tezimiz bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı, önemi ve kaynaklarından bahsedildikten sonra Meclisî'nin hayatı ve eserleri üzerinde durulmuştur. Sonra da tezimize temel teşkil eden eseri Bihârü'l-Envâr hakkında bilgi verilmiştir. Tezin birinci bölümünde İmamiyye'nin Hz. Muhammed'le ilgili düşüncelerinin oluşumunu etkileyen faktörler anlatılmıştır. İslam öncesi döneme ait kabile çekişmeleri ve mezhebin prensipleri, Hz. Ali vurgusu, rüya motifi, Yahudilerin etkisi burada önemli rol oynamaktadır. İkinci bölümde eserde yer alan tebşîrât rivayetleri incelenmiş, diğer kaynaklarla karşılaştırılmıştır. Üçüncü bölüm ise irhasât rivayetlerinin incelenmesine ve değerlendirilmesine tahsis edilmiştir. Tez sonuç bölümüyle sona ermiştir.

BILGIN, Muharrem Samet, The Perspective of Imâmi Shi'ite in the Pre-Prophecy Period in Terms of Tabshirâ and Irhasât Narrations (Example of Bihâr al-Anwâr), PH.D. Thesis, Supervisor: Prof. Dr. Mehmet OZDEMİR, 201 p.

Key Words: Bihâr al-Anwâr, Imâmi Shi'ite, Tabshîrâ, İrhâsât.

ABSTRACT

In this doctorate study, the approach of Imamiyya Shia to the period of Muhammad before becoming a prophet was emphasized. The narrations of tabshîrâ and irhâsât of this period were discussed. Based on these narrations, it was attempted to reveal the Imâmiyya's imagination of Muhammad. The narrations in Bihâr al-Anwâr, which is one of the important and voluminous sources of the sect, were examined. The basis and effects of these narrations have been tried to be determined. In addition, comparisons were made with the Sunnis as appropriate.

Our thesis consists of an introduction and three chapters. In the introduction part, after mentioning the subject, aim, importance and sources of the research, the life and works of Majlisî are discussed. Then, information about Bihâr al-Envâr, which is the basis of our thesis, is given. In the first part of the thesis, Imamiyya's factors affecting the formation of his thoughts about Muhammad are explained. The pre-Islamic tribal conflict and the principles of the sect, emphasise of Ali, Jews effect, dream motif play an important role here. In the second part, the narrations of tabshira in the work were examined and compared with other sources. The third part is devoted to the examination and evaluation of the narration reports. The thesis ended with a conclusion.